

Masarykova univerzita
Ekonomicko-správní fakulta

Základy politologie

distanční studijní opora

Ondřej Císař

Brno 2005

Socrates
Grundtvig

Tento projekt byl realizován za finanční podpory Evropské unie v rámci programu SOCRATES – Grundtvig.

Za obsah produktu odpovídá výlučně autor, produkt nereprezentuje názory Evropské komise a Evropská komise neodpovídá za použití informací, jež jsou obsahem produktu.

This project was realized with financial support of European Union in terms of program SOCRATES – Grundtvig.

Author is exclusively responsible for content of product, product does not represent opinions of European Union and European Commission is not responsible for any uses of informations, which are content of product.

Recenzoval:

Základy politologie

Vydala Masarykova univerzita
Ekonomicko-správní fakulta

Vydání první
Brno, 2005

© Ondřej Císař, 2005
ISBN

Identifikace modulu

Znak

- KVZAPO

Název

- Základy politologie

Určení

- pro studenty kombinovaného bakalářského studia a studenty CŽV

Garant

- doc. JUDr. Ivan Malý, CSc.

Autor

- PhDr. Ing. Ondřej Císař, Ph.D.

Cíl

Vymezení cíle

Cílem studia kurzu Základy politologie je seznámit se s přehledem problémů a otázek, které studuje politologie jako samostatná společenskovední disciplína. Kurz je koncipován tak, aby poskytl co nejširší přehled a představil základní předpoklady politologie. Jeho absolvování vám umožní porozumět základním mechanismům fungování politického procesu, jeho aktérům i institucionálnímu rámci. Získáte přehled o ideových východiscích rozdílných politických táborů, které formují současnou politiku. Spolu s tím nastudujete základní informace o trendech, které dnešní politiku proměňují. Budete uvedeni do základních metod, jak do politického procesu promluvit. Díky tomu byste na konci kurzu měli být schopni orientovat se a věcně argumentovat při diskusích týkajících se obecných politických témat. Svým obsahem kurz doplňuje kurzy s ekonomickým zaměřením a dává nahlédnout do podstaty politických podmínek existence tržní ekonomiky. Kurz má syntetizující charakter, jeho základní obsah, který pokrývá také tento učební text, je následující. Nejprve budete uvedeni do studia politiky. Následovat bude tematicky ucelený blok tří kapitol, které pokryjí tři dimenze politiky, o nichž se blíže dozvíte v úvodní kapitole. Jedná se o politické instituce, politické aktéry a jejich interakce a veřejné politiky. V dalších kapitolách budete uvedeni do studia politické filosofie a teorie, politických ideologií, demokracie, mezinárodních vztahů, globalizace a proměny politických režimů.

Časová náročnost

- Prezenční část 8 hodin
- Samostudium 43 hodin
- Elaborát (POT) 20 hodin

Celkový studijní čas

- 71 hodin

Harmonogram

Kurs se skládá ze dvou bloků přednášek (každý po čtyřech hodinách), během nichž získáte základní informaci o každém z pojednávaných témat. Během těchto bloků tak budete seznámeni s předmětem, budou vám vysvětleny všechny souvislosti a vazby, získáte dodatečné informace k samostudiu a ke zpracování POTu. Nakonec budou probrány požadavky k absolvování předmětu.

Samotný obsah kursu nastudujete samostatně doma. Součástí samostudia jsou také modelové otázky za každou kapitolou předmětu.

Abyste naplnili požadavky kurzu, musíte odevzdat jeden POT. Termín odevzdání je na konci semestru.

Způsob studia

Studijní pomůcky

Povinná literatura:

- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004

Doporučená literatura:

- CABADA, L., KUBÁT, M., EDS.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- FIALA, P., SCHUBERT, K.: *Moderní analýza politiky*. Barrister & Principal, Brno 2000
- ŘÍCHOVÁ, B.: *Přehled moderních politologických teorií*. Portál, Praha 2000
- SWIFT, A.: *Politická filosofie*. Portál, Praha 2005

Vybavení

Pro samostudium a zpracování zadaných písemných prací je potřebný přístup k PC s připojením na internet, internetový prohlížeč a balík kancelářských aplikací (MS Office).

Návod práce se studijními texty

Pro úspěšné absolvování tohoto kursu je naprosto nutné, abyste si důkladně prostudovali předloženou studijní oporu a seznámili se s vybranými částmi povinné literatury. Při práci s textem není zcela nutné dodržet zvolené pořadí kapitol. V případě, kdy je v textu nezbytné odkázat k jinému místu, naleznete vždy upozornění, abyste je mohli bez problému nalézt. Tyto odkazy upozorňují na vzájemné souvislosti mezi kapitolami. Odkaz bude v této formě: (viz kapitola [následuje číslo kapitoly]) nebo (viz oddíl [následuje číslo oddílu]). Zadání POTu včetně pokynů pro jeho zpracování naleznete na příslušném místě této distanční studijní opory. Na webových stránkách fakulty se dozvíte přesný termín i způsob jeho odevzdání. Výsledky hodnocení POTu naleznete v informačním systému univerzity. Zpracování POTu a jeho přijetí vyučujícím bude tvořit předpoklad k tomu, abyste byli připuštěni k závěrečnému zkuškovému testu.

Obsah

Stručný obsah

Kapitola 1

Úvod do studia politiky

Představuje základní informace o tom, co rozumíme politologií a co je předmět jejího studia – politika. Představuje základní pojmosloví a přístupy ke studiu.

Kapitola 2

Politický systém, instituce a režimy

Představuje institucionální složku politiky – politický systém, resp. stát jako jeho konkrétní vyjádření. Vysvětluje funkce jednotlivých větví politické moci (státu) a charakterizuje různé způsoby jejich uspořádání – politické režimy.

Kapitola 3

Političtí aktéři – politické strany, zájmové skupiny a sociální hnutí

Uvádí do studia základních politických aktérů – politických stran, zájmových skupin a sociálních hnutí. Charakterizuje systémy jejich interakcí.

Kapitola 4

Politický proces

Charakterizuje proces, jehož výsledkem je formulace veřejných politik. K jeho popisu využívá model politického cyklu. Jádrem kapitoly je uvedení do praktické dovednosti – psaní politické analýzy.

Kapitola 5

Politická filosofie a teorie

Představuje základní východiska a vhledy klasické i moderní politické filosofie.

Kapitola 6

Politické ideologie

Představuje základní východiska moderních politických ideologií – liberalismu, konzervatismu, socialismu, anarchismu, feminismu, environmentalismu, fašismu a nacionalismu.

Kapitola 7

Demokracie

Vysvětluje základní mechanismy fungování demokratického způsobu vlády.

Kapitola 8

Mezinárodní vztahy, aktéři mezinárodních vztahů

Uvádí do studia mezinárodní dimenze politiky – mezinárodních vztahů. Charakterizuje teoretické debaty na tomto poli, rozlišuje mezi různými aktéry mezinárodních vztahů. Podává také základní informaci o studiích evropské integrace.

Kapitola 9

Globalizace a globální politika

Popisuje současné proměny moderní politiky. Podává přehled fungování a funkcí významných mezinárodních institucí.

Kapitola 10

Teorie přechodů (tranzice)

Podává základní přehled přístupů ke studiu proměny politických režimů. Dotýká se také postkomunistické transformace ve východní Evropě.

Úplný obsah

Obsah	4
Úvod	11
1. Úvod do studia politiky	13
1.1. Co je politologie?	14
1.2. Co je politika?	15
1.3. Typy legitimního panství a jejich vliv na ekonomiku	18
1.4. Dimenze politiky	19
1.5. Přístupy ke studiu politiky	20
1.6. Vazba politologie a ekonomie	22
2. Politický systém, instituce a režimy	25
2.1. Obecná charakteristika politického systému	26
2.2. Stát	27
2.3. Dělbba moci	29
2.4. Politické režimy	33
2.5. Nedemokratické politické režimy	35
3. Političtí aktéři – politické strany, zájmové skupiny a sociální hnutí	39
3.1. Politické strany	40
Typy politických stran	41
Funkce politických stran	43
3.2. Systémy politických stran	44
3.3. Typologie stranických systémů	45
Typologie soutěživých systémů podle J. Blondela	45
Typologie soutěživých systémů podle G. Sartoriho	47
3.4. Zájmové skupiny	48
Funkce zájmových skupin	48
Strategie zájmových skupin	49
Výhody a nevýhody politiky zájmových skupin	50
Modely politiky zájmových skupin aneb systémy organizovaných zájmů	50
3.5. Sociální hnutí	52

4. Politický proces	55
4.1. Veřejná politika (<i>policy</i>) a její analýza	56
4.2. Výzkumná centra a analýza politiky	57
Činnost výzkumných center	58
Typy výzkumných center	58
4.3. Stadia procesu tvorby politiky aneb politický cyklus	60
4.4. Jak ovlivnit politický proces?	63
5. Politická filosofie a teorie	71
5.1. Co je politická filosofie?	72
5.2. Klasická politická filosofie	74
5.3. Moderní politická filosofie	78
5.4. Současná politická filosofie	79
Svoboda	79
Spravedlnost	82
Rovnost	84
Individuum versus společenství	85
6. Politické ideologie	89
6.1. Co jsou politické ideologie?	90
6.2. Liberalismus	92
6.3. Konzervatismus	94
6.4. Socialismus	97
6.5. Anarchismus	101
6.6. Feminismus	102
6.7. Environmentalismus	105
6.8. Fašismus	108
6.9. Nacionalismus	110
7. Demokracie	117
7.1. Co je demokracie?	118
7.2. Přímá a zastupitelská demokracie	120
7.3. Radikální demokracie	122
7.4. Modely demokracie	123
7.5. Formy liberální demokracie	128
7.6. Volby	133
7.7. Volební systémy	134

8. Mezinárodní vztahy, aktéři mezinárodních vztahů	137
8.1. Co jsou mezinárodní vztahy?	138
8.2. První debata	139
8.3. Druhá a třetí debata	143
8.4. Čtvrtá debata	146
8.5. Evropská studia	148
9. Globalizace a globální politika	153
9.1. Co je globalizace?	154
9.2. Globalizace a protichůdné pohledy na ni	155
9.3. Periodizace debaty o globalizaci	156
9.4. Globální politické instituce a globální vládnutí	157
9.5. Kritika globalizace a globálních organizací	162
10. Teorie přechodů (tranzice)	167
10.1. Změna politických režimů – úvod	168
10.2. Ukončení nedemokratických režimů	169
10.3. Procesy nastolování demokracie	172
10.4. Dimenze tranzice	174
Shrnutí	177
Glosář	179
Rejstřík	185

Úvod

Politologie je věda, která se zabývá studiem všech politických fenoménů. Samotné vymezení toho, co je politické, je do značné míry předmětem sporů, proto text této studijní opory začíná přehledem vymezení různých pohledů na „politiku“. Jádro učebního textu však pracuje s všeobecně sdíleným chápáním politiky, které slučujeme se všemi fenomény týkajícími se státu a jiných politických institucí (např. mezinárodních organizací) a veřejné činnosti, ať už na domácí nebo mezinárodní úrovni. První část učebního textu vás uvede do základních dimenzí pojmu politiky, abyste mohli lépe pochopit její každodenní fungování. Nejprve se seznámíte s institucionálními základy politiky, následovat bude přehled nejdůležitějších politických aktérů a popis fází politického procesu. Na konci této části se naučíte základy analýzy politiky. V následujících kapitolách se seznámíte se základními myšlenkami soudobé politické teorie, získáte přehled o nejdůležitějších politických ideologiích a pochopíte mechanismy demokracie. Dvě kapitoly jsou věnovány studiu mezinárodních politických fenoménů – základům mezinárodních vztahů a dopadům globalizace. V poslední kapitole získáte základní informaci o proměnách politických režimů.

- Co je politologie?
- Co je politika?
- Typy legitimního panství a jejich vliv na ekonomiku
- Dimenze politiky
- Přístupy ke studiu politiky
- Vazba politologie a ekonomie

1.

Úvod do studia politiky

Cíl kapitoly

V této kapitole se seznámíte s politologií jako sociálněvědnou disciplínou a předmětem jejího zkoumání – politikou. Jak při vymezení disciplíny, tak také při definování předmětu jejího studia bude kladen důraz na pluralitu přístupů, která diskusi na poli současné politologie charakterizuje. Kapitola vás také uvede do základního pojmosloví. Díky tomu vám umožní lépe pochopit obsah následujících kapitol.

Časová zátěž

- 4 hodiny

Způsob studia

Text distanční studijní opory pro vás představuje primární studijní materiál. Musíte proto nejprve detailně nastudovat tuto kapitolu a následně se zběžně seznámit s textem povinné literatury, který rozšiřuje základní informace distanční studijní opory. Doporučená literatura je určena jen těm z vás, kteří mají hlubší zájem o studium politologie.

Povinná literatura

- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 23–43

Doporučená literatura

- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 23–59

1.1 Co je politologie?

Politologie (či politická věda) se primárně zabývá studiem politiky a politických problémů (politiku budeme definovat v následujícím oddíle). Politologie jako zvláštní společenská věda je poměrně mladou disciplínou (jako všechny společenské vědy) – v dnešní podobě se **vyvinula během 19. a 20. století**. V této době byla založena univerzitní pracoviště specializující se na studium politických fenoménů. Je však třeba upozornit, že tento pohled na vývoj politologie je poněkud jednostranný. Počátky studia politických problémů totiž ve skutečnosti sahají až do řecké **antiky** – za klasické představitele (a v jistém smyslu: zakladatele) politologie musí být považováni dva velikáni západní filosofie – Platón a Aristotelés (viz kapitola 5). Politické myšlení se tak rozvíjelo již od předkřesťanských dob v rámci *filosofie*. Nejednalo se tedy o *politickou vědu* v dnešním slova smyslu, jednalo se však o jasnou tradici, která má i dnes své místo jako podoba politologie (viz tento oddíl – níže).

Moderní společnost

Jak již řečeno, rozvoj politologie probíhal během posledních dvou století. Souvisí tak s rozvojem **moderní společnosti**, tj. společnosti, která vznikala od počátku 19. století jako výsledek obrovských sociálně-ekonomických proměn. Moderní společnost je produktem průmyslové revoluce ve spojení s centralizací moci v rámci národních států. Její podobu proto určují procesy, které rozvoj průmyslové revoluce doprovázejí (rozmach dělby práce, proces urbanizace, rozvoj dopravy a komunikace atd.). (KELLER 1995: 175)

V politické oblasti je tento vývoj určován především **centralizací politické moci** – tj. budováním moderních států – a vstupem širokých vrstev obyvatelstva do politiky. Z politiky se stává jeden ze specializovaných systémů moderní společnosti (vedle ekonomiky) – systém, **jehož hlavním cílem je řízení a koordinace konfliktů v rámci velkých celků národních států**. Právě v souvislosti s komplexitou řízení moderních národních států a s tím spojených problémů se rozvíjí politická věda – v určitém smyslu jako produkt politické objednávky politiků v západních společnostech, především v USA, Velké Británii a Francii. (CABADA, KUBÁT 2004: 25) První katedra historické a politické vědy byla založena v roce 1857 na Kolumbijské univerzitě v USA. USA zůstávají i dnes baštou politologického výzkumu, i když politologie se samozřejmě výrazně rozvíjí i v západoevropských zemích a po pádu komunismu také ve východní Evropě. (V českém prostředí došlo k založení politologie jako samostatné vědní disciplíny až po roce 1989. Před tím nebylo kritické zkoumání politiky vůbec možné.) S rostoucí mobilitou informací, myšlenek i vědců a rozšiřováním angličtiny jako univerzálního jazyka společenských věd pak samotné teritoriální vymezení začíná ztrácet jakoukoli vypovídací hodnotu.

Politologie se člení na více subdisciplín (CABADA, KUBÁT 2004: 33–34):

Politologie

1. **Politická teorie**, kam spadá politická a morální filosofie, teorie pojmů a dějiny politických idejí (více v kapitole 5).
2. **Politické instituce a systémy** – sem spadá studium ústav, forem vlády, regionálních a lokálních vlád, veřejné správy, ekonomických a sociálních funkcí vlády, komparace politických institucí (více v kapitole 2).
3. **Studium politických stran, zájmových skupin a veřejného mínění** (označuje se někdy jako politická sociologie) – patří sem výzkum politických stran, skupin a sdružení, politické participace a volebního chování, veřejného mínění (více v kapitole 3).
4. **Mezinárodní vztahy** – mezinárodní organizace, mezinárodní politika a mezinárodní právo (více v kapitole 8).

1.2 Co je politika?

Řekli jsme, že předmětem zkoumání politologie jsou politika a politické problémy. Proto je třeba se podívat právě na význam těchto pojmů. Jejich vymezení není jednoznačné. Charakter „politického“ může být definován různým způsobem. To samozřejmě souvisí s tím, že politika (a politické problémy obecně) nejsou nějakou „objektivně existující realitou“. **Definice politického vyplývá z toho, co za politické považují samotní političtí aktéři**: jejich cílem přitom může být rozšiřování „politického“ do dříve nepolitických oblastí.

Příklad

Například cílem feministického hnutí není nic jiného než definovat jako politické (tj. problematické a otevřené konfliktu) to, co bylo chápáno jako přirozeně dané (tj. nepolitické). V případě feministického hnutí jde o **politizaci vztahu** mezi muži a ženami v rámci rodinných vztahů. To je vlastním obsahem feministického sloganu „Osobní je politické!“.

Z právě uvedeného příkladu jasně plyne, že politika je neoddělitelně spjata s **konfliktem a spoluprací ve společnosti**. Na jedné straně existence odlišných názorů, různých hodnot, konkurujících si potřeb a proti sobě stojících zájmů zaručuje neshodu o pravidlech, jimiž se lidé řídí. Na druhé straně však lidé jasně vidí, že mají-li vůbec být schopni do konfliktu vstoupit a problematická pravidla ovlivňovat, musejí spolupracovat s jinými lidmi. Jak říká významná politická myslitelka 20. století H. Arendtová: **Musejí jednat ve shodě**, jen tehdy budou mít dostatečnou moc do politiky vstoupit (odtud plyne význam politického sdružování – viz kapitola 3). Proto říkáme, že jádrem politiky je **řešení sporů**, které nutně povstávají ve světě, v němž různí lidé sledují různé cíle a v němž existují jen omezené zdroje.

My se podíváme na **několik vymezení pojmu politika** (výklad sleduje HEYWOOD 2004: 24–32):

1. **politika jako vláda státu**
2. **politika jako věci veřejné**
3. **politika jako hledání kompromisu a konsensu**
4. **politika jako boj o moc a rozdělování zdrojů**

Politika jako vláda státu

Vláda
státu

Vymezení **politiky jako vlády státu** je odvozeno z jeho klasického užívání ve starověkém Řecku. Samo slovo politika je odvozeno ze slova *polis*, které znamená městský stát. Politika pak byla činností, která se týkala městského státu. V současných podmínkách můžeme říci, že podle tohoto vymezení je politika činností, která se týká státu. Podle tohoto vymezení **se politika týká institucí státu a mechanismu vládnutí** – přijímání politických rozhodnutí v jejich rámci. Toto je poměrně úzké vymezení politiky, které se zaměřuje jen na úzce vymezený stát. Většina společnosti a jejích členů zůstává „vně politiky“ – například školy, firmy, skupiny občanů stojí mimo politiku. Stejně tak mezinárodní faktory jako nadnárodní korporace či globální rozmach komunikačních technologií stojí vně. Toto vymezení je pozůstatkem doby, kdy byl národní stát chápán jako středobod politické činnosti. Dnes však řadu úkolů spojených s výkonem vlády neplní jen stát, ale také např. **soukromý sektor** (na domácí úrovni) nebo na mezinárodní úrovni mezinárodní organizace (viz oddíl 9.4). V této souvislosti došlo k posunu od úzkého chápání politiky jako **vlády** (angl. *government*) k širšímu vymezení jako **správy věcí veřejných** (angl. *governance*).

Úkol

Vazba mezi politikou a státními záležitostmi pomáhá vysvětlit, proč se na politiku často hledí jako na špinavost. Podle obecného přesvědčení se snaží politici ovládnout státní aparát, aby se byli schopni lépe obohatit. Činnost politiků je tak viděna jako způsob sebeobohacení, který je balen do frází o veřejném zájmu. Anarchisté (viz oddíl 6.5) proto usilují o zrušení státu a nahrazení třídy profesionálních politiků občanskou samosprávou. Pokuste se však odpovědět na následující otázku: byla by podle vás uskutečnitelná společnost bez politiků a politického systému, který produkuje autoritativní rozhodnutí a vytváří tak právní rámec pro existenci společnosti? Vaše názory budou diskutovány během prvního přednáškového bloku.

Politika jako věci veřejné

Druhé vymezení – **politika jako věci veřejné** – je poměrně širší. Toto vymezení není navázáno na úzce chápaný stát, ale kryje se s rozlišením mezi veřejnou a soukromou sférou. Toto vymezení má svůj zdroj u Aristotela (viz kapitola 5). Sféru politiky podle tohoto náhledu netvoří jen stát, ale také **interakce nestátních aktérů** (politických stran, občanských sdružení, zájmových skupin) jednajících v rámci tzv. **občanské společnosti**. Občanská společnost je oblast, která bývá nejčastěji chápána jako sféra **rozprostírající se mezi rodinou a státem**, která je vyplněna celou řadou občanských sdružení v nejširším slova smyslu. Součástí občanské společnosti jsou tak politické strany (které zajišťují komunikaci mezi občanskou společností a státem neboli společností politickou) jako i zájmové skupiny nebo sdružení včelařů. Oblast rodiny spadá do sféry soukromé, občanská společnost a stát pak do oblasti veřejné. Stát je však – na rozdíl od občanské společnosti – nadán mocí vydávat obecně závazná rozhodnutí platná pro všechny. Občanská společnost je založena na **dobrovolnosti**. Zatímco občanem nějakého státu se rodíme (musíme jím být), členy spolku včelařů nebo politické strany se stáváme dobrovolně na základě svobodné volby.

Příklad

Občanská společnost bývá někdy chápána úžeji – jako sféra tvořená vztahy tzv. **nevládních organizací**. Někdy bývají označovány jako **organizace neziskové**. Podrobné výsledky o těchto organizacích v České republice přinesl výzkum agentury STEM v roce 2004. Podle jeho výsledků **participují čeští občané především ve sportovních organizacích**. Podle tohoto výzkumu se ke členství v nějaké neziskové organizaci přihlásilo 47 procent respondentů. Z nich 23 procent participovalo ve sportovních organizacích, 20 procent v odborových organizacích, následovaly náboženské a duchovní organizace (8 procent), sbor dobrovolných hasičů (7 procent), organizace zahrádkářů a pěstitelů (6 procent), organizace rybářů (5 procent) a 31 procent připadlo ostatním typům organizací.

Již ze samotného výčtu oblastí činnosti nevládních organizací v našem příkladu je patrné, že existuje celá škála jejich rozdílných typů. Například mezi sportovními spolky na straně jedné a politicky orientovanými ekologickými organizacemi na straně druhé existují podstatné rozdíly. Zatímco první poskytují určitý typ služeb svým členům, druhé se zaměřují na proměnu státních politik a mobilizaci veřejné podpory, ať již ve formě podpisových akcí či demonstrací. Základní rozdělení nevládních organizací proto vymezuje organizace servisní a advokační. **Servisní organizace** se zaměřují na poskytování různých služeb, **advokační nevládní organizace** usilují o obhajobu práv a zájmů různých společenských skupin, snaží se pojmenovávat společenské problémy, vyjadřovat své názory a kontrolovat rozhodování státní správy (viz FRIČ 2001).

I když politika jako věci veřejné je širší vymezení politiky, i toto bylo kritizováno jako příliš úzké. Jak jsme již řekli, především feministky upozornily na to, že **chápaním domácnosti jako nepolitické oblasti** dochází k depolitizaci této sféry a tím je také znemožněna změna ve vztazích, které jsou v rámci rodiny navazovány. Feminismus se naopak snaží oblast politického rozšířit za hranice úzce chápané veřejné sféry do rodiny.

Věci
veřejné

Občanská
společnost

Politika jako hledání kompromisu a konsensu

Kompromis

Tato definice se nezaměřuje na vymezení politické oblasti (jako sféry státu či občanské společnosti), ale na **způsob politického jednání**. Na politiku se hledí jako na jeden ze způsobů řešení sporů, a to způsob smířčí. Opakem takového řešení je řešení vojenské. Politika je **sladováním protikladných zájmů a hledáním kompromisů**. Takové pojetí politiky se opírá o víru v účinnost debaty a přesvědčování, v možnost nalézání vzájemně akceptovatelných kompromisů mezi jednotlivými politickými zájmy. Kritikové naopak upozorňují na to, že ne vždy je možné najít všemi akceptovatelný kompromis a v některých případech je vůbec představa politiky jako hledání kompromisu nepředstavitelná.

Příklad

Politika musí řešit i takové konflikty (nebo jejich zárodky), které nelze řešit smířčí cestou. Důvodem bývá neochota zúčastněných stran zasednout k jednacímu stolu. V tomto případě je primárním politickým cílem vytvořit takové podmínky, které by vzájemné jednání umožnily. To je například podstatou problému mezi Izraelem a Palestinci.

Politika jako boj o moc

Moc

Podle tohoto vymezení je politika všudypřítomná – nachází se v celé společnosti. O moc se bojuje ve všech společenských sférách – v rodinách, v malých skupinách přátel, na pracovištích a stejně tak ve státě a mezi jednotlivými státy. Politika je tak ztotožňována s bojem o moc. Ten, kdo ji má, může lépe uspokojovat své vlastní potřeby. Tento pohled vyznávají **radikálové a kritici** moderní společnosti, kteří odhalují mocenské vztahy ve zdánlivě nepolitických sférách života společnosti (např. marxisté, feministky – viz oddíly 6.4 a 6.6).

Realismus

Podobnou perspektivu však sdílejí i tzv. **realisté**, i když ti ji neodvozují z uspořádání společnosti, ale ze samotné lidské přirozenosti. Zároveň s tím netvrdí, že boj o moc probíhá ve všech sférách společnosti, ale zaměřují se primárně na **vztahy mezi státy**, které podle nich definuje mocenský boj (viz kapitola 8). Tento pohled mezi jinými do politického myšlení vnesl raně novověký filosof Thomas Hobbes (1588–1679).

Podle realistického pojetí je tedy politika **bojem o moc**. Do současné politické vědy tuto perspektivu přinesl německý sociolog a národohospodář Max Weber (1864–1920). Ten politikou rozumí snahu o podíl na moci nebo o vliv na rozdělení moci, buď mezi státy nebo mezi skupinami lidí uvnitř státu. Podle Webera tak ten, kdo dělá politiku, usiluje o moc. Mocí se rozumí schopnost dosáhnout nějakého žádoucího výsledku – v politickém smyslu se však obvykle chápe jako **schopnost ovlivnit chování jiných lidí a docílit, aby se chovali určitým způsobem**. Weber tento vztah nazývá **panstvím**: „Panstvím (*Herrschaft*) rozumíme předpoklad, že příslušné osoby uposlechnou rozkazu jistého obsahu.“ (WEBER 1997: 47)

1.3 Typy legitimního panství a jejich vliv na ekonomiku

Autorita

Weber s pomocí tohoto pojmu vymezuje pojem **státu**. Stát je podle Webera určitým typem panství, které označuje jako **autoritu**. Zde jsme se dostali ke dvěma stěžejním pojmům politické vědy – pojmu moc a autorita. Moc jsme již vymezili, autoritou se

pak zjednodušeně rozumí „legitimní moc“, tj. takové uspořádání, které ti, kdo jsou mu podřízeni, chápou jako **oprávněné a ospravedlněné**. Podle Webera má každá moc nutnost ospravedlnit se a Weber rozlišuje **tři typy legitimního panství**, tj. tři způsoby, jimiž se moc může ospravedlnit v očích ovládaných.

Prvním typem je tzv. **tradiční panství**. Označujeme jej tak proto, že je ospravedlněno odkazem k nějaké tradici (zachovávání zvyku). Jinými slovy řečeno, je podmíněno vírou v posvátnost norem existujících odjakživa. Vytvořit s ohledem na tradiční normy nové právo je v zásadě nemožné, avšak mimo sféru tradice panuje pánova libovůle. V tomto modelu tak **existují dvě sféry**. Jedna je svázaná tradicí a druhá založená na libovůli. Takové uspořádání má významné **důsledky pro hospodářství** (ekonomiku), neboť tam, kde neexistuje pevná tradice, si pán počíná podle neformálních a na jeho úsudku závislých hledisek, a proto nelze rozumně předvídat, jak bude tato oblast upravena. Toto uspořádání proto **není schopno vytvořit přehledné a předvídatelné prostředí pro racionální ekonomickou činnost** založenou na kalkulaci nákladů a výnosů.

Druhým typem je tzv. **charismatické panství**, které je naopak ospravedlněno vírou ve **zvláštní osobní vlastnosti jednotlivce** (charisma proroka, knížete, politického vůdce). Je tak podmíněno citovou odevzdaností konkrétní osobě a jejímu nadpřirozenému nadání (charismatu). Takové panství trvá tak dlouho, dokud trvají (setkávají se s uznáním) nadpřirozené kvality vůdce. Toto panství má obecně tendenci zevšednět. Buď se tradicionalizuje nebo přechází do legálního panství. Tím se dostáváme ke třetímu typu.

Legální panství je ospravedlněno prostřednictvím víry v **platnost právního ustanovení**, která je odůvodněna racionálně vytvořenými pravidly. Tento typ panství je **charakteristický pro moderní stát s jeho byrokratickou správou**. Pro moderní stát platí, že jakékoli právo může být vytvořeno a změněno ustanovením, které je formálně správně zvoleno. V tomto případě se neposlouchá osoba, ale stanovené pravidlo. Sám poroučející poslouchá pravidlo, které stanovuje jeho kompetence. **Tento typ panství vytváří vhodné prostředí pro rozvoj podnikání. Existují jasně čitelná pravidla, na něž se podnikatelé mohou spolehnout.**

1.4 Dimenze politiky

Zatím jsme se zabývali problémem vymezení obecného pojmu politika. Nyní se pokusíme tento pojem rozložit do **tří zvláštních dimenzí**, které se při její analýze velmi často využívají. Tyto tři dimenze označují tři anglická slova – *polity*, *politics* a *policy* (viz CABADA, KUBÁT 2004: 53–55, FIALA, SCHUBERT 2000). Všechny tři se do češtiny překládají jako politika, označují však její **odlišné aspekty**. Tím se dále přiblížíme pochopení toho, co myslíme, když říkáme, že politologie se zaměřuje na studium politiky.

Polity

Tímto výrazem rozumíme normativní, strukturální a ústavní aspekty politiky. Jedná se vlastně o **institucionální prostředí**, v jehož rámci dochází k politickým interakcím. Polity je dána pravidly hry, která vymezují hřiště, na němž se hraje. Tímto termínem tak označujeme podmínky, za nichž se politické interakce odehrávají.

Typy
panství

Politika

V našich podmínkách tato dimenze politiky konkrétně znamená **ústavní pořádek, právní rámec a jimi vymezené institucionální uspořádání**, které existuje v konkrétním státě (více v kapitole 2).

Politics

Tímto termínem popisujeme interaktivní, procesuální dimenzi politiky. Politics popisuje **dynamický prvek** vytváření politiky. Termín tak popisuje střet, konflikt, interakce, proces. *Politics* označuje **konfliktní proces utváření politiky**, při kterém musí být brán zřetel na různé zájmy. Při jejím studiu se tak zaměřujeme na politické aktéry – politické strany, zájmové skupiny, sociální hnutí a jejich vzájemné interakce (více v kapitole 3).

Policy

Tato dimenze popisuje obsahovou dimenzi pojmu politika. Lze ji popsat nejen jako obsah politiky, ale jako její **výsledek, materiál, cíl, účel**. V tomto smyslu mluvíme o regionální, energetické či populační politice. Z politických záměrů a programů se zde stávají konkrétní opatření jako zákony, nařízení, programy (více v kapitole 4).

1.5 Přístupy ke studiu politiky

V této chvíli by mělo být víceméně jasné, co pojem politika označuje. Jakým způsobem lze ke studiu tohoto fenoménu přistoupit? Stejně jako v případě samotného vymezení pojmu politiky, i v tomto případě existuje pluralita. Viděli jsme, že politiku lze chápat různými způsoby. Politiku však také lze studovat různými způsoby. Nejpoužívanější vymezení teoretických přístupů (v německé jazykové oblasti) je následující (CABADA, KUBÁT 2004: 26–34):

1. **ontologicko-normativní přístup**
2. **dialekticko-historický přístup**
3. **empiricko-analytický přístup**

Přístupy
ke studiu

Ontologicko-normativní přístup

Tento přístup ke studiu politiky je nejstarší se svými kořeny v antickém Řecku. Jeho cílem je nalezení jakýchsi pevných **objektivně existujících principů**, na nichž by mohl být postaven spravedlivý společenský řád. Tento přístup je zřetelně součástí politické filosofie, jejíž zakladatelé – Platón a Aristotelés – jsou považováni za klasické představitele tohoto přístupu (viz kapitola 5). Platónovo filosofování o politickém zřízení bylo přímo ovlivněno jeho zklamáním z demokratické politiky a snahou postavit uspořádání obce na nějaký **pevný základ**.

Tomuto přístupu tedy jde o nalezení objektivně existujících měřítek pro posouzení uspořádání politické obce a postavení člověka v ní. Základem politického pořádku by měla být odhalená pravda a nikoli jen zdání či manipulace s davem. Cílem takto chápané vědy o politice je hledání **ideálního uspořádání** politického společenství, hledání posledních principů, které by měly sloužit jako formy, podle nichž by měla být politická realita formována. Ve své klasické podobě tak tento přístup míří na poznání Ideje dobra, podle níž by měla být politická obec uspořádána (viz oddíl 5.2).

Jedná se tedy o přístup **normativní** – nejde mu o analýzu toho, „co je“, ale o formulaci toho, „jak by věci měly být“. Jedná se o přístup **ontologický** – tím se říká to, že mu jde o uchopení vlastní podstaty toho, co je, neboli o nalezení posledních principů, jimiž se řídí chod světa. Tento přístup hodlá nahlížet jen za „zdání“ empirické skutečnosti a uchopit „podstatu bytí“, nalézt pravdu samu a podle ní formovat společensko-politickou realitu.

Tento přístup však není jen věcí dávné historie – v turbulentním 20. století zaznamenal určitou obnovu. Někteří autoři reagovali na destruktivnost a hrůzu, kterou přinesl nacionální socialismus, fašismus a stalinismus tím, že obvinili moderní společnost z relativizace všech hodnot a pošlapávání všech principů, které přesahují člověka samého. **Sekularizace** (zesvětšování), která moderní společnost od počátku charakterizovala, zbavila společenský řád mimosvětského dohledu, božské a ve svém důsledku také politické autority. Vše se zrelativizovalo, vše bylo najednou představitelné – i holocaust. Lékem se měl stát **obrat k nadčasovým (náboženským) principům**, hledání objektivně existujících pravd, které by společnosti 20. století mohly poskytnout návod, jak dobře žít (autoři: E. VOEGELIN, L. STRAUSS). V souladu s tímto vymezením se tento přístup orientuje především na **politickou filosofii a dějiny politických idejí**.

Dialekticko-historický přístup

Uplatnil se od poloviny 60. let 20. století a rozvinul se především v německé politické vědě. Navazuje především na Marxovu teorii společnosti (která byla zase ovlivněna Hegelem). Z Marxe převzal přesvědčení o tom, že dějiny všech dosavadních společností jsou dějinami třídních bojů a že dynamiku dějinného vývoje zajišťují proměny výrobní (ekonomické) základny společnosti (viz oddíl 6.4). Jedná se tedy o **neomarxistický přístup ke studiu politických fenoménů**, který byl v německém prostředí nejvýrazněji rozvinut v rámci kritické teorie tzv. **Frankfurtské školy** (autoři: HORKHEIMER, ADORNO, HABERMAS, MARCUSE). V rámci tohoto přístupu má politická věda sloužit nejen analýze současného stavu společnosti, ale především ke **kritice tohoto stavu**. Moderní společnost, jejímiž zakládajícími ideály byly osvícenské hodnoty racionálního poznání a osvobození člověka ode všech pout, se zvrhla ve svůj protiklad. Rozvoj kapitalismu a s ním spojené konzumní kultury si jednotlivce podřídil a zbavil jej možnosti autonomně ovlivňovat svůj osud. Úkolem společenské vědy v tomto pojetí je pak **odkrývat podoby této nadvlády kapitalistického systému a otevírat příležitosti pro uskutečnění moderních ideálů svobody a všestranného rozvoje individua**.

Empiricko-analytický přístup

Tento přístup odsouvá stranou všechny normativní úvahy o společenské realitě. Omezuje se na analýzu empiricky pozorovatelných fenoménů. Nehledají se žádné principy ani se nesnaží současný stav světa kritizovat, ale jen **analyzovat a poznávat nezaujatými nástroji**. V této souvislosti se hovoří o hodnotové neutralitě vědeckého bádání. Tím se myslí to, že poznávání skutečnosti by nemělo být předem determinováno našimi představami o ní, ale mělo by probíhat maximálně bezpředpokladově. Každý vědec by tak měl **kriticky reflektovat svá vlastní východiska** (reflektovat svou pozici). Měl by proto vždy zajistit maximální transparentnost svého

výzkumu – uvádět zdroje a prameny, s nimiž pracuje, a nakonec umožnit, aby byly závěry jeho výzkumu ověřitelné. Jen tak mohou být vystaveny kritickému posouzení jeho kolegů či odborné veřejnosti.

V rámci tohoto přístupu můžeme postupovat dvěma způsoby – buď nám jde o **idiografické** nebo **nomotetické** poznání. *Idiografické poznání* je zaměřeno historicky. V tomto případě nám jde o co nejobsáhlejší popis a nejvěrnější zachycení určitého konkrétního fenoménu. Toto hledisko je známo pod pojmem **hermeneutika** (používá např. historie). *Nomotetické poznání* se naopak snaží vyabstrahovat (objevit) v sociální realitě **určité pravidelnosti** (např. sociologie, ekonomie, politologie). Z jednotlivých pozorování se mají získat **zobecnující výpovědi o jistých zákonitostech**. Jde tedy o výpovědi, které mají obecnější platnost.

1.6 Vazba politologie a ekonomie

Politologie
a ekonomie

Vzájemný vztah, který v moderní společnosti váže ekonomiku a politiku, vedl ke konstituci tzv. **politické ekonomie**. Toto označení se může vztahovat na rozličné fenomény, my zde máme na mysli studium vzájemných vztahů mezi systémy politiky a ekonomiky. Politické instituce na jedné straně zajišťují **základní rámec**, v němž mohou probíhat ekonomické interakce. Bez jasně stanoveného politického institucionálního a normativního rámce by ekonomická aktivita nebyla schopna probíhat. V moderní společnosti stát poskytuje **podmínky pro podnikání** především tím, že zajišťuje (1) **výkon vlastnických práv** – podnikatelé si mohou být jisti tím, že legálně nabyté vlastnictví jim nemůže být legálně zabaveno a – (2) **vynucování uzavřených smluv**. V tomto smyslu zajišťuje stát nutný institucionální rámec pro ekonomickou interakci.

Fungující trh je pak naopak schopen generovat bohatství, jehož jedna část je přerozdělována státem a využívána pro poskytování takových statků – tzv. **veřejných statků**, které trh není schopen zajistit nebo které nemůže zajistit efektivně.

Příklad

Příkladem takového veřejného statku je vnitřní bezpečnost nebo obrana. Veřejný statek se vyznačuje především tím, že z jeho spotřeby nemůže být nikdo vyloučen, a tím, že je ve spotřebě nedělitelný. Jeho poskytování se proto musí hradit z daní.

V posledních dvaceti letech se znovu začalo mluvit o tzv. **mezinárodní politické ekonomii**. To souvisí především s rostoucí globalizací ekonomické aktivity (viz kapitoly 8 a 9).

Shrnutí kapitoly

1. Politologie je mladá vědní disciplína, která se zabývá studiem politických fenoménů, resp. politiky.
2. Politiku lze vymezit nejméně čtyřmi způsoby – politika jako vláda státu, politika jako věci veřejné, politika jako hledání kompromisu a konsensu a nakonec politika jako boj o moc a rozdělování zdrojů.
3. Stát politologii chápe jako typ legitimního panství, tj. jako oprávněný výkon moci. Max Weber rozlišuje tři typy legitimního panství, tj. tři způsoby, jak

může být politická moc ospravedlněna. Jedná se o panství tradiční, charisma-
tické a legální. Moderní stát spadá do třetí skupiny.

4. Při studiu politiky rozlišujeme tři její dimenze – institucionální (polity),
procesuální či interaktivní (politics) a obsahovou (policy).
5. Přístupy ke studiu politiky rozdělujeme do tří skupin. Jedná se o ontologicko-
normativní, dialekticko-historický a empiricko-analytický přístup.
6. Mezi studiem politiky a ekonomikou existuje úzký vztah, který dokládá exis-
tence disciplíny politické ekonomie.

Otázky k zamyšlení

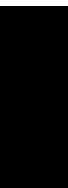
1. Kdy vznikla politologie?
2. Lze politiku chápat jako činnost směřující ke kompromisu a hledání kom-
promisu?
3. Určete alespoň dva představitele realistického pohledu na politiku.
4. Charakterizujte legální panství podle Webera.
5. Jakou dimenzi politiky popisuje anglické slovo policy?
6. Charakterizujte empiricko-analytický přístup ke studiu politiky.
7. Jaké funkce plní stát ve vztahu k ekonomické interakci?

Literatura použitá při zpracování textu kapitoly

- CABADA, LADISLAV, KUBÁT, MICHAL A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- FIALA, P., SCHUBERT, K.: *Moderní analýza politiky*. Barrister & Principal, Brno 2000
- FRIČ, P.: „Společensko politický kontext aktuálního vývoje neziskového sek-
toru v ČR.“ In: *Neziskový sektor v České republice. Výsledky mezinárodního
srovnávacího projektu Johns Hopkins University*, eds. Pavol Frič a Rochdi
Goulli. Eurolex Bohemia, Praha 2001, 73–125
- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- KELLER, J.: *Úvod do sociologie*. Slon, Praha 1992
- WEBER, M.: *Autorita, etika a společnost*. Mladá fronta, Praha 1997

- Obecná charakteristika **politického** systému
- **Stát**
- **Dělbba moci**
- Politické **režimy**
- Nedemokratické politické **režimy**

2.

Politický systém, instituce a režimy

Cíl kapitoly

V této kapitole se seznámíte s institucionálními základy politiky. Text kapitoly se proto odráží od charakteristiky politického systému a státních institucí, které poskytují politické činnosti její institucionální prostředí. Dále definuje jednotlivé větve politické moci a jejich funkce. Jejich konkrétní uspořádání pak popisuje ve formě politických režimů. Znalost institucionální dimenze politiky pro vás představuje první krok k pochopení politického procesu a jeho aktérů, ke kterým se dostanete v následujících kapitolách.

Časová zátěž

- 4 hodiny

Způsob studia

Text distanční studijní opory pro vás představuje primární studijní materiál. Musíte proto nejprve detailně nastudovat tuto kapitolu a následně se zběžně seznámit s textem povinné literatury, který rozšiřuje základní informace distanční studijní opory. Doporučená literatura je určena jen těm z vás, kteří mají hlubší zájem o studium politologie.

Povinná literatura

- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 329–373

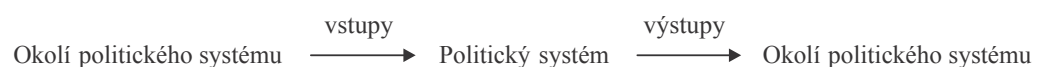
Doporučená literatura

- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 178–215
- ŘÍCHOVÁ, B.: *Přehled moderních politologických teorií*. Portál, Praha 2000, s. 45–60

2.1 Obecná charakteristika politického systému

Pojem **politického systému** přinesl do politologie v 50. a 60. letech 20. století tzv. **systémový přístup** (autor: D. Easton). **Systém** v této perspektivě představuje množinu na sebe vzájemně působících prvků, které lze vymezit vzhledem ke svému okolí. Vazby mezi prvky systému jsou proto mnohem silnější než vztahy těchto prvků k vnějšímu prostředí (ty mohou někdy úplně chybět). **Politickým systémem** pak chápeme ten společenský podsystém (např. vedle ekonomiky), který se zaměřuje na rozdělování hodnot ve společnosti.

Společnost se tedy v tomto pohledu skládá z **různých subsystemů** (vedle politického existuje kulturní, ekonomický, náboženský atd.). Politický systém proto charakterizují **interaktivní vztahy** se společenským okolím. Z něj přicházejí tzv. **vstupy**, které politický systém zpracovává. Naopak politický systém do svého okolí vysílá tzv. **výstupy** (výsledky své činnosti) – viz schéma:

Politický
systém

Základními **vstupy politického systému** jsou:

- **požadavky**, tj. vše, co společnost po politickém systému požaduje,
- **podpora**, tj. obecná akceptace politických představitelů společnosti.

Vstupy

Požadavky mohou znamenat téměř vše od tlaku na vyšší platy a větší počet pracovních míst přes štedřejší sociální systém až k větší ochraně práv menšin a jednotlivců. **Podporu** zase tvoří vše, čím veřejnost do politického systému přispívá ve formě daní, připravenosti k zachovávání obecně platných pravidel chování a ochotou účastnit se politického života (HEYWOOD 2004: 39–40).

Výstupy pak rozumíme výsledky politického procesu neboli **vytváření pravidel hry**. Konkrétně se tedy jedná o tvorbu právních norem a jejich implementaci. Zjednodušeně lze proto říci, že politický systém zpracovává společenské vstupy a produkuje **obecně závazná rozhodnutí**, která upravují život společnosti (CABADA, KUBÁT 2004: 178–185).

Výstupy

Politický systém lze charakterizovat jako **souhrn institucí a vztahů, které se přímo týkají systému vládnutí**. Mnozí jej tak spojují s **ústavními institucemi**, tj. orgány exekutivy, legislativy a státní správy.

Důležitým předmětem studia se v rámci systémového přístupu stal způsob **formulace (artikulace) požadavků** do politického systému. Požadavky (zájmy), které jsou zpracovávány politickým systémem, formulují různé typy zájmových skupin (k těm se více dostaneme v rámci následující kapitoly). Tyto požadavky však, před tím než se do politického systému dostanou, procházejí procesem **agregace** (seskupování), čímž se zmenšuje jejich počet a zpřehledňuje jejich struktura. Nejdůležitějšími aktéry v tomto procesu jsou bezesporu politické strany (viz oddíl 3.1).

2.2 Stát

Řekli jsme, že politický systém je tvořen především ústavními institucemi. Jinými slovy řečeno, v podmínkách moderní společnosti tvoří politický systém **instituce státu a jejich vzájemné vztahy**. **Stát chápeme jako souhrn rozmanitých institucí, skrze které se vládne**. Proto ztotožňujeme počátky státu s nástupem systému centralizovaného vládnutí, k němuž v Evropě došlo během 16. století. Formálně pak byla moderní koncepce státnosti vyjádřena v mírové smlouvě z roku 1648, kterou byla ukončena třicetiletá válka (tzv. vestfálský mír). Právě tuto smlouvu považujeme za symbolický počátek existence **moderního suverénního státu**. Můžeme identifikovat pět jeho základních rysů (převzato z HEYWOOD 2004: 107–108):

Stát

1. Stát je **suverénní** (svrchovaný). To znamená, že vykonává absolutní a neomezenou moc nad všemi jednotlivci a skupinami ve společnosti. Nad státem neexistuje žádná nadřazená autorita.
2. Státní instituce jsou **veřejné** – na rozdíl od soukromých institucí širší společnosti. Veřejné orgány odpovídají za přijímání a prosazování kolektivních rozhodnutí, zatímco soukromé instituce (rodiny, firmy, atd.) uspokojují soukromé zájmy jednotlivců.

3. Stát je **legitimní mocí**. To znamená, že jeho rozhodnutí se obvykle přijímají jako **závazná pro všechny členy společnosti**, jelikož se tvrdí, že jsou přijímána ve veřejném zájmu (zájmu všech členů společnosti).
4. Stát je **nástrojem vlády**. Autorita státu je podporována donucováním, protože stát musí být schopen zajistit dodržování svých zákonů a trestání těch, kdo je porušují. Monopol legitimního užívání násilí (donucení) je proto vlastním projevem státní suverenity.
5. Stát je charakterizován určitým **územím**. Všichni, kdo na tomto území žijí, podléhají státní autoritě.

Funkce státu

Na **funkce**, které by ve společnosti měl stát plnit, existují různé názory (následující výklad převzat z HEYWOOD 2004: 116–119), které kopírují preference různých ideologických pozic (viz kapitola 6). Podle **klasických liberálů** je ideálem tzv. **minimální stát**. Minimální stát zasahuje do života společnosti jen tam, kde je to nezbytně nutné, a ponechává tak maximální možný prostor pro nezávislou individuální aktivitu. Stát si v tomto pojetí má počínat jako jakýsi „noční hlídač“, jehož služby jsou využívány jen tehdy, když je ohrožena společenská existence. Takovému státu zůstávají vlastně jen tři funkce. Za první, stát je zde proto, aby udržoval vnitřní pořádek, resp. **vnitřní bezpečnost**. Za druhé, zajišťuje **vynutitelnost smluv nebo dobrovolně uzavřených dohod mezi soukromými subjekty**. Za třetí, poskytuje **obranu před útokem zvenčí**. Institucionální aparát minimálního státu se tak omezuje na policii, soudy a armádu.

Této argumentace se v posledních desetiletích 20. století chopila tzv. **Nová pravice**, která se snažila zmenšit míru, do níž stát zasahoval do života vyspělých společností – především do ekonomiky (viz oddíl 6.3). Tento pohled vyplýval buď z přesvědčení o absolutní platnosti individuálních vlastnických práv (R. Nozick) nebo ze skepse ke schopnosti státu efektivně do ekonomiky zasahovat (F. A. Hayek) (viz oddíl 5.4.2). Z pohledu Nové pravice by se ekonomická role státu měla omezovat na udržování stabilních prostředků směny neboli „zdravých peněz“ (nízká nebo nulová inflace) a na podporu konkurence.

Opačný náhled na roli státu v něm vidí „strůjce“ ekonomického rozvoje. **Stát jako nástroj rozvoje** (*developmental state*) je stát, který zasahuje do ekonomického života s konkrétním cílem **napomoci růstu průmyslu a ekonomickému rozvoji**. Přitom však nejde o nastolení nějakého socialistického systému centrálního plánování, ale o snahu nastolit partnerství mezi státem a hlavními ekonomickými zájmy, často podloženou konzervativní nebo nacionalistickou ideologií.

Příklad

Klasickým příkladem je Japonsko. V období Meidži v letech 1868–1912 navázal japonský stát těsné vztahy se *zaibatsu*, velkými rodinnými průmyslovými impérii, která až do 2. světové války ovládala japonskou ekonomiku. Po roce 1945 převzalo rozvojovou roli státu Ministerstvo zahraničního obchodu a průmyslu, které spolu s Japonskou bankou pomáhalo formulovat investiční záměry soukromých subjektů a orientovat japonskou ekonomiku na mezinárodní konkurenceschopnost.

Ještě jiný pohled na roli státu prezentuje **sociální demokracie** (viz oddíl 6.4). Zatímco státy, které hodlají podnítit ekonomický rozvoj, intervnují s cílem podnítit

ekonomický pokrok, **sociálně demokratické státy** intervenují s cílem uskutečnit představu o **sociální spravedlnosti**. V zemích typu Rakouska a Švédska se státní zásahy uskutečňovaly ve jménu priorit jak rozvojových, tak sociálně demokratických. Klíčem k pochopení tohoto modelu státu je to, že v něm dochází k přehodnocení státu. Zatímco v klasicky liberální perspektivě je stát trpěn jako „nutné zlo“, podle sociálních demokratů je nástrojem rozšiřování (účinné – viz oddíl 5.4.1) svobody a nastolování spravedlnosti. Takový stát je tak ideálem jak moderních (levicově orientovaných) liberálů, tak také demokratických socialistů. Takový stát se pokouší **korigovat nevyváženost a nespravedlnost tržní ekonomiky**. Nezaměřuje se tak jen na podmínky, které napomáhají vytváření bohatství, ale na jeho **spravedlivé rozdělení** ve společnosti. Jde o zmírnění sociální nerovnosti. **Keynesiánská ekonomická politika** v souladu s tímto cílem usiluje o „řízení“, „regulování“ kapitalismu s cílem stimulovat růst a udržet plnou zaměstnanost.

Ačkoli se výše představené modely podstatně liší, shodují se v tom, že stát se neshoduje se širší společností. V tom se však vymykají tzv. **totalitní státy**, jejichž cílem je vytvoření takového státu, který ovlivňuje všechny stránky lidského života. Své přímé kontrole nepodřizuje jen ekonomiku, ale i školství, kulturu, náboženství, rodinný život atd. Hlavními pilíři těchto režimů jsou **všezahrnující dohled, terorizující výkon policejní kontroly a všudypřítomný systém ideologické manipulace**. Nejznámějšími příklady totalitních států byly hitlerovské Německo a stalinistický Sovětský svaz (k totalitarismu více v oddíle 10.2).

Jak jsme si řekli, státní (tj. veřejné) instituce jsou (s výjimkou totalitních států) odděleny od organizací širší společnosti, které lze považovat za soukromé (např. rodina). Stát však není jen oddělen od širší společnosti, ale je také vnitřně diferencován do **různých větví státní moci**.

2.3 Dělbá moci

Podle klasického dělení, se kterým poprvé přišel francouzský politický myslitel Charles-Louis de Secondat Montesquieu (1689–1755), rozlišujeme mezi **exekutivní, legislativní a soudní** mocí. Exekutivu (výkonnou moc) představuje vláda, legislativní (zákonodárnou) moc volené shromáždění – parlament – a soudní moc systém soudů. Souhrn těchto institucí vytváří stát. Podle liberálních autorů (za jejichž předchůdce můžeme pokládat i zmíněného Montesquieu) pak ve vzájemném vyvažování jednotlivých větví moci spočívá pojistka vyrovnané vlády (více k liberalismu najdete v oddíle 6.2). Tito autoři přisuzují rozdělení moci a jejich vzájemnému vyvažování primární význam pro zachování politické svobody v dané společnosti.

Zákonodárná moc

(oddíl sleduje výklad v HEYWOOD 2004: 334–338)

Zákonodárná shromáždění zaujímají v systému (demokratické) vlády klíčové postavení. V praxi se pro jejich označení používá celá řada termínů: Kongres (USA), Národní shromáždění (Francie), Kongres poslanců (Španělsko), Parlament (Česká republika). Tato shromáždění vyjadřují **princip reprezentace** – tvoří je lidem volení zastupitelé, kterým je svěřen (časově omezený) **mandát** zastupovat své voliče.

Legislativa

2. Politický systém, instituce a režimy

Funkce
legislativy

Jejich **hlavní funkcí je tvorba legislativy** neboli přijímání zákonů. Shromáždění poskytují prostor pro veřejné projednávání návrhů zákonů a pro jejich posouzení z hlediska reprezentovaných zájmů. Neznamená to však, že si tvorbu práva shromáždění zcela monopolizují. Například tvorba a změna ústavního pořádku je v některých zemích mimo pravomoc shromáždění a podléhá schválení v **lidovém hlasování**, tzv. **referendu** (Irsko). Stejně tak někteří vysocí funkcionáři výkonné moci (např. prezidenti) mohou za určitých podmínek vydávat zákony ve formě dekretů (Francie) nebo mohou ve schvalovacím procesu užít práva veta (USA).

Druhou důležitou funkcí shromáždění je reprezentace. Zastupitelská shromáždění **prostředkují vztah mezi vládou a lidem.** Reprezentace je politický princip, skrze nějž určitá skupina lidí představuje (zastupuje) nějaký větší kolektiv nebo jedná jeho jménem. Tento princip tvoří základní **stavební kámen modelu zastupitelské demokracie** (viz oddíl 7.2). Reprezentace může být uskutečňována různými způsoby. Například parlamenty vycházející z britské tradice chápou zástupce (reprezentanty) jako zmocněnce, jejichž hlavním cílem je, aby sledovali zájmy svých voličů na **základě vlastního úsudku**. V tomto smyslu se hovoří o tzv. **volném mandátu**. Jeho držitelé nejsou vázáni ničím jiným než vlastním svědomím. Pravým opakem jsou taková shromáždění, která stojí na tuhé stranické disciplíně – jednotliví reprezentanti musejí sledovat linii strany, na jejíž kandidátce byli do shromáždění zvoleni. Proto se hovoří o tzv. **vázaném mandátu**. Tato koncepce vyvolává ostrou kritiku, neboť předpokládá, že voličská podpora konkrétního kandidáta je automaticky podporou celému stranickému programu. Spolu s tím vkládá neomezenou moc do rukou stranického vedení a ničí předpoklady vnitrostranické diskuse.

Třetí funkcí shromáždění je kontrola exekutivy. Shromáždění tak fungují jako kontrolní orgány, jejichž hlavním úkolem je spoluvytvářet odpovědnou vládu, což znamená vládu nucenou skládat účty ze svých rozhodnutí. K tomuto účelu existují jasné mechanismy. Ministrům mohou být například adresovány přímé ústní a písemné **dotazy** (tzv. interpelace), na které jsou povinni odpovědět. Příkladem zde může sloužit britská Dolní sněmovna, v níž musí britský premiér každý týden projít křížovým výslechem během tzv. *question time*. Ve skutečnosti však kontrolní funkci neplní shromáždění jako celek, ale v něm přítomné **opoziční politické strany**. Existence opozice tak vytváří nutnou podmínku pro to, aby shromáždění mohla svou kontrolní funkci plnit. V zemích, kde si moc monopolizuje jedna politická strana, přítomnost parlamentu kontrolu exekutivy nezajistí.

Čtvrtou funkcí, kterou shromáždění plní, je výběr a příprava talentů. Shromáždění poskytuje prostor lidem, aby „politicky vyrostli“ – získali **zkušenosti a politický přehled**, což jim pak umožňuje, aby mohli zastávat důležité funkce v exekutivě. Není náhodou, že ministři se rekrutují právě z volených zástupců shromáždění. Protichůdné názory však tvrdí, že účast v zákonodárných sborech jednotlivce vtahuje do netransparentních politických her a takto je spíše „kazí“, než by je připravovala k zastávání důležitých funkcí.

Pátou a poslední funkcí je legitimizace neboli vytváření a posilování legitimacy (oprávněnosti) příslušného politického režimu. Shromáždění přispívají tomu, že je systém vládnutí chápán jako oprávněný. To je důvod, proč ani nedemokratické a

autoritářské režimy, které nejsou založeny na konsensu ovládaných, ale přinucení, udržují shromáždění v chodu. Poskytují jim totiž zdání oprávněnosti.

Bikameralismus: pro a proti

Většina shromáždění má buď **jednu** nebo **dvě komory**. Jedná se tedy o shromáždění uni- nebo bikamerální. Kolem otázky, zdali je výhodnější jedna nebo dvě komory, panuje živá diskuse, a to dokonce i v České republice, kde je postavení druhé komory – Senátu – od počátku zpochybňováno. Bikameralismus má podle svých zastánců několik předností (HEYWOOD 2004: 239):

1. Druhé komory vyvažují moc prvních komor.
2. Dvě komory mají lepší schopnost kontrolovat exekutivu.
3. Dvě komory rozšiřují základnu reprezentace, neboť poskytují prostor více společenským zájmům.
4. Druhé komory přispívají kvalitnější legislativě, neboť mohou opravovat pochybení prvních komor. To je někdy spojeno s chápáním druhých komor jako jakýchsi „rad starších“.

Podle odpůrců však existují stejně tak pádné argumenty proti zavedení druhých komor:

1. Jednokomorová shromáždění jsou efektivnější. Přítomnost druhé komory legislativní proces zbytečně ztěžuje a brzdí.
2. Dvoukomorová shromáždění jsou náchylná k vnitroinstitucionálním konfliktům.
3. Druhé komory (zvláště pokud nejsou volené) představují nežádoucí konzervativní prvek a zabraňují tak společenské změně.

Úkol

Zamyslete se nad tím, jaké informace máte o fungování českého Senátu (z denního tisku, z rozhovorů s přáteli atd.). Podporují tyto informace spíše tábor zastánců, či kritiků existence druhých komor? Vaše názory budou diskutovány během prvního přednáškového bloku.

Exekutivní moc

(oddíl sleduje výklad v HEYWOOD 2004: 351–355)

Exekutiva

Exekutiva je tou částí státu, která je odpovědná za **implementaci** (uvedení do života) rozhodnutí politického systému. Ve skutečnosti jsou však její funkce mnohem složitější. V rámci exekutivy rozlišujeme mezi její **politickou** a **správní** (byrokratickou) částí. **Politická část exekutivy je tvořena politiky**, kteří uspěli ve volebním klání. Politické úřady tak podléhají personálním změnám na základě volebních výsledků. Konečným cílem politika pak je získat funkci v exekutivě. Právě kvůli tomu do voleb vstupuje. Naopak **správu**, kterou do exekutivy zahrnujeme také, **vykonávají nepolitické úředníci**, kteří se do svých pozic nedostávají na základě úspěchu ve volbách, ale kvůli své **kompetenci** (vzdělání). **Zatímco pak politici politiku vytváří (spoluvytváří), správní aparát (úřednictvo) tyto politiky implementuje.** Hranice

2. Politický systém, instituce a režimy

Funkce
exekutivy

mezi politiky a úředníky však není vždy takto ostrá, protože například mnoho podrobností je ponecháno na úsudku úředníků – nejsou rozhodnuty politiky (prostoru, který je úředníkům pro rozhodnutí ponechán, říkáme **diskrece**).

Stejně jako zákonodárná moc, také moc výkonná plní celou řadu politických funkcí. Za prvé se jedná o **ceremoniální funkci**. Hlavy států, představitelé exekutiv a v některých případech také významnější ministři zastupují či reprezentují svou zemi navenek. Tím, že zosobňují autoritu státu, reprezentují vlastně celou společnost.

Příklad

Na jedné straně se jedná o funkci poměrně formální, která se týká státních svátků, zahraničních návštěv, mezinárodních konferencí atd. Může se však jednat také o podstatnější problémy, pokud například uvnitř exekutivy vypukne spor o to, kdo má právo zemi navenek zastupovat. Vzpomeňme si na jaro roku 2005, kdy se spor o reprezentaci zahraničněpolitické pozice České republiky (v souvislosti s návrhem evropské ústavy) rozhořel mezi tehdejším premiérem Paroubkem a prezidentem Klausem.

Druhou funkcí je vedoucí úloha při tvorbě politik. Hlavní funkcí politické exekutivy je **řídít a kontrolovat politický proces** (tj. přijímání politických rozhodnutí). K tomu exekutiva formuluje ucelené hospodářské a sociální programy, připravuje politické reformy a navrhuje zákonné normy. Politické exekutivy proto zpravidla **iniciují legislativní proces** (předkládají do parlamentu návrhy zákonů). V mnoha případech také vykonávají celou řadu zákonodárných pravomocí a vydávají dekrety, nařízení apod.

Třetí funkcí je každodenní politické vedení a mobilizace podpory režimu, který exekutiva reprezentuje. Představitelé exekutivy (prezident, ministerský předseda, ministři) totiž nereprezentují daný režim jen navenek, ale „propůjčují mu tvář“ také ve vztahu k domácí veřejnosti.

S tím souvisí **čtvrtá funkce – byrokratické řízení**. Politická exekutiva vystupuje jako jakýsi „vrcholový management“ státního aparátu, za nějž nese odpovědnost. Tato činnost se uskutečňuje resortně – jednotliví ministři odpovídají za konkrétní oblasti, ve kterých se politická opatření realizují. Jejich činnosti se pak koordinují v rámci kabinetu (vlády), kterou tvoří všichni resortní ministři.

Soudní moc

Soudní
moc

(oddíl sleduje výklad v HEYWOOD 2004: 321–322)

Soudnictví je tou větví vlády, která má za úkol **rozhodovat spory**. Funkcí soudců je autoritativně rozhodovat, co říkají právní normy. Váha soudního systému se stát od státu liší. Zvláště důležitou funkci plní ve státech s psanou ústavou, kde se vztahuje i na ústavu a soudcům tak umožňuje rozhodovat spory mezi hlavními státními orgány či spory mezi státem a jednotlivci. Rozhodování o ústavnosti přijímaných zákonů však zpravidla leží v rukou zvláštního orgánu, v České republice Ústavního soudu se sídlem v Brně.

Základním rysem soudnictví v liberálně demokratických systémech je to, že soudci jsou **nezávislí na ostatních větvích moci a vykonávají svou funkci nepolitickým způsobem**. Znamená to, že jejich postavení se neodvozuje od přání politiků

v exekutivě nebo legislativě. Ve skutečnosti však nelze říci, že soudnictví je ze své podstaty nepolitické. Soudnictví totiž není jen institucí interpretující právo, ale je také institucí politickou. Soudci jako nejdůležitější postavy soudního procesu hrají klíčovou roli v mnoha politických činnostech. Nehledě na to, že čas od času podléhají politickým tlakům. Kolem samotné otázky nezávislosti soudnictví se odehrávají politické spory, a to i v České republice.

V režimech, které nejsou – jako liberálně demokratické režimy – založeny na principu rozdělení moci, není pro **nezávislost soudnictví** místo. V komunistických režimech se uplatňovala zásada „socialistické zákonnosti“, která znamenala, že soudci vykládali právo v duchu tehdy platné doktríny marxismu-leninismu. Soudci se tak stali pouhými funkcionáři, kteří vykonávali politické a ideologické cíle těchto režimů. Nejzřetelnějším projevem tohoto byly zinscenované monstrprocesy, které probíhaly ve 30. letech v SSSR a v 50. letech v tehdejší Československu.

2.4 Politické režimy

(tento a následující oddíl sleduje výklad v CABADA, KUBÁT 2004: 197–214)

Za politický režim považujeme **konkrétní uspořádání** výše definovaných politických institucí, resp. větví moci. Politický režim proto bývá definován jako souhrn všech hodnot, principů, formálních i neformálních pravidel, který **upravuje vztahy prvků politického systému** (především pak vztahy mezi nejvyššími orgány státní moci). Zatímco politický systém popisuje obecný charakter politických institucí, **režim se vztahuje k jejich konkrétní podobě na konkrétním místě a v konkrétním čase**. Režim proto můžeme ztotožnit s konkrétní povahou pravidel politické hry v konkrétním státě. Výzkum politických režimů se pak především zaměřuje na obsah a smysl norem, které vztahy mezi prvky politického systému upravují. Politickou normou chápeme výpověď, která upravuje politické chování ve formě zákazu, příkazu či dovolení, která je uznána jako všeobecně závazná v dané společnosti.

Pro rozlišení mezi různými politickými režimy použijeme hledisko způsobu dělení moci ve státě na moc **zákonodárnou** a **moc výkonnou**. Rozdílná povaha jejich vztahu dává vzniknout **rozdílným politickým režimům**. Rozlišujeme mezi třemi typy:

- **parlamentní režim,**
- **prezidentský režim,**
- **poloprezidentský režim.**

Parlamentní režim

Parlamentní režim, který považujeme za převládající (např. Německo, Švédsko, Indie, Japonsko, Nový Zéland, Austrálie, Česká republika), je založen na myšlence **dělbí moci**, ale nechápe ji velmi přísně. Zákonodárná a výkonná moc spolupracují a dokonce se vzájemně doplňují. Díky tomu shromáždění – parlament – přímo ovlivňuje exekutivu (vládu), protože ta může vládnout jen tehdy, když má **důvěru shromáždění**. Naopak vláda má právo účastnit se zákonodárné aktivity parlamentu. **Politická odpovědnost vlády vůči shromáždění a účast vlády v zákonodárném procesu** jsou dvě základní definiční podmínky parlamentního režimu. K tomu se

Režimy

2. Politický systém, instituce a režimy

řadí právo hlavy státu (monarchy nebo prezidenta) rozpouštět za určitých okolností shromáždění.

V tomto režimu je **funkce hlavy státu** oddělena od **funkce předsedy vlády** (premiéra nebo kancléře). Hlava státu není běžným účastníkem politického procesu (který je založen na interakci vlády a shromáždění) a zasahuje zpravidla jen v okamžicích krize, kdy plní funkci arbitra. Prezident nebo král sice jmenuje předsedu vlády a na jeho návrh jednotlivé ministry, k jejich skutečnému schválení však dochází až při hlasování ve shromáždění, které musí vládě **vyсловit důvěru**. Funkce hlavy státu se tak vyčerpávají především reprezentací země v mezinárodních a vnitřních vztazích a plnění ceremoniálních funkcí. Pokud je tomu tak a hlava státu není ve vztahu k parlamentu a vládě vybavena dostatečnou mocí, odpadá důvod pro to, aby byla volena v přímých volbách (i když v některých parlamentních režimech volí občané prezidenta přímo). Obvykle tedy prezidenta volí shromáždění nebo kolegium volitelů (zvláštní shromáždění zpravidla členů parlamentu a zástupců místních samospráv). V parlamentním režimu, v jehož čele stojí monarcha, otázka jeho volby odpadá úplně.

Skutečná **výkonná moc** v tomto režimu **náleží předsedovi vlády**, který ji vykonává společně s jednotlivými ministry (členy kabinetu). Vláda je **odpovědná parlamentu jako celek**. Ministři jsou často členy parlamentu. Pokud vláda neobdrží důvěru nebo je jí vyslovena nedůvěra, je povinna podat demisi. Vláda je tak závislá na shromáždění (parlamentu).

V praxi se případy čistého parlamentarismu vyskytují málokdy. Existuje spíše v různých **modifikacích**. Podle charakteru vztahu mezi parlamentem a vládou hovoříme buď o **premiérském parlamentarismu** (když převažuje vláda nad parlamentem) nebo o **parlamentarismu s převahou shromáždění** (když převažuje parlament nad vládou). V premiérském parlamentarismu dochází ke stírání rozdílu mezi zákonodárnou a výkonnou mocí, protože v něm **premiér dominuje vládě a vláda parlamentu**. Takové uspořádání je podmíněno existencí volebního systému, který má většinový účinek, tj. přispívá ke zformování dvoustranického systému, v němž je možné utvořit **jednobarevnou vládu**. Vůdce vítězné strany se obvykle stává premiérem a je přitom stranickým nadřízeným poslanců v parlamentu. Tento model však může fungovat jen tehdy, pokud je politická strana vnitřně disciplinovaná (loajální stranickému vedení). Příkladem je Velká Británie.

Prezidentský režim

Prezidentský režim je založen na odlišných principech než režim parlamentní. Opírá se o **dělbou moci**, která je v tomto případě chápána doslovně: **výkonná moc je tak od moci zákonodárné striktně oddělena**. Znamená to, že v oblasti legislativy dominuje parlament, ale nevlastní žádné exekutivní nástroje. Prezident je naopak vybaven úplnou výkonnou mocí, ale nemá zákonodárné pravomoci. V tomto režimu je přímo (lidem) volený prezident nejen (symbolickou) hlavou státu, ale také šéfem exekutivy (vlády, resp. administrativy v USA) a zároveň přímým nadřízeným výkonného státního aparátu. **Prezident** je jediným ústavou daným **nositelem výkonné moci**, z čehož plyne, že jmenuje členy vlády a ostatní úředníky.

Jak už řečeno, **prezident získává svůj mandát ve všeobecných volbách**. Jeho mandát tak není zprostředkovaný parlamentem, ale stejně jako parlamentní je odvozen z přímých voleb. Sám prezident ani členové jeho exekutivy nejsou parlamentu politicky odpovědní. V prezidentském režimu tak chybí vyjádření důvěry, příp. nedůvěry, a parlament tak nemůže prezidenta odstranit. Jen v ústavou definovaných případech může být umožněno využít procedury „ústavní žaloby“ směřující k prezidentovu odvolání.

Nejdůležitější rysy prezidentského režimu tak jsou **separace částí moci a politická neodpovědnost exekutivy** parlamentu. Toto uspořádání se v praxi uskutečňuje prostřednictvím systému tzv. **brzd a protivah** (*checks and balances*), které spočívá ve vzájemné kontrole a vyvažování moci zákonodárné, výkonné a soudní. Právě v rámci prezidentského režimu sehraává soudní moc důležitou politickou roli. Příkladem jsou USA.

Poloprezidentský režim

Nejdůležitější postavou v tomto systému je **prezident**, který je volen v přímých a všeobecných volbách. Prezident je zároveň hlavou státu a šéfem exekutivy, ale na rozdíl od prezidentského systému se o **výkonnou moc musí dělit s premiérem a vládou**. Prezident je pak většinou nositelem těch pravomocí, které považujeme za významnější.

Problém vystává v případě **konfliktu mezi premiérem a prezidentem**. K tomu dochází tehdy, když nejsou ze stejného politického tábora. Premiér stojí v čele vlády, která je politicky odpovědná parlamentu (vládne s podporou parlamentní většiny). Pokud tedy za premiérem stojí parlamentní většina a prezident pochází z odlišné politické strany, tato je v parlamentu v menšině. Výsledkem je to, že návrh získává premiér a prezident musí slevit ze svých politických ambicí. Této situaci, kdy prezident a premiér pocházejí z odlišných politických stran, se říká **kohabitace** (soužití). Jedná se o poměrně častý jev. Příkladem je Francie.

V poloprezidentském režimu prezident jmenuje premiéra a ministry, ale vláda jako celek je odpovědná parlamentu. Tomu však není odpovědný prezident, který je naopak oprávněn shromážďení rozpustit. **Vláda má v zákonodárném procesu výjimečně velký vliv**, protože vládní návrhy zákonů mají přednost. Pokud bychom chtěli rysy poloprezidentského systému shrnout, zdůraznili bychom, že:

- dělba moci je zde provedena **ve prospěch moci výkonné**,
- **hlava státu** hraje důležitou politickou roli,
- existují **dva aktivní subjekty exekutivy**: prezident a vláda v čele s premiérem. (Naopak v prezidentském systému stojí v čele exekutivy subjekt jeden – prezident.)

2.5 Nedemokratické politické režimy

Jelikož kritériem klasifikace politických režimů je **povaha dělby moci mezi jejími jednotlivými větvemi** a povaha vztahů mezi nimi, nemá smysl hovořit o různých typech režimů v případě nedemokratických politických režimů. Tyto režimy jsou založeny na **odmítnutí dělby moci**. Dělba moci je nahrazena principem jednolitosti

Nedemokratické režimy

2. Politický systém, instituce a režimy

státní moci, což znamená, že státní moc je koncentrována v jedné ruce nebo v ruce jednoho kolektivního orgánu. Ačkoli si i nedemokratické režimy často udržují „demokratickou fasádu“, tzn. že v jejich rámci funguje parlament, prezident, vláda atd., tyto jsou podřízeny mocenskému centru, které je ve skutečnosti programuje podle svých požadavků (více naleznete v kapitole 10).

Příklad

V Československu před pádem komunismu existovaly všechny instituce, jak jsme o nich mluvili. Existoval parlament (zákonodárná moc), vláda a prezident (výkonná moc) i soudní systém. Vedle nich však paralelně existovala struktura Komunistické strany Československa, jejíž vrcholné orgány (Ústřední výbor Komunistické strany Československa v čele s generálním tajemníkem) ve skutečnosti koncentrovaly politickou moc ve státě. Její vedoucí funkce byla dokonce zakotvena v ústavním dokumentu. V tomto případě by nemělo žádný smysl snažit se předlistopadový režim klasifikovat na základě výše představené typologie.

Shrnutí kapitoly

1. Politický systém je jedním ze subsystémů společnosti. Jeho funkcí je přijímat obecně závazná rozhodnutí.
2. V moderní společnosti tvoří politický systém instituce státu, který je svrchovaným nositelem politické moci.
3. Pohled na funkce státu se liší podle jednotlivých ideologických pozic.
4. Moderní liberální stát charakterizuje dělba moci mezi tři institucionální větve – zákonodárnou, výkonnou a soudní.
5. Rozlišujeme tři způsoby uspořádání vztahů mezi větvemi státní moci. Tyto způsoby uspořádání označujeme jako politické režimy. Následující tabulka uvádí základní rysy probraných režimů:

	parlamentní režim	prezidentský režim	poloprezidentský režim
Kdo má reálnou výkonnou moc?	vláda	prezident	prezident a vláda
Jak je volen prezident?	nepřímo (může být i přímo)	přímo	přímo
Kdo reálně ustavuje vládu (resp. administrativu v USA)?	parlament	prezident	prezident a parlament
Co rozhoduje o trvání vlády?	důvěra parlamentu	vůle prezidenta	důvěra prezidenta a parlamentu
Existuje politická odpovědnost prezidenta?	není	není	není
Existuje politická odpovědnost vlády?	parlamentu	—	parlamentu a prezidentovi

Zdroj: CABADA, KUBÁT 2004: 208.

Otázky k zamyšlení

1. Co považujeme za vstupy politického systému?
2. Jaké jsou hlavní rysy moderního státu?
3. Jaké funkce plní zákonodárná moc?
4. Co se myslí dělbou moci?
5. Kdo má reálnou výkonnou moc v parlamentním režimu?
6. Jaké jsou hlavní rysy poloprezidentského režimu?

Literatura použitá při zpracování textu kapitoly

- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- ŘÍCHOVÁ, B.: *Přehled moderních politologických teorií*. Portál, Praha 2000

- Politické strany
- Systémy politických stran
- Typologie stranických systémů
- Zájmové skupiny
- Sociální hnutí

3.

Političtí aktéři – politické strany, zájmové skupiny a sociální hnutí

Cíl kapitoly

V této kapitole se seznámíte s hlavními aktéry politického procesu v moderních politických systémech, jak jste je poznali v předchozí kapitole. Naučíte se rozeznávat politické strany, zájmové skupiny a sociální hnutí. Pochopíte nejen základní charakteristiky těchto aktérů, ale budete také seznámeni se systémy jejich interakcí, které rozhodujícím způsobem ovlivňují fungování daného politického systému. Studium této kapitoly vám pomůže lépe se orientovat na domácí politické scéně.

Časová zátěž

- 4 hodiny

Způsob studia

Text distanční studijní opory pro vás představuje primární studijní materiál. Musíte proto nejprve detailně nastudovat tuto kapitolu a následně se zběžně seznámit s textem povinné literatury, který rozšiřuje základní informace distanční studijní opory. Doporučená literatura je určena jen těm z vás, kteří mají hlubší zájem o studium politologie.

Povinná literatura

- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 265–305

Doporučená literatura

- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 216–264

3.1 Politické strany

Politické strany se objevily během 19. století. Dnes představují nejdůležitější nástroj politické participace a jsou nejdůležitějším politickým aktérem, který jedná v rámci politického systému. Politická strana je skupina lidí, kteří se organizují s cílem získat vládní moc, a to buď skrze volby nebo i jinak. Základními čtyřmi **charakteristikami politických stran** (které je odlišují od zájmových skupin a sociálních hnutí – viz níže) **jsou** (HEYWOOD 2004: 266):

1. Strany (na rozdíl od zájmových skupin a sociálních hnutí) **usilují o výkon vládní moci**.
2. Strany jsou organizované útvary s **formálním a exkluzivním členstvím** (tj. vzájemně se vylučujícím členstvím, což znamená, že můžete být členem jen jedné strany), které demonstruje „stranická legitimace“. To je odlišuje od volněších sdružení s neexkluzivním členstvím.
3. Strany se zpravidla zaměřují na širokou škálu společenských a ekonomických problémů a zabývají se všemi hlavními tématy politiky. Zájmové skupiny se zpravidla orientují jen na jedno téma či problém.
4. Strany jsou vnitřně sjednoceny (avšak v různé míře) **společnými preferencemi a ideologickou identitou** (totožností).

Rysy
stran

Definici politické strany proto můžeme formulovat následujícím způsobem: politické strany jsou instituce, které budují svou **organizační strukturu a členskou základnu, mají svou ideologii a politický program a usilují o dobytí a udržení politické moci ve volbách či jinými metodami.**

3.1.1 Typy politických stran

Politické strany lze klasifikovat podle různých kritérií (následující text sleduje výklad v CABADA, KUBÁT 2004: 232–237 a HEYWOOD 2004: 267–269). Prvním je kritérium **organizační**. Rozlišujeme zpravidla strany **centralizované** a **decentralizované**. Jejich odlišení se děje na základě distribuce moci uvnitř stran. **Centralizované strany** jsou kontrolovány úzkým stranickým vedením, zatímco **strany decentralizované** přiznávají rozhodovací autonomii také jejím nižším organizačním jednotkám. V této souvislosti se proto mluví o místní (de)centralizaci. Rozdíl v centralizaci lze sledovat nejen v prostorovém, ale také **ideologickém smyslu**. Ideologicky decentralizované strany umožňují uvnitř stran názorovou autonomii různých vnitrostranických skupin (frakcí). Frakcí rozumíme názorovou platformu existující v rámci politické strany.

Typy stran

Dalším kritériem je **vývojové**. Na tomto základě se rozlišují **strany kádrů** a **strany mas**. Strana kádrů je vývojově starším typem, který se kryje s obdobím před zavedením všeobecného volebního práva. Jednalo se o strany ovládané neformálními skupinami vůdců, kteří nebudovali masovou organizační strukturu (lapidárně řečeno: nebylo koho mobilizovat). V době před zavedením všeobecného volebního práva se takové strany rodily z parlamentních frakcí a klik. Právě zavedení **všeobecného volebního práva na přelomu 19. a 20. století vedlo ke vzniku masových stran**, jejichž existence je založena na masové mobilizaci před volebním kláním. Prvními příklady masových politických stran byly evropské socialistické (sociálně-demokratické) strany (např. v Německu), které budovaly **organizační strukturu s cílem mobilizovat na svou stranu podporu dělnictva**. Naopak strany pravicové sloužily jako příklady stran kádrů (konzervativní, liberální strany).

Masové strany

Tato dichotomie je však dnes do značné míry setřena. Většina moderních stran totiž patří do kategorie, kterou německý politolog O. Kirchheimer pojmenoval jako **strany pro všechny** (*catch-all party*). Právě tato strana měla nahradit stranu masovou. Jde o typ strany, která podstatně **omezuje svoji ideologickou náplň**, aby se stala **přijatelnou pro co nejširší okruh voličů**. Kirchheimer měl na mysli především německou Křesťanskodemokratickou unii (CDU), nejlepším příkladem takových stran jsou však republikáni a demokraté v USA. Do stejné kategorie spadají samozřejmě také britští labouristé (Labour Party). „Strana pro všechny“ podřizuje svou strukturu i politickou strategii jedinému cíli, kterým je **dosažení maximálního volebního zisku**. Strana se profesionalizuje a snižuje se význam členské základny. Strana pak formuluje takový volební program, který není určen jedné konkrétní sociální skupině, ale **snaží se oslovit všechny**. K tomu je nutné potlačit ostrou ideologickou profilaci.

Catch-all party

Jiný současný stranický typ představuje tzv. **strana kartelu**. Vznik kartelové strany (který bývá situován do 70. let 20. století) spadá vjedno s postupným **prolínáním**

Strany kartelu

politických stran a státního aparátu. Strany se díky tomu stávají jakými po-
lostátními aktéry, jejichž činnost se spíše než o mobilizaci členské základny opírá
o státní prostředky. Úkolem, který si kartelová strana vytyčuje, přestává být dosa-
hování programových priorit a stává se jí **celková efektivita působení.** Díky tomu
se kartelová strana přestává orientovat na agregaci a reprezentaci společenských
zájmů (což je jedna ze základních funkcí politických stran – viz níže) a snaží se
maximalizovat volební výnos, který se přímo „překládá“ do finančních prostředků
z veřejných fondů. Konečným důsledkem může být **odcizení politických stran a
jejich elit od zbytku společnosti.**

Příklad

I v České republice tvoří veřejné prostředky většinu příjmů politických stran (viz
tabulka, která udává procentní podíl státního financování na celkových příjmech
českých politických stran, údaje jsou do roku 2000). Právě to je podle některých
názorů důvodem omezené schopnosti české politické elity reagovat na společenskou
poptávku například v případě boje proti korupci.

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ODS	45,9	73,1	52,7	83,4	67,6	51,9
ČSSD	22,7	93,4	80,0	94,4	78,9	72,3
KDU-ČSL	27,8	54,9	44,1	69,0	44,3	40,7
US	–	–	–	88,6	84,7	76,2
ODA	48,7	46,8	46,4	65,4	80,9	68,1
KSČM	10,5	52,0	19,7	53,3	21,8	21,5

Stranické
rodiny

Dalším kritériem je **ideologicko-programové.** Tato klasifikace je spojena s koncepcí
tzv. **stranických rodin,** které sdružují politické strany s podobnou ideologickou
orientací. Rodiny se tak utvářejí na základě pozice stran na politickém spektru, tzv.
pravolevé škále. Hlavními rodinami proto jsou **pravice a levice,** od nichž se pak
odvíjí další užší rodiny stran (viz níže).

Obecně lze říci, že **strany považované za součást levice** se vyznačují zájmem
o změnu, ať už formou celkové proměny společnosti či postupné reformy. Tyto
strany nacházely podporu v řadách chudých a znevýhodněných. Naopak strany,
které považujeme za pravicové (týká se to především stran konzervativně oriento-
vaných), podporují stávající společenský řád a takto usilují o kontinuitu. Mezi jejich
stoupence patří podnikatelé a materiálně uspokojené střední třídy. Tato koncepce je
však velmi zjednodušující a v některých případech zavádějící. Výše uvedená vyme-
zení totiž v současné době platí jen velmi omezeně. Jednak volební soutěž zamlžuje
ideologickou identitu stran a jednak politické strany ve snaze oslovit širší voličskou
základnu ostré ideologické vymezení odkládají (viz „strany pro všechny“). Přesto
lze určité stranické rodiny vymezit:

1. rodina komunistických stran,
2. rodina sociálně-demokratických (socialistických) stran,
3. rodina levicově-liberálních stran,
4. rodina křesťanskodemokratických stran,
5. rodina liberálních stran,

6. rodina konzervativních stran,
7. rodina ultrapravicových stran.

3.1.2 Funkce politických stran

Politické strany jsou sice vymezeny jejich hlavním cílem – obsazením hlavních politických funkcí a převzetím vládní odpovědnosti – jejich vliv na politický systém je však mnohem rozmanitější. Základní funkce, které politické strany plní, jsou (výklad sleduje Heywood 2004: 269–273):

1. reprezentace,
2. formování a doplňování politické elity,
3. formulování cílů,
4. artikulace a agregace zájmů,
5. politická socializace a mobilizace,
6. organizace vlády.

Reprezentace

Právě reprezentace je považována za jednu z hlavních funkcí stran. Jedná se o **schopnost stran reagovat na postoje (zájmy) svých členů a voličů a překládat je do politického systému (artikulovat je)**. Jazykem teorie politického systému, o níž jsme mluvili v předchozí kapitole (oddíl 2.1), dodávají politické strany do systému „vstupy“. Politické strany tak poskytují vazby mezi obyvateli a těmi, kdo politicky rozhodují. Tato funkce může být nejlépe naplňována v otevřeném systému, který umožňuje, aby mezi sebou strany soutěžily. Tato funkce je ohrožena tehdy, **pokud na sebe začínají brát podobu stran kartelu**, které, jak jsme viděli, mohou vést k odcizení třídy profesionálních politiků od zbytku společnosti (viz výše). Strany se orientují na stát a ztrácí schopnost zprostředkovat vztah mezi společenskými zájmy a politickým (rozhodovacím) systémem.

Formování a doplňování elity

Politické strany slouží jako jakási „rekrutační centra“, která umožňují vyrůst politické elitě země. Jsou hřištěm, na kterém politikové „trénují“: Strany je vybavují dovednostmi, znalostmi a zkušenostmi a poskytují jim kariérní řád (i když závislý na výsledku strany ve volbách). Tento systém **stranického náboru politiků** však také podléhá kritice kvůli tomu, že vytváří uzavřený okruh funkcionářů, který není otevřen vnější konkurenci. Nejsou to pak ti nejlepší, ale ti, kteří se dokázali (třeba intrikami) prosadit uvnitř strany, kdo se stávají ministry a ministerskými předsedy. Podle některých názorů pomáhá tento problém řešit instituce tzv. **primárek** (užíváno především v USA), což jsou vnitrostranické volby, v nichž se vybírají kandidáti, kteří pak budou nasazeni ve skutečných volbách. Primárky tak údajně poskytují alternativní nominační mechanismus, který se vyhýbá nevýhodám uzavřené stranické hierarchie.

Formulování cílů

Politické strany poskytují **platformy pro formulaci celospolečenských cílů**. Strany tuto funkci plní prostřednictvím svých volebních programů a vládních programů, uspějí-li ve volbách. Ve svých programových dokumentech tak strany formulují cíle,

Funkce stran

s nimiž se uchází o přízeň voličů. Právě oni rozhodují, která sada cílů obdrží podporu a bude ovlivňovat život společnosti prostřednictvím vládních politik. S obecnou deideologizací stran typu *catch-all* a díky tomu, že ve volebních kampaních se stále více důrazu klade na image spíše než na programové zásady, je tato funkce politických stran naplňována méně zřetelně.

Artikulace a agregace zájmů

Strany pomáhají **artikulovat** (vyjadřovat) a **agregovat** (shromažďovat) rozmanité společenské zájmy. Strany tak poskytují **mechanismus, skrze který sociální skupiny** (podnikatelé, odbory, náboženské, etnické skupiny atd.) **prosazují a obhajují své zájmy**. Například britská Labouristická strana byla výsledkem snahy odborového hnutí zajistit si politickou reprezentaci. Fakt, že všechny politické strany prosazují zájmy mnoha skupin, vede strany k tomu, aby tyto zájmy **agregovaly**, tj. začleňovaly do soudržného a vzájemně provázaného celku.

Politická socializace a mobilizace

Tím, že strany vyvíjejí politickou činnost, jsou důležitými nástroji **politického vzdělávání, výchovy a socializace**. Strany nastolují důležité problémy jako předměty veřejné diskuse, prosazují určité hodnoty a postoje, které se následně stávají součástí širší politické kultury daného společenství. Demokratické strany navíc **kanalizují společenské konflikty a budují loajalitu k rámci společných pravidel**, která upravují politickou soutěž. Tím, že rozličným skupinám umožňují nenásilným způsobem promluvit do politiky, hrají **důležitou integrační funkci**. Politickou mobilizací socializují (uvádějí) rozličné skupiny do společně sdíleného rámce liberální demokracie. Opět je třeba zdůraznit, že tuto funkci plní jen ty strany, **které jsou schopny zprostředkovávat vztah mezi politickým systémem a širší společností**.

Organizace vlády

Politické strany v parlamentních systémech **vytvářejí vlády**. Dodávají jim také potřebnou stabilitu a semknutost (pokud se nejedná o případ charakterizovaný extrémním počtem politických stran). Strany také usnadňují spolupráci shromáždění (parlamentu) a exekutivy (vlády). To je zcela zřetelné v parlamentním režimu, ale stejně tak v prezidentském režimu se zvyšuje vliv prezidenta, může-li se opřít o stmelenou politickou stranu.

3.2 Systémy politických stran

(tento a následující oddíl sleduje výklad v CABADA, KUBÁT 2004: 242–259 a HEYWOOD 2004: 276–283)

Stranické systémy

Politické strany nejsou důležité jen pro funkce, které plní, ale také proto, že **vztahy mezi nimi** mají podstatný význam při fungování politického systému. Souhrnu těchto vztahů se říká stranický systém, resp. **systém politických stran**. Nejjednodušší způsob, jak popsat různé typy systému politických stran, je spočítat strany soutěžící o moc. Podle tohoto hlediska lze rozlišit systémy „**jedné strany**“ (tzv. monoparty), „**dvou stran**“ (tzv. biparty) a „**více stran**“ (tzv. multiparty). Toto jednoduché kritérium však neposkytuje spolehlivou informaci o konkrétním stranickém systému. **Nepostihuje totiž vzájemné vztahy**, které jsou mezi stranami

navazovány. Některé definice stranického systému proto od politických stran úplně odhlíží a zaměřují se jen na vztahy mezi nimi. Podle těchto vymezení je **stranický systém souborem vztahů mezi stranami a také mezi stranami a orgány státní moci**.

Stejně důležitý jako počet stran je jejich **relativní význam**, který je právě funkcí jejich vzájemných vztahů. Jinými slovy řečeno, přítomnost politické strany v systému ještě automaticky neznamená, že tato strana bude uplatňovat politický vliv. Její **relativní význam (relevance) bude určena právě vztahy mezi ní a ostatními prvky systému** (ostatními stranami). V této souvislosti se začal používat koncept **relevance politických stran**. Stranický systém tak tvoří všechny strany, ale jen některé z nich jsou **relevantní**, tj. **mají pro stranický systém skutečný význam**. Strany, které nemají v rámci systému žádný vliv, jsou považovány za nerelevantní. Za relevantní jsou pak považovány strany, které disponují buď tzv. **koaličním** nebo tzv. **vyděračským potenciálem**.

Relevance
politických
stran

Podle prvního kritéria je politická strana relevantní tehdy, pokud (bez ohledu na svou velikost) je **schopna ovlivňovat formování vládních koalic** (v tomto smyslu jsou relevantními i velmi malé strany, bez nichž se však koalice nemohou obejít). Toto kritérium se týká tzv. **systémových stran**. Těmi jsou strany, které podporují stávající politický systém. Existují však také tzv. **antisystémové strany**, které **zpochybňují legitimitu** (oprávněnost) **daného politického systému**. Usilují tak o svržení existujícího uspořádání a o jeho nahrazení systémem jiným. I **antisystémová strana může být stranou relevantní**. V tomto případě však nemluvíme o koaličním, ale tzv. **vyděračském potenciálu**. Ty strany, které jim disponují, považujeme za relevantní, protože jsou schopny ovlivňovat postavení a taktiku systémových stran.

3.3 Typologie stranických systémů

Při vytváření typologie stranických systémů musíme nejprve odlišit mezi stranickými systémy v nedemokratických a demokratických zemích. V prvním případě se jedná o **systémy nesoutěživé**, ve druhém případě o **systémy soutěživé**.

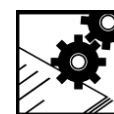
Typy
systémů
stran

Nesoutěživé stranické systémy se obecně označují jako **monopartismy** (systémy jedné strany), což však někteří politologové odmítají, protože nesoutěživý stranický systém ještě automaticky neznamená existenci jen jedné politické strany. Někteří politologové proto rozlišují mezi **jednou stranou a hegemonickou stranou**. **Systém jedné strany** je pak skutečně striktně monopartistický, tj. vylučuje existenci jiných stran. V **systému hegemonické strany** naopak existují vedle strany vládnoucí také jiné strany, nedochází mezi nimi však k politické soutěži. Tyto marginální strany se určitým způsobem podílejí na moci, ale jen do té míry, do níž jim to umožňuje vládnoucí (hegemonická) strana. Nedochází tak ke střídání stran u moci.

Příklad

V předlistopadovém Československu vedle vládnoucí Komunistické strany Československa existovalo více politických stran, které však byly kontrolovány vládnoucí stranou v rámci tzv. Národní fronty.

3.3.1 Typologie soutěživých systémů podle J. Blondela

Typologií soutěživých systémů politických stran je celá řada. Typologii podle počtu stran jsme zmínili výše. Důležitým kritériem pro klasifikaci soutěživých stranických systémů je vedle počtu stran také jejich **velikost v rámci systému**. Na základě kombinace obou kritérií byla formulována následující typologie stranických systémů:

1. bipartismus
2. systém dvou a půl strany
3. multipartismus s dominující stranou
4. multipartismus bez dominující strany

Bipartismus

V tomto případě se nejedná o systém, v němž existují jen dvě politické strany (může jich existovat více), ale o takový systém, v němž se **dvě politické strany střídají u moci** (tzn. každá z nich vládne samostatně). Právě proto někteří badatelé o bipartismu mluví jako o systému **dvou dominantních stran**. Síla obou stran je podobná, což **umožňuje střídání u moci** (tzv. alternaci). Jedna ze stran však může začít systému dominovat. Mezi stranami je malá ideologická vzdálenost, což pomáhá vyhybat se extremistickým politikám. Obě strany sdílí obecná pravidla hry.

Příklad

Jako příklady států se systémem dvou politických stran se nejčastěji uvádějí Velká Británie a USA. Tento systém však existuje i v Austrálii a na Novém Zélandě. „Čisté“ případy tohoto systému jsou však velmi vzácné. Dokonce i údajně nezpochybnitelný bipartismus USA, kde křesla ve Sněmovně reprezentantů připadají buď republikánům nebo demokratům, nelze považovat za zcela „čistý“. Prezidentský systém USA totiž umožňuje, aby jedna strana ovládla Bílý dům (prezident) a druhá Kongres. Z toho pak plyne, že není možné vést jasnou dělicí čáru mezi vládou a opozicí.

Systém dvou a půl strany

V tomto systému se nacházejí **dvě velké strany a třetí malá strana**. Tato třetí strana je sice malá, ale přitom velmi silná, protože má podstatný vliv na fungování stranického systému (viz výše). Tato strana má **velký koaliční potenciál**, nachází se blízko středu osy pravice–levice, a je tak akceptovatelná jak pro velkou levicovou, tak velkou pravicovou stranu. Politologie takovou stranu označuje jako **pantovou** (stranický systém se kolem ní otáčí jako dveře v pantech). Publicisté pak v této souvislosti často hovoří o tzv. „jazýčku na vahách“, který rozhoduje o tom, jaká vláda bude vytvořena.

Příklad

Příkladem by mohla být Spolková republika Německo (do 90. let 20. století), kde existovaly dvě velké strany – CDU/CSU na pravici a SPD na levici – které musely vytvářet vládní koalice s malou Svobodnou demokratickou stranou (FDP).

Multipartismus s dominující stranou

Jedná se o systém, v němž jedna ze stran **výrazně převažuje** (získává minimálně 40 procent hlasů), ne však tolik, aby mohla vytvořit jednobarevnou vládu. Dominantní

strana tak nezíská absolutní počet mandátů, má jich však mnohem více než druhá strana v pořadí. Další vlastností dominantní strany je její nepostradatelnost při vytváření většinových vládnoucích koalic.

Multipartismus bez dominantní strany

V tomto systému **naopak žádná strana dominantního postavení nedosahuje**. Volební výsledky několika hlavních stran jsou srovnatelné. Díky tomu není žádná z nich nepostradatelnou součástí vládní koalice a lze si představit **několik variant koalic**. **Příkladem** může být Česká republika.

3.3.2 Typologie soutěživých systémů podle G. Sartoriho

Ještě jiná typologie stranických systémů kombinuje kritéria počtu stran a jejich **ideologické vzdálenosti**. Zatímco počet stran představuje snadno pochopitelné kritérium, ideologická vzdálenost si vyžaduje dodatečné vysvětlení. Ideologická vzdálenost nesouvisí s počtem stran, ale s jejich vztahy. Popisuje, do jaké míry jsou strany schopny shodnout se na základních programových otázkách. Jinými slovy řečeno, popisuje **polarizaci systému politických stran**. Na základě tohoto kritéria proto rozlišujeme systémy bipolární či multipolární, které vypovídají o existenci počtu **ideologických pólů** (ohnisek) v rámci systému, kolem nichž se točí politická soutěž. Může proto existovat systém, v němž existuje více politických stran, ale ty se seskupují kolem dvou ideologických pólů. Právě **vztah počtu stran a jejich ideologické vzdálenosti** zachycuje Sartoriho typologie:

Typy
podle
Sartoriho

1. systém predominantní strany,
2. bipartismus (komentář viz výše),
3. umírněný multipartismus (omezený pluralismus),
4. extrémní multipartismus (polarizovaný pluralismus),
5. atomizovaný systém.

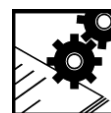
Systém predominantní strany

Jedná se o (soutěživý!) stranický systém, v němž může existovat a legitimně působit více stran. **Nedochází však ke střídání u moci**, protože jedné straně se dlouhodobě daří ve svobodných volbách získávat nadpoloviční většinu mandátů.

Příklad

Jako příklad takového systému se uvádí Japonsko, kde byla Liberálně demokratická strana do svého rozpadu v roce 1993 u moci 38 let. Podobným příkladem byl Indický národní kongres, který byl po získání nezávislosti Indie u moci nepřetržitě 30 let.

Umírněný multipartismus

V tomto systému působí **menší počet stran** (maximálně šest). Ideologická vzdálenost (polarizace) mezi stranami je **malá**, což umožňuje dosahovat shodu a uskutečňovat **konsensuální politiku**. V tomto systému se zpravidla vyskytují dva póly (tzn. že tento multipartismus bývá bipolární). To přispívá tomu, že v tomto systému působí relativně homogenní opozice, která představuje důraznou a programově koherentní alternativu k politice vládnoucí koalice.

Extrémní multipartismus

V extrémním multipartismu působí **větší počet stran** a tento systém se také vyznačuje **značnou ideologickou vzdáleností mezi stranami** (velkou polarizací), což se projevuje ve formě aktivit **extrémních** či **antisystémových stran**. Opozice v tomto systému proto není stejnorodá. Opoziční strany, které reprezentují obě krajní ideologické pozice, jsou sice schopny shodnout se na svržení vládnoucí koalice, ale nemohou navrhnout společnou pozitivní alternativu.

3.4 Zájmové skupiny

(oddíl sleduje výklad v CABADA, KUBÁT 2004: 216–223 a Heywood 2004: 287–305)

Zájmové skupiny

Označení zájmová skupina se užívá pro všechny **organizované skupiny realizující své zájmy**. Zájmové skupiny jsou organizace, které si uvědomují své vlastní zájmy vůči ostatním skupinám a snaží se je prosadit tím, že působí na vládu, parlament, politické strany a veřejné mínění s cílem, aby jejich zájmy byly vzaty v úvahu při politickém rozhodování. Zájmové skupiny tak stejně jako politické strany **spojují v moderní společnosti vládu a ty, jimž vládne**. Musíme je proto nejprve od politických stran odlišit. Základní rozdíl mezi politickými stranami a zájmovými skupinami spočívá v tom, že **zájmové skupiny neusilují o získání moci**, ale spokojují se s **vyvíjením tlaku na držitele moci** (nemají ambice zaujmout jejich místo). Zájmové skupiny jsou tedy **organizovanými aktéry, kteří usilují o ovlivňování politiky a rozhodování státu**.

Typy zájmových skupin

Rozlišujeme různé typy zájmových skupin. Nejjednodušší způsob jejich typologizace je na **základě zájmu, který reprezentují**. Takto dělíme zájmové skupiny na **politické zájmové skupiny** a **nátlakové skupiny**. **Zájmové skupiny** prosazují úzeji (sektorálně) vymezené (ekonomické) zájmy, **nátlakové skupiny** naopak reprezentují (často ideologicky vymezená) celospolečenská témata. Tomuto vymezení odpovídá rozlišení zájmových skupin na ty, které sledují **svůj vlastní zájem** (ekonomický – profesní či hospodářské skupiny), a ty, které sledují **zájem veřejný či obecný** (ideologický – například environmentální organizace nebo organizace zaměřené na ochranu základních lidských práv).

3.4.1 Funkce zájmových skupin

Funkce zájmových skupin

Rozlišujeme nejméně pět funkcí, které zájmové skupiny plní. První se týká **artikulace (formulace) zájmů**. Zájmová skupina poskytuje (svým členům) platformu pro formulaci zájmu. Dokáže jej transformovat do konkrétního požadavku, který pak vstupuje do politického systému. Druhou funkcí je pak **agregace (shromáždování) zájmů**. Podobně jako politické strany zájmové skupiny utřídí rozmanité požadavky do kvazi-koherentních sad cílů. V tomto procesu plní zájmové skupiny třetí funkci **selekce zájmů**. Velký počet potenciálních zájmů je nutno zredukovat podle stanovených priorit. Zájmová skupina tak **vybírá ty nejdůležitější zájmy nebo zájmy**, které mají nejvyšší šanci, aby byly prosazeny v politickém procesu. Opět podobně jako politické strany zájmové skupiny plní funkci **politické integrace**.

Za prvé – vytvářejí pocit sounáležitosti u svých vlastních členů. Za druhé – poskytováním kanálů politické participace budují loajalitu v rámci celého politického systému. V tomto smyslu pak zájmové skupiny přispívají k **legitimizaci politického režimu**, na jehož fungování se spolupodílí (legitimační funkce).

3.4.2 Strategie zájmových skupin

K tomu, aby zájmové skupiny mohly plnit své základní funkce, musejí vstupovat do **kontaktů s nositeli politické moci**. Rozlišujeme kontakty se zákonodárci, výkonnou mocí, soudní mocí a ostatní strategie.

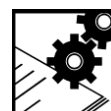

Kontakty se zákonodárci se uskutečňují ve formě lobbyingu. Lobbyingem (lobování) rozumíme přímý styk mezi představitelem zájmové skupiny a politikem za účelem jeho ovlivnění ve směru cílů této skupiny. Podle praxe běžné v USA se slovem „lobbyista“ označuje „profesionální přemlouvač“, tj. člověk, kterého si někdo najme, aby prezentoval argumenty těch, které zájmová skupina zastupuje. Podle dostupných výzkumů je neúčinnější **lobování prostřednictvím osobních kontaktů** se zástupci zákonodárné moci. Méně účinné jsou nepřímé kontakty (e-mail, dopisy, PR kampaně). Nejméně účinné jsou pracovní či formálně společenské kontakty (bankety atd.).

Podobné postupy se volí také při **kontaktech s výkonnou mocí**. Zájmové skupiny obvykle kontaktují nejprve nižší rozhodovací úroveň a snaží se postupovat výše. Vždy se zaměřují na **tematicky odpovídající resorty**. Díky tomu, že pro výkonnou moc představují zájmové skupiny zdroj informací, její představitelé jejich činnost berou na vědomí a v některých případech jim dopřávají sluchu. Pokud není činnost zájmových skupin adekvátním způsobem legislativně ošetřena, může dojít k „privatizaci“ či „kolonizaci“ **státní instituce mocnými zájmovými skupinami**.

Příklad

V 90. letech 20. století tato situace charakterizovala důležité resorty v Ruské federaci.

Kontakty se soudní mocí je třeba chápat nikoli jako lobování, ale jako **prosazování zájmů prostřednictvím soudních rozhodnutí**. Tento vliv se uplatňuje dvěma způsoby. Jednak se představitelé zájmových skupin stávají stranou v soudním řízení. Druhým způsobem je poskytování právní pomoci, kterou skupiny poskytují osobám, které jsou účastníky soudních řízení dotýkajících se oblastí zájmů těchto skupin.

Zájmové skupiny se neobracejí jen na stát, ale také na **jiné zájmové skupiny** a často také na **veřejné mínění**. (Zvláště v posledním případě užívají také méně konvenční metody prosazování svých zájmů.) Rozlišujeme nejméně tři strategie tohoto typu. Prvním z nich jsou **apely na společnost**, které spočívají v mediálním ovlivňování veřejnosti prostřednictvím reklamy, vlastních tiskových výstupů atd. Druhým typem jsou **demonstrace**, které zájmové skupiny volí zvláště tehdy, pokud nedisponují dostatečnými zdroji k přípravě vlastní mediální prezentace, a tehdy, pokud na straně držitelů moci neexistuje vůle ke vzájemnému dialogu. Třetím typem jsou **násilné protesty**, které užívají ty skupiny, které buď stojí v opozici k systému jako celku nebo ztratily víru v účinnost konvenčních metod prosazování vlivu.

3.4.3 Výhody a nevýhody politiky zájmových skupin

Lobování se někdy **kritizuje** kvůli tomu, že se rovná „kupování“ politického vlivu. Činnost zájmových skupin tak podle kritických hlasů upevňuje politickou nerovnost, protože poskytuje hlas jen privilegovaným a bohatým (upevňuje moc těch, kdo mají přístup ke zdrojům). Podle kritiků zájmové skupiny ani nepřispívají k politické integraci (viz výše), protože prosazují dílčí zájmy (zájmy jimi reprezentovaných menšin) na úkor zájmů celé společnosti. Navíc vykonávají nelegitimní moc, protože jejich vůdci – na rozdíl od politiků – nejsou veřejně odpovědní (nejsou vystaveni volebnímu testu). S tím souvisí také jejich sklon k tajnůstkářské politice: zájmové skupiny uplatňují svůj vliv skrze zákulisní strategie, které nemohou být veřejností kontrolovány.

Příklad

Mezi kritiky zájmové politiky ve výše uvedeném smyslu patří český prezident Václav Klaus. V roce 2005 veřejně napadl některé nevládní organizace (skupiny sledující veřejný zájem) kvůli tomu, že uplatňují netransparentní vliv na politické rozhodování a ze své činnosti nemusí skládat účty (jsou neodpovědné). Spolu s tím představitele těchto uskupení vyzval, aby se zúčastnili volebního klání.

Na **obhajobu zájmových skupin** se naopak uvádí, že posilují reprezentaci, protože artikuluje zájmy a do politického procesu přinášejí hlediska a zájmy, které politické strany přehlížejí. Díky tomu také umožňují ovlivňovat politický proces mezi volbami. Podle svých obhájců zájmové skupiny také podporují veřejnou diskusi a vytvářejí tak informovanější a vzdělanější občanstvo. Zájmové skupiny tak rozšiřují prostor pro politickou participaci, neboť poskytují platformy pro politickou aktivitu vycházející „zdola“ (od samotných občanů). Činnost zájmových skupin také staví bariéry zneužívání moci, neboť jejich aktivity činí politický systém transparentnější (čitelnější) tím, že jej otevírají pohledu zvnějšku. Nakonec údajně zajišťují politickou stabilitu, neboť umožňují komunikaci mezi „vládou“ a „lidem“.

Vyrovnaný pohled na činnost a funkce zájmových skupin si je vědom jak jejich přínosů, tak problémů, které přinášejí. Díky tomu se nesnaží jejich aktivity ani nekriticky oslavovat, ani zakázat. Naopak – jde mu o jejich regulaci, která by zajistila elementární míru jejich transparentnosti například formou registrace zájmových skupin a zveřejňováním zpráv o jejich činnosti.

Úkol

Zamyslete se nad tím, zdali máte nějakou vlastní zkušenost s činností zájmových skupin. Nemusí jít pouze o jejich činnost na celostátní úrovni, ale také na úrovni místní či regionální. Ke kterému z výše uvedených názorů byste se na základě své zkušenosti přiklonili? Vaše názory budou diskutovány během prvního přednáškového bloku.

3.4.4 Modely politiky zájmových skupin aneb systémy organizovaných zájmů

Podobně jako v případě politických stran, také v případě zájmových skupin tvoří jejich vzájemné vztahy a zvláště pak jejich vztahy ke státu určité **systémy**. Zájmové

skupiny považujeme za organizované jednotky, hovoříme proto o **systemech organizovaných zájmů** a rozlišujeme základní dva: **pluralismus** a korporatismus, resp. **neokorporatismus** (výklad vychází z HEYWOOD 2004: 291–295 a HLOUŠEK, KOPEČEK 2003: 232–250) (viz také oddíl 7.5).

Pluralismus

Hlavní tezí pluralismu je, že politická moc je **roztříštěná** a ve společnosti **roztptýlená**. K politickým rozhodnutím se dospívá na základě složitých interakcí a kompromisů. Z hlediska pluralismu jsou **interakce zájmových skupin** jádrem a podstatou politického demokratického procesu. **Pluralitní demokracie** byla dokonce v 60. letech 20. století chápána jako alternativa volební demokracie, neboť se věřilo, že zájmové skupiny nahradily v roli hlavní spojnice mezi vládou a ovládanými politické strany.

Pluralismus

Tato teorie se opírá především o předpoklad, že všechny potenciální společenské zájmy jsou schopny se **zorganizovat** a **získat přístup do politického systému**. Spolu s tím se předpokládá, že politický systém na požadavky všech zájmových skupin reaguje. Mezi různými zájmovými skupinami existuje neustálá **soutěž** a díky této **konkurenci** není možné, aby jedna skupina monopolizovala přístup k politické moci. **Skupiny se vzájemně vyvažují**. Podle pluralistů tak ve vztahu mezi různými skupinami existuje jakási **rovnováha**, která každému zájmu umožňuje, aby byl v určitém časovém okamžiku slyšen. Na jedné straně tak existuje **pluralita zájmových skupin** a na druhé straně **stát** (resp. vláda), která artikulované zájmy uspokojuje. Základní rysy pluralismu lze shrnout v následujících bodech:

1. **Neexistuje skupina, která by mohla uplatňovat všeobecnou kontrolu** nad více než jedním druhem problémů. Skupina tak může být dominantní v jedné oblasti, ale právě jen v této jedné oblasti.
2. Existuje přibližná **rovnováha moci** mezi jednotlivými skupinami.
3. **Ekonomická moc je oddělena od politické**. Tímto se pluralismus vymezuje vůči marxismu, podle něhož je politická moc odvozena od kontroly ekonomických zdrojů.
4. **Stát je podle pluralismu neutrálním arbitrem**, který nestranným způsobem rozsuzuje konflikty mezi jednotlivými skupinami.
5. Ve společnosti existuje **pluralita názorových pozic**.
6. Politika spočívá v **soutěži mezi různými politickými aktéry**, ať už politickými stranami nebo zájmovými skupinami.

Kritika pluralistických teorií se zaměřuje na normativní charakter jejich východisek. Pluralismus vidí (či chce vidět) všechny skupiny jako přibližně stejně mocné, ve **skutečnosti však různé skupiny disponují různými zdroji**. Různé zájmy navíc charakterizuje **nestejná schopnost organizace**. Například skupiny prosazující ekonomické zájmy se organizují jednodušeji než ty, které se formují v oblasti ochrany životního prostředí.

Neokorporatismus

Někdy se hovoří také o **liberálním korporatismu** (nebo jen korporatismu), označení neokorporatismus má však naznačit rozdíl, který panuje mezi tímto modelem a starší

Korporatismus

představou o stavovském státě na jedné straně a fašistickým korporatismem na straně druhé (viz oddíl 6.8). Neokorporativní model se konstituoval v letech po II. světové válce. Jeho **základními rysy jsou**:

1. Na politickém rozhodování se podílí jen **omezený počet zájmových skupin**.
2. Tyto skupiny jsou vnitřně **hierarchicky strukturované**.
3. Zájmové skupiny jsou **funkčně diferencovány** (podle jejich postavení v dělbě práce).
4. Zájmové skupiny **nejednají vzájemně soutěživě**.
5. Zájmové skupiny jsou uznány ze strany státu a ty, které jsou uznány, jsou nadány **monopolem reprezentace** v příslušné oblasti.

Neokorporatismus tak bere na vědomí fakt rozdílnosti mezi různými zájmovými skupinami a zdůrazňuje, že jen **některé z nich mají na politické rozhodování skutečný vliv**. Ne všechny sociální zájmy mají schopnost organizace, naopak – některé z nich se organizovat nedokážou. Na rozdíl od pluralismu neokorporatismus nevychází z toho, že mezi skupinami a státem existuje zásadní rozdíl, ale vidí je naopak jako **vzájemně propojené**. Pluralistická konkurence ve skutečnosti neexistuje, v příslušných oblastech (např. bankovní politiky) existuje **omezený počet partnerů**, s nimiž státní úřady komunikují. Na nejvyšší rovině hrají nejdůležitější roli **ekonomické zájmy zaměstnanců a zaměstnavatelů**, jejichž zástupci mají **konstantní přístup k politickému rozhodování** skrze konzultativní orgány tzv. **tripartity**. Tripartitou rozumíme orgán, v němž se setkávají zástupci „tří stran“ – vlády, podnikatelské sféry a odborů, kteří takto sladují svůj politický postup.

3.5 Sociální hnutí

Sociální hnutí

Od 60. let 20. století se **sociální hnutí** zabydlela jak v kontextu západních demokracií, tak také v politologii. Byla to hnutí 60. (studentské hnutí, hnutí za občanská práva a proti válce ve Vietnamu v USA) a dále 70. a počátku 80. let 20. století (ekologická, feministická, mírové hnutí), která obrátila pozornost k tomuto fenoménu. Co jsou sociální hnutí? (výklad sleduje ČÍSAŘ 2004: 46–52 a DIANI 2000)

Podle tradičního chápání (tzv. **teorie kolektivního chování**) byla sociální hnutí vymezena kontrastem k „organizačnímu“ nebo „institucionálnímu“ chování. Podle tohoto pohledu byla hnutí skupinami s **nejasným a proměnlivým členstvím a s vedením, jehož pozice závisela více na neformálních vztazích než formálních organizačních pravidlech**. Toto pojetí přibližovalo hnutí davovému jednání či panikám.

Podle jiných názorů (tzv. **teorie mobilizace zdrojů**) je naopak třeba věnovat pozornost **organizačním faktorům**. V 70. letech 20. století se proto začalo hovořit o „**organizacích sociálních hnutí**“, které shromažďují zdroje (peníze, kvalifikované vůdce, reputaci) a udržují sociální hnutí v čase. Podle této perspektivy jsou to především vůdci s předchozími politickými zkušenostmi a silné profesionální organizace, které stojí za jednáním daného hnutí. Tato perspektiva tak sociální hnutí vidí jako **blízké příbuzné zájmových skupin**.

Ještě jiný náhled na sociální hnutí představil tzv. **model politického procesu**, který studium sociálních hnutí vztahuje k **širším politickým procesům**. Podle tohoto pohledu tvoří sociální hnutí **vyložené skupiny**, které se snaží prosadit své požadavky v politickém procesu. Sociální hnutí je tak výsledkem **interakce mezi nositeli moci a osobami, které s úspěchem mluví ve jménu nějaké skupiny, která nemá formální politickou reprezentaci**. V průběhu této interakce sociální hnutí viditelným způsobem požadují změny v distribuci nebo výkonu moci a podporují své požadavky veřejnými demonstracemi podpory.

Poslední pohled se zaměřuje na tzv. „**nová sociální hnutí**“ (feministická, za práva homosexuálů atd.), která se – na rozdíl od instrumentálně orientovaných hnutí a zájmových skupin – primárně **nesnaží o ovlivnění politického procesu**, ale míří na **zajištění prostoru, který by jim umožnil nezávislou existenci a budování na většinové společnosti autonomní identity**. Těmto hnutím tak údajně již nejde o prosazování zájmů, ale o **vyjádření vlastní jedinečnosti**.

Obecně lze sociální hnutí vymezit čtyřmi rysy:

1. Sociální hnutí jsou charakterizovaná přítomností **sítí neformální interakce**. Hnutí tak nejsou organizacemi, ale **sítěmi spojujícími různé organizace a jednotlivce**.
2. Sociální hnutí sdílí **společnou identitu**.
3. Sociální hnutí se účastní **politických a/nebo kulturních konfliktů** prosazujících nebo snažících se zabránit sociální změně.
4. Sociální hnutí operují především **vně institucionalizované politické sféry**. Nejednají proto jen konvenčními způsoby (jako zájmové skupiny), ale jsou schopny užívat také nekonvenčních – konfliktních – strategií.

Příklad

Podle výše uvedeného vymezení nemá smysl používat označení „hnutí“ pro jednotlivé organizace (např. Hnutí DUHA, Greenpeace). Hnutí jsou sítěmi organizací a jejich jednotlivé komponenty lze pravděpodobně lépe popsat s pomocí konceptu „zájmové skupiny sledující veřejný zájem“. Pokud vymezíme hnutí jako síť organizací, můžeme říci, že jejich součástí mohou být i politické strany, zájmové skupiny atd. (např. strany zelených, které jsou součástí širšího environmentálního hnutí).

Shrnutí kapitoly

1. Nejdůležitějšími politickými aktéry jsou politické strany, jejichž hlavním cílem je usilovat o výkon vládní moci.
2. Strany lze třídit podle různých kritérií. Mezi nejpoužívanější patří kritéria organizační, vývojové a ideologicko-programové.
3. V politickém systému strany plní celou řadu funkcí. Jedná se především o reprezentaci, formování a doplňování politické elity, formulování cílů, artikulaci a agregaci zájmů, politickou socializaci a mobilizaci a organizaci vlády.
4. Politické strany nejsou důležité jen pro funkce, které plní, ale také proto, že vztahy mezi nimi mají podstatný význam při fungování politického systému. Souhrnu těchto vztahů se říká stranický systém. Existuje několik typologií

Nová
sociální
hnutí

stranických systémů. Jedna z nich rozlišuje mezi bipartismem, systémem dvou a půl strany, multipartismem s dominující stranou a multipartismem bez dominující strany.

5. Vedle politických stran v politickém systému jednájí také tzv. zájmové skupiny. Označení zájmová skupina se užívá pro všechny organizované skupiny realizující své zájmy. Zájmové skupiny jsou organizace, které si uvědomují své vlastní zájmy a snaží se je prosadit tím, že působí na vládu, parlament, politické strany a veřejné mínění. Existují různé typy zájmových skupin.
6. Zájmové skupiny plní určité funkce. Jde o artikulaci (formulaci) zájmů, agregaci (shromažďování) zájmů, selekci zájmů, politickou integraci a legitimizaci politického režimu.
7. Podobně jako v případě politických stran, také v případě zájmových skupin tvoří jejich vzájemné vztahy a zvláště pak jejich vztahy ke státu určité systémy. Hovoříme o systémech organizovaných zájmů a rozlišujeme základní dva: pluralismus a korporatismus, resp. neokorporatismus.
8. Posledním typem politických aktérů jsou tzv. sociální hnutí, která chápeme jako sítě spojující různé organizace a jednotlivce, kteří jsou stmeleni společnou identitou, resp. zájmem, který prosazují (příkladem může být environmentální hnutí).

Otázky k zamyšlení

1. Charakterizujte politické strany, v čem se liší od zájmových skupin?
2. Charakterizujte zájmové skupiny, jaké plní základní funkce?
3. Jaké typy politických stran rozlišujeme?
4. Co je relevantní strana?
5. Popište, co znamená bipartismus. Uveďte příklad.
6. Jaká pozitiva přinášejí zájmové skupiny a jaké jsou naopak jejich nevýhody?
7. Co jsou sociální hnutí?

Literatura použitá při zpracování textu kapitoly

- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- ČISAŘ, O.: *Transnacionální politické sítě. Jak mezinárodní instituce ovlivňují činnost nevládních organizací*. MPÚ, Brno 2004
- DIANI, M.: „The Concept of Social Movement.“ In *Readings in Contemporary Political Sociology*, ed. Kate Nash. Malden, Blackwell, Oxford 2000, s. 155–176
- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- HLOUŠEK, V., KOPEČEK, L., EDS.: *Demokracie*. MPÚ, Brno 2003

- Veřejná politika (**policy**) a její **analýza**
- Výzkumná centra a **analýza** politiky
- Stadia procesu tvorby politiky aneb politický **cyklus**
- Jak ovlivnit politický proces?

4.

Politický proces

Cíl kapitoly

V této kapitole se seznámíte s politickým procesem jako výsledkem interakcí aktérů jednajících v rámci daného politického systému. Politických aktérů a institucionálních předpokladů jejich interakcí (tj. politického systému) se týkaly předchozí kapitoly. Zde se zaměříte na jednotlivé fáze samotného procesu tvorby politik (výstupů politického systému). Důraz je kladen na vztah politického procesu a společenských věd. Vlastním cílem studia kapitoly je pochopit požadavky kladené na politickou analýzu, skrze kterou můžete promluvit do politického procesu.

Časová zátěž

- 4 hodiny

Způsob studia

Text distanční studijní opory pro vás představuje primární studijní materiál. Musíte proto nejprve detailně nastudovat tuto kapitolu a následně se zběžně seznámit s textem povinné literatury, který rozšiřuje základní informace distanční studijní opory. Doporučená literatura je určena jen těm z vás, kteří mají hlubší zájem o studium politologie.

Povinná literatura

- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 421–440

Doporučená literatura

- FIALA, P., SCHUBERT, K.: *Moderní analýza politiky*. Barrister & Principal, Brno 2000

4.1 Veřejná politika (*policy*) a její analýza

Politikami (*policies*) rozumíme **výstupy politického procesu** (viz oddíl 2.1). Projevuje se v nich vliv, který má na společnost politická činnost. Proto, abychom něco mohli označit za politiku (ve smyslu *policy*) či soubor politických opatření, musí být přijato formální (úřední) rozhodnutí, které nějakému konkrétnímu postupu dává oficiální status. Pod pojmem veřejná politika proto můžeme rozumět určitým stanoveným postupem **přijatá rozhodnutí státních orgánů**.

Veřejná
politika

Přesněji řečeno, **veřejná politika** (YOUNG, QUINN 2002: 5–6):

1. Je výsledkem jednání **státních orgánů**, které k němu mají legislativní, politické a finanční oprávnění.
2. Reaguje na konkrétní **potřeby** nebo **problémy** společnosti nebo skupin, které ji tvoří.
3. Snaží se o dosažení **souboru cílů**, které představují pokus o řešení konkrétního společenského problému.
4. Není obvykle tvořena jedním rozhodnutím nebo událostí, ale je výsledkem **řady rozhodnutí**.
5. Je **implementována** jedním nebo několika aktéry.
6. Obsahuje specifikaci **důvodů**, proč byla přijata.

Proces **tvorby a realizace politiky** (politický proces) pak souvisí s mechanismy, skrze které se veřejná (vládní) politika realizuje. Součástí tohoto procesu je série vzájemně na sebe navazujících akcí či událostí. Na jeho počátku je **zrod představ a předkládání návrhů**, pokračuje **diskusí, analýzou a hodnocením** těchto návrhů a končí **přijetím rozhodnutí** a jeho **realizací** (implementací). K jeho popisu užíváme **model politického cyklu** (viz níže).

V politickém procesu jsou zahrnuti nejrůznější **aktéři**, nikoliv jen státní úřady. Jedná se především o nám již známé **politické strany, zájmové skupiny a sociální hnutí**, které artikulují a agregují společenské zájmy, aby mohly být zpracovány politickým systémem (viz oddíl 2.1 a kapitola 3). Jedná se dále o aktéry, o nichž jsme zatím nemluvili, totiž o různé poradce, výzkumná centra (tzv. *think tanky*) atd. To souvisí s tím, že politické rozhodování neprobíhá ve vzduchoprázdnu, ale opírá se o preference, informace a odborné analýzy, které dodávají tito aktéři. Zvláštní postavení mezi nimi mají poslední zmínění – **výzkumná centra**, která politiky vybavují odbornými podklady a výsledky svých výzkumů. V tomto bodě **vstupuje do politického rozhodování politologie a ostatní sociální vědy**. Touto cestou se však může realizovat také efektivní nátlaková (lobbyistická) strategie, když jsou expertizy předloženy s cílem podpory určitého politického rozhodnutí.

4.2 Výzkumná centra a analýza politiky

(oddíl sleduje výklad v YOUNG, QUINN 2002 a MCGANN, WEAVER 2000)

Ve druhé polovině 20. století se v souvislosti s výzkumem politik a jejich ovlivnění ustavily dvě subdisciplíny výzkumu veřejných politik (tzv. *policy science*) – **politická studia** (*policy study*) a **analýza politiky** (*policy analysis*). Výzkum politických studií je v rukou nezávislých výzkumníků a akademiků, jejichž cílem je realizace primárního originálního výzkumu. Analýza politiky je naopak více politicky motivovaná a snaží se o získání přímého vlivu na politické výstupy přípravou politických doporučení pro státní úřady. Jejím hlavním cílem je předkládat fundované podklady pro samotné politické rozhodování. Právě výzkum veřejných politik je vlastní náplní činnosti výše zmíněných výzkumných center (*think tanks*).

Think tank

Obecně lze proto **think tank** vymezit jako **instituci, která provádí výzkum veřejných politik, jejich analýzu a formuluje politická doporučení**. Tato definice je však podle některých názorů příliš široká, protože výzkum veřejných politik mohou provádět také mnohé zájmové skupiny, univerzitní výzkumná centra a jiní aktéři. Stejně tak některé vládní úřady se primárně zabývají výzkumem politik. Podle těchto hlasů by proto označení *think tank* mělo být používáno jen pro organizace, které jsou nezávislé na vládách i univerzitách a operují na neziskovém základě. Tato definice však naopak příliš zužuje množinu institucí, pro jejichž popis se označení *think tank* používá. Mezi *think tanky* se totiž nacházejí jak organizace, které jsou závislé na zakázkách, které získávají od státu (veřejného sektoru), tak také organizace, které jsou úzce spojeny s politickými stranami. *Think tanky* jsou také často spojeny s univerzitními pracovišti nebo získávají prostředky ze soukromého sektoru.

Příklad

Jako příklad pokusu o *think tank* navázaný na univerzitní pracoviště by mohl v České republice sloužit brněnský Mezinárodní politologický ústav. Jako příklad stranicového *think tanku* můžeme uvést Centrum pro ekonomiku a politiku, které je úzce navázáno na Václava Klause a Občanskou demokratickou stranu.

4.2.1 Činnost výzkumných center

Řekli jsme, že náplní činnosti *think tanků* je analýza politik. Přesněji však můžeme specifikovat několik různých činností, jimiž se *think tanky* zabývají. Některé z nich provádějí **základní sociálněvědný či ekonomický výzkum**, který se podobá výzkumu univerzitních výzkumných center (jsou jakýmsi univerzitami bez studentů). Otázky, které takový *think tank* řeší, se mohou týkat např. vhodných způsobů privatizace státního majetku, dopadu privatizace na ceny a jejich sociálních dopadů, dopadů různých volebních systémů na kompozici zákonodárného sboru či možností protikorupčních opatření.

Druhým typem aktivit je **poskytování konzultací** v souvislosti s bezprostředními politickými problémy, které řeší státní aparát. Konzultace mohou být poskytovány během různých fází politického rozhodování a skrze různé kanály. *Think tanky* mohou organizovat **tiskové konference** a **semináře** pro politiky a média. Mohou publikovat analýzy a memoranda a jejich zaměstnanci se mohou účastnit **veřejných slyšení** organizovaných v zákonodárných sborech. Jiným typem výstupů jsou **názorové články**, které jsou publikovány v denním tisku a jejichž cílem je ovlivňovat veřejné mínění. Co odlišuje tento typ aktivit od prvního, je především to, že v tomto případě *think tanky* spíše využívají existujících výsledků výzkumu a dostupných znalostí, spíše než by prováděly nový výzkum.

Třetí typ činností spočívá v **hodnocení vládních politik**. V tomto případě se řeší otázky jako např.: Poskytuje místní správa služby určitého typu efektivním způsobem? Nebo: Je nákup určitého zbraňového systému efektivním užitím prostředků určených na obranu? Tento výzkum vyžaduje, aby byl zajištěn dobrý **přístup k relevantním údajům** o hodnocených rozhodnutích a politikách.

Think tanky vykonávají i jiné činnosti. Často pomáhají **zprostředkovat síť organizací a jednotlivců**, které kooperují při hledání řešení určitého problému. Slouží také jako **zdroj kvalifikovaného personálu** pro státní agentury a naopak – jako místo, kde mohou politici, pokud nejsou zvoleni, „nabít baterie“. Zaměstnanci *think tanků* také v neposlední řadě **komentují aktuální události** pro masová média.

4.2.2 Typy výzkumných center

Vzhledem k pestrosti činností, které *think tanky* vykonávají, lze rozlišit **několik jejich typů** (viz tabulka níže). První dva typy – **akademický a smluvní think tank** sdílejí mnoho společného: zaměstnávají lidi s vysokou akademickou kvalifikací (Ph.D.) a kladou důraz na rigorózní metody sociálněvědného výzkumu, snaží se prezentovat jako nestranné a objektivní. Liší se však ve způsobech financování, v tom, kdo rozhoduje o tom, čím se budou zabývat, a ve svých konečných produktech. Cíle a činnosti **akademických think tanků** jsou převážně stanoveny

Typy
think
tanků

interně (zevnitř organizace), i když je patrný také vliv donorů (zdrojů finančních prostředků). Výstupem jejich činnosti jsou především akademické publikace, ať už ve formě knih (monografií) nebo článků. **Smluvní think tanky** jsou naopak z velké části financovány z veřejných zdrojů na základě zakázek, které obdrží. Proto jsou to také hlavně státní úřady, které rozhodují o náplni činnosti těchto organizací. Zadávají konkrétní práci, kterou tyto think tanky ve formě výzkumných zpráv pro zadavatele zpracovávají.

Také druhé dva typy – **advokační a stranické think tanky** – sdílejí určité společné rysy. **Advokační typ** si sice ponechává formální nezávislost, ale je spojen s určitou ideologií, ideologickým uskupením nebo zájmem. Namísto nestrannického výzkumu kladou tyto organizace důraz na to, aby zvítězily ve „válce idejí“, aby přesvědčily o své pravdě cílovou skupinu (politiky, úředníky, veřejnost). Ve svém výzkumu se proto často spoléhají na zdroje, které jsou poskytovány skupinami, jejichž zájmy obhajují (firmy, odbory atd.). Jejich zaměstnanci pocházejí spíše z vládních agentur, zájmových skupin a politických stran než z univerzit. Také jejich konečné produkty budou spíše kratší útvary než dlouhé monografie a články. Stranickost je pak vlastní charakteristikou těchto *think tanků*, které jsou napojeny na konkrétní **politické strany a obhajují jejich ideologickou a programovou platformu**. Členové těchto stran také tvoří základnu pro jejich zaměstnance. Jejich činnost a cíle jsou diktovány jejich „mateřskou“ politickou stranou.

Představené ideální typy se ve skutečnosti obvykle nevyskytují v „čisté“ verzi. Skutečné organizace tak sdílejí rysy více ideálních typů.

Typy think tanků

	Zaměstnanci	Financování	Kdo (co) rozhoduje o náplni práce a cílech?	Produkty	Příklady
Akademický think tank (univerzita bez studentů)	Důraz na zaměstnance s vysokou akademickou kvalifikací a bez vyhraněné ideologické orientace	Nadace, soukromý sektor, jednotlivci	Výzkumníci a nadace (zdroje financování)	Akademické monografie a články v odborném tisku psané v objektivním nestrannickém stylu	Brookings Institution, Institute for International Economics (USA)
Smluvní think tank	Důraz na zaměstnance s vysokou akademickou kvalifikací a bez vyhraněné ideologické orientace	Především státní agentury (úřady)	Státní agentury, které zadávají zakázky	Zprávy pro státní úřady a jiné klienty psané v nestrannickém stylu	Rand Corp. (USA)
Advokační think tank	Důraz na zaměstnance s vyhraněným politickým nebo ideologickým profilem	Nadace, soukromý sektor, jednotlivci	Organizační vůdci	Krátká memoranda zaměřená na aktuální témata	Centre for Policy Studies (UK)

(tabulka pokračuje na následující straně)

	Zaměstnanci	Financování	Kdo (co) rozhoduje o náplni práce a cílech?	Produkty	Příklady
Think tanky politických stran	Důraz na členy stran a jejich loajalitu	Především státní a stranické dotace	Strana	Různé	Konrad Adenauer Stiftung (Německo)

Zdroj: WEAVER, MCGANN 2000: 10 (upraveno).

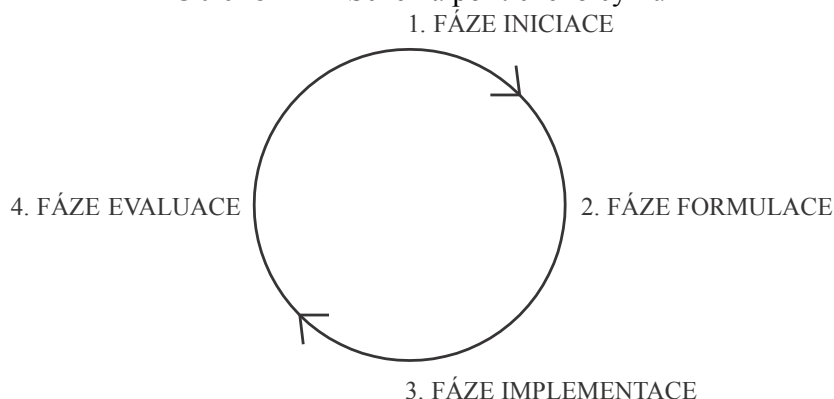
4.3 Stadia procesu tvorby politiky aneb politický cyklus

(oddíl sleduje výklad v YOUNG, QUINN 2002, HEYWOOD 2004: 426–434, FIALA, SCHUBERT 2000)

Proces politického rozhodování nespočívá pouze v samotném aktu přijímání politických rozhodnutí. Naopak rozhodnutí je zpravidla reakcí na identifikovaný problém a jeho cílem je tento problém řešit. Politický proces tak lze znázornit jako pořadí několika na sebe navazujících kroků (fází), které společně tvoří **model politického cyklu**. Tento model znázorňuje následující schéma:

Politický
cyklus

Obrázek 4.1: Schéma politického cyklu

Definice problému, nastolování agendy (fáze iniciace)

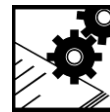
Prvním krokem politického rozhodování je identifikace problému, který má být vyřešen. Problém je obvykle **identifikován** určitou skupinou ve společnosti a následně je **nastolen jako předmět politického rozhodování**. Jedná se o zcela stěžejní krok, neboť formuje politickou agendu. Jinými slovy řečeno, v této fázi se rozhoduje, čím se systém politického rozhodování bude zabývat, jaké problémy budou definovány jako problémy politické (řešitelné skrze politický systém).

Politika může vzházet z kterékoli části společnosti. Může přicházet „shora“ (od politických vůdců, vlád, ministerstev) nebo „zdola“ (skrze tlak veřejného mínění, masových médií, politických stran, zájmových skupin, *think tanků* atp.). Iniciale politik zdola je ve všech politických systémech velmi důležitá, neboť právě odtud často vzházejí politické inovace. Etablování političtí vůdci často nemají zájem

měnit zavedené způsoby práce, a proto jsou to v politickém systému neetablovaní aktéři, kteří mohou **přinést nová politická témata** (změnit politickou agendu).

Příklad

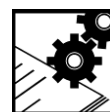
Příkladem by mohlo být environmentální (zelené) hnutí, které můžeme považovat za aktéra, kterému se v 70. letech 20. století podařilo přinést ochranu životního prostředí do politické agendy vyspělých států. Od té doby se environmentální agenda stala standardní součástí programů všech etablovaných politických stran.

Důležitou úlohu v této fázi hraje **veřejné mínění**, které je vyjadřováno skrze masová média. Právě média často seřazují informace do koherentních celků a stanovují priority témat – nastolují agendu, resp. strukturují veřejnou debatu. Například v Itálii a v Japonsku se politická korupce stala problémem z podstatné části díky publicitě, kterou jí věnovala tištěná média.

Příklad

Fiala a Schubert uvádí, že v Německu 60. let 20. století byla důležitým impulsem pro aktivní vzdělanostní politiku série článků, které na jaře 1964 začaly upozorňovat na to, že vyšší vzdělání měla jen velmi malá část populace. Díky tomu se problém politizoval – dostal se do politické agendy.

Klíčovou roli v procesu iniciace hrají **politické strany a zájmové skupiny**. Například opoziční strany se neomezují jen na kritiku vládní politiky, vypracovávají také alternativní soubory politických opatření, aby se jevíly jako strany hodné vládnutí. Zájmové skupiny zase upozorňují na širokou škálu věcí, které vyvolávají znepokojení, pocity křivdy, přicházejí s konkrétními případy a myšlenkami a vyjadřují zájmy různých společenských skupin a vrstev. V případě *think tanků* pak jde primárně o to, aby vypracovávaly politické návrhy a získávaly pro jejich přijetí klíčové hráče politického procesu.

Od 70. let 20. století se vedle formálních institucí zdůrazňuje význam **neformálních procesů iniciace a rozpracování politických opatření**. V této souvislosti se hovoří o tzv. **politických sítích**, kterými se rozumí uspořádané soubory vztahů mezi politickými aktéry, kteří mají v určité oblasti společný zájem nebo se orientují na stejný problém (např. ochrana životního prostředí, lidských práv). Tyto vztahy jsou charakterizované především tím, že jdou skrze formální institucionální hranice, které od sebe oddělují vládní a nevládní aktéry. Součástí jedné politické sítě tak mohou být **státní úředníci, poslanci, lobbyisté, věci naklonění univerzitní pracovníci, žurnalisté, aktivisté nevládních organizací či nezávislí experti**. Existence politických sítí upozorňuje na význam, který při iniciaci politiky mají neformální postupy a vztahy. Jejich přínos spočívá ve schopnosti propojovat aktéry z různých sektorů společnosti. Naopak byly kritizovány za relativní uzavřenost před vlivy zvnějšku a za omezování vlivu, který má na politický proces veřejnost.

Formulace alternativ a volba řešení problému (fáze formulace)

V této fázi jde o **analýzu problému**, který byl definován ve fázi předchozí, a o hledání **alternativ řešení**. Problém je zpracován a jsou formulovány možné strategie řešení. U každého alternativního scénáře jsou definovány jeho silné a slabé stránky (a stanoveny náklady a výnosy) a hledá se **rozhodovací kritérium**. Výběr řešení

totiž může být proveden podle velmi odlišných kritérií. Tato kritéria mohou být navíc ve vzájemném nesouladu.

Příklad

O energetické politice státu lze rozhodovat buď na základě ekonomického kritéria (maximální efektivita) nebo na základě ohledu k životnímu prostředí. Ekologická varianta může být nákladnější než varianta druhá. Úkolem politické reprezentace je určit váhu těchto dvou protikladných kritérií při vlastním rozhodování. Jinými slovy řečeno, musí být stanoveny priority. V závislosti na konkrétním problému mají v této fázi vliv také média, politické strany či zájmové skupiny.

Když jsou formulovány alternativy a stanoveny priority (resp. rozhodovací kritéria), přichází na řadu **výběr varianty**, které se dává přednost. To znamená, že je **učiněno rozhodnutí**. Konečné rozhodnutí přitom může být jen formalitou, protože k zásadní diskusi už došlo a rozhodující argumenty byly předloženy již mnohem dřív. Hlavním rysem této fáze politického cyklu je to, že se výrazně **redukuje počet aktérů zapojených do procesu**. Zatímco při iniciování politiky může hrát svou roli široká škála zájmů, skupin, hnutí, přijímání rozhodnutí je věcí těch, kteří jsou uvnitř rozhodovacího systému (státních úředníků, hlavních poradců, politiků a skupin, s nimiž se konzultuje). V tom někteří spatřují problém, neboť takový systém nahrává omezenému počtu vysokých státních úředníků a vlivných poradců, kteří mohou disproporčně uplatňovat svůj vliv.

Proces formulace alternativ a výběr řešení problému však neprobíhá ve všech zemích stejným způsobem. Někteří autoři naopak hovoří o „politických stylech“, tj. odlišných postupech při formulování politik a jejich výběru.

Implementace a monitoring (fáze implementace)

V této fázi jsou rozhodnutí, která byla přijata ve fázi předchozí, uváděna v konkrétní činy. **Zákony, nařízení, vyhlášky atd. jsou použity v politické praxi**. Mezi tím, co je zamýšleno určitým rozhodnutím, a tím, co je skutečně realizováno, panuje často zásadní rozdíl. To má nejméně dva důvody. Za prvé se **často nedaří úmysl uvést dokonale do praxe**. Za druhé může implementovaný úmysl vyvolat **nezamýšlené (neplánované) důsledky**, které zabrání zcela dokonalé implementaci. Dokonalá implementace by vyžadovala zcela centralizovaný systém řízení, v němž by se ti, kteří rozhodují (politici), těšili neomezené poslušnosti ze strany těch, kteří jejich rozhodnutí implementují (státní úředníci). Stejně tak by vyžadovala dokonalou komunikaci (otevřené komunikační kanály), perfektní koordinaci a konstantní kontrolu (monitoring). Ve skutečnosti však při aplikaci rozhodnutí existuje určitá flexibilita (pružnost), která do implementace vnáší určité **nepředvídatelné prvky**. Proto je alespoň určitá míra kontroly nutným předpokladem jakékoli úspěšné implementace.

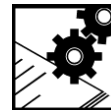
Fáze evaluace

Politický proces vrcholí evaluací neboli **hodnocením přijaté politiky**, na základě jehož výsledků se rozhoduje o tom, zda danou politiku sledovat dál nebo ji ukončit. Tato fáze politického cyklu uzavírá, a to v tom smyslu, že **evaluací získané informace se mohou opětovně použít ve fázích iniciace a formulace politik**. To může pomoci doladění a zkvalitnění stávajících politik. Výsledky (výstupy) jednoho politického cyklu se stávají materiálem (vstupy) dalšího cyklu.

Evaluaci získáváme informace o tom, jestli se podařilo naplnit či vyřešit problémy, na které byla hodnocená politika zaměřena. Zároveň s tím se hodnotí **efektivita implementované politiky**, tj. poměr mezi výnosy (resp. přínosy) politiky a jejími náklady. Hodnotící fáze je důležitou součástí politického cyklu, neboť, jak jsme již řekli, politika může mít nezamýšlené důsledky, které – pokud jsou negativní – musí být během následujících kroků minimalizovány.

Příklad

Podle některých výzkumů vedly sociální politiky, které byly připraveny s cílem snížení chudoby a zapojení chudých částí populace do života společnosti ve 20. století v USA, ke svému pravému opaku. Jejich výsledkem bylo zlepšení postavení střední třídy a růst počtu příslušníků nejchudších vrstev, kteří se stali závislími na sociálních dávkách. Tato situace volala po změně nastavení příslušných politik.

4.4 Jak ovlivnit politický proces?

(oddíl sleduje výklad v YOUNG, QUINN 2002)

Řekli jsem si, že výzkumná centra ovlivňují politické rozhodování skrze produkci svých tištěných výstupů. K tomuto účelu samozřejmě primárně neslouží akademické publikace (které produkují akademické *think tanky*), ale politicky orientované výstupy, které bývají mnohem **kratší a konkrétněji zaměřené**. Politici mají zřídka dostatek času, aby prostudovali rozsáhlé materiály. Pokud chceme jejich rozhodování ovlivnit, musíme jim přizpůsobit náš styl. V této souvislosti se hovoří o **politických studiích** či **rozborech** (anglicky souhrnně: *policy papers*). Politické studie a rozborů jsou důležitým nástrojem ovlivnění politiky.

Policy
paper

V rámci disciplíny **politických studií** (viz oddíl 4.2) bývá publikována celá řada studií, jejichž cílem je ovlivnit jiné experty a výzkumníky nebo *think tanky* a zprostředkovat tak získat přístup k jejich publiku (politici, veřejnost atd.). Může jít o studie prezentující obecná data, která jsou využitelná v různých fázích politického cyklu, nebo může jít o specifičtější zaměřené publikační výstupy. Obecnou charakteristikou těchto studií je jejich orientace na téma, které zpracovávají.

V tom se odlišují od studií a rozborů, které jsou zpracovávány v rámci **analýzy politiky** (*policy analysis*). Ty jsou totiž primárně **orientovány na klienta** (politika, úřad), pro něž jsou zpracovávány. Tyto studie také zpravidla neobsahují žádné obecné informace, ale jsou zaměřeny na velmi **specifické problémy a jsou mnohem kratší**. Mezi produkty, které zpracovávají politická studia, a těmi, které přináší analýza politiky, však existuje jasný **komplementární vztah**. Delší výzkumné studie (politická studia) totiž tvoří východisko pro kratší rozborů (analýza politiky). Někdy proto odlišujeme **politické výzkumné zprávy** (*policy research papers*), které shrnují výsledky výzkumu, specifikují metodologii a jsou zaměřeny na určité téma, od **politických rozborů** (*policy papers*), které obsahují pouze shrnutí hlavních zjištění, následná politická doporučení a jsou psána z hlediska toho, pro koho jsou určena. Základní rozdíly shrnuje následující tabulka:

	Typ produktu	
Subdisciplína <i>policy science</i>	Politická studia	Analýza politiky
Cílové publikum	Jiní experti a vězkumníci	Politíci a úředníci
Zaměření	Na vybraný problém; obsahuje obecná doporučení a informace o problému	Na klienta; navrhuje specifické politiky, které budou implementovány v praxi
Metodologie	Obsahuje popis primárního výzkumu	Neobsahuje popis primárního výzkumu
Jazyk	Užívá odborného jazyka a jeho termínů	Musí být velmi jednoduchý a přístupný bez odborného žargonu
Délka	Do 20 000 slov	Ne delší než 5 000 slov

Zdroj: YOUNG, QUINN 2002: 20 (upraveno).

Struktura publikačních výstupů

At už se jedná o vězkumnou zprávu či politický rozbor (dále budeme užívat anglického *policy paper*), oba tyto výstupy jsou zaměřeny na řešení určitého problému a při jejich zpracování se projevují určité hodnoty. Proto bez ohledu na to, jestli je určen jiným expertům nebo politikům, primárním cílem *policy paper* je poskytnout **přesvědčivou podporu pro ospravedlnění politických doporučení, která jsou v něm prezentována**. Slouží tak jako podklad pro politické rozhodování a snaží se aktivizovat své cílové publikum žádoucím směrem. Aby toho mohl dosáhnout, musí:

1. **Definovat politický problém**, který musí být vyřešen.
2. Navrhnout **možné alternativy**, tj. způsoby, jakými může být problém vyřešen.
3. Na základě užití metodologie poskytnout **hodnocení pravděpodobných výstupů těchto alternativ**.
4. **Vybrat nejvhodnější alternativu** (tj. nabídnout politické doporučení) a výběr podepřít silnými argumenty v její prospěch.

Policy paper se tak liší od akademického publikačního výstupu především v tom, že se jedná o aplikaci výsledků výzkumu na konkrétní problém s cílem vyřešit jej. **Má tedy praktické určení**. Nesnaží se jen o vysvětlení, ale o **proměnu reality**. Jeho těžištěm je proto **formulace praktických doporučení**. Dalším rozdílem mezi akademickou publikací a *policy paper* je to, že *policy paper* prezentuje určité hodnoty (je **normativně orientován**), spíše než by byl hodnotově zcela nezátížen. To neznamená, že by hodnotová zatíženost měla nahrazovat vězkumné metody. Znamená to však, že jeho autor musí být **schopen zaujmout pozici v politické debatě**, což se od akademika neočekává.

Struktura
policy
paperu

Policy paper, resp. politická vězkumná zpráva má obvykle následující strukturu:

1. Název
2. Obsah
3. Abstrakt nebo shrnutí
4. Úvod
5. Popis problému

6. Alternativy řešení
7. Závěr a doporučení
8. Seznam použitých zdrojů
9. Přílohy

1. Název

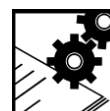
Musí **zaujmout zamýšleného čtenáře** a zároveň musí mít vztah k pojednávanému problému. Název proto musí být:

- deskriptivní, tj. musí definovat předmět analýzy,
- jasný a srozumitelný,
- krátký a atraktivní.

Příklad

1. Fiskální decentralizace: od plánu k trhu
2. Od jednoty k pluralitě: menšinová politika v Rumunsku

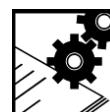
2. Obsah

Pomáhá čtenáři, aby se **zorientoval v celku textu** (obsahuje zpravidla také seznam tabulek a grafů, které se v dokumentu objevují). Dobrý obsah tak pomáhá strukturovat text a tím usnadňuje aktivní práci s ním. U politických analýz **neočekáváme, že každý čtenář bude pročitat text od začátku do konce**. Spíše se zaměří na pro něj zajímavý či přínosný aspekt. Právě v tom je mu nápomocen obsah textu. Pro odlišení různých úrovní textu slouží desetinný systém.

Příklad

1. Úvod
2. Popis problému
 - 2.1 Legislativní aspekt
 - 2.2 Sociálně-ekonomický aspekt
 - 2.2.1 Domácí vlivy
 - 2.2.2 Zahraniční vlivy

3. Abstrakt nebo shrnutí

Mezi abstraktem a shrnutím existují určité rozdíly. Ty spočívají především v jejich délce a typu informací, které poskytují. Zatímco **abstrakt je krátkým shrnutím textu, shrnutí podává detailní synopsi celého dokumentu**. Abstrakt nebo shrnutí se ve studii nacházejí před úvodní sekcí. Nebývají zahrnuty do struktury obsahu textu neboli stojí mimo hlavní tělo textu. Hlavním cílem abstraktu je **získat zájem čtenáře a poskytnout mu první a velmi stručný vhled** do hlavního problému textu. Tuto funkci by mělo plnit **také shrnutí**, avšak jeho hlavní funkce leží jinde. Na rozdíl od kratšího abstraktu je hlavní funkcí delšího shrnutí **poskytnout relevantní informace těm čtenářům, kteří nebudou číst celý text**, a těm, jejichž hlavním zájmem je seznámení se s politickými doporučeními, případně výsledky prezentovaného výzkumu (politici, vysocí státní úředníci). Proto shrnutí poskytuje detailní popis celého textu a všech jeho částí. **Jeho četba musí být schopna suplovat četbu celého textu.**

Abstrakt i shrnutí obsahují stejné komponenty, ale kladou na ně odlišný důraz. Základní prvky, které musí oba obsahovat, jsou čtyři:

1. cíl (účel) analýzy,
2. definice a popis politického problému,
3. hodnocení alternativ řešení,
4. závěr a doporučení.

Jejich zpracování se však bude lišit. U abstraktu bude mnohem kratší a povrchnější. Jinými slovy řečeno, bude mít jen informativní charakter, zatímco shrnutí podá komplexnější informaci. Abstrakt dosahuje délky několika set slov (cca 300), zatímco shrnutí může být i pětikrát delší.

4. Úvod

Úvod **uvádí čtenáře do kontextu problému**, který je v rámci předložené studie zpracováván. Přípravuje tak čtenáře na detailní analýzu, která je obsažena v hlavních částech studie. Úvod obvykle obsahuje tyto prvky:

1. popis kontextu problému,
2. definici problému,
3. stanovení záměru, který má analýza naplnit,
4. popis metodologie a omezení studie,
5. průvodce textem studie.

5. Popis problému

Tato část studie plní důležitou roli v iniciační fázi politického cyklu. V první řadě **identifikuje, definuje a rozpracovává povahu problému**, na něž se analýza zaměřuje. Tato část dále musí čtenáře přesvědčit o tom, že identifikovaný problém **vyžaduje státní zásah**. Jinými slovy řečeno a v přímé souvislosti s tím, co jsme si řekli o iniciační fázi politického cyklu, **tato sekce musí vybraný problém definovat jako politickou záležitost**.

Tato část se zaměřuje jak na minulost, tak také současnost vybraného problému. Proto se zpravidla skládá ze dvou částí:

1. **Pozadí problému.** Tento pododdíl popisuje historické pozadí problému, jeho příčiny, sociální skupiny, kterých se týkal, právní, politické, ekonomické a sociální zdroje problému a politiky, které byly implementovány v minulosti (pokud byly) s cílem problém vyřešit.
2. **Aktuální stav.** Tento pododdíl popisuje současnou situaci, současný právní, politický a sociální kontext, současný rozsah problému, skupiny, kterých se týká, současné politiky, které jsou implementovány, a hodnocení jejich dopadu.

6. Alternativy řešení

Tato část diskutuje možné **způsoby řešení identifikovaného problému**. Musí proto navrhnout, posoudit a porovnat představitelné alternativy řešení. Na tomto základě dále **prezentuje vybranou (preferovanou) alternativu** a její výběr podporuje výsledky předchozího posouzení a komparace. Cílem argumentace v této části je co

nejpřesvědčivěji doložit důvody výběru zvolené alternativy. V neposlední řadě tato část připravuje půdu pro formulaci politických doporučení v následující sekci.

Skládá se zpravidla ze dvou částí:

1. **Rámec analýzy.** V tomto pododdíle jsou specifikovány hodnoty a kritéria, která sloužila pro výběr zvolené alternativy řešení. Výběr kritérií bývá ospravedlněn jako nejlepší vzhledem k problému, který má být řešen.
2. **Hodnocení jednotlivých alternativ.** V tomto pododdíle jsou prezentované alternativy řešení posouzeny z hlediska stanovených hodnotících kritérií.

7. Závěr a doporučení

Tato část shrnuje hlavní zjištění a prezentuje na jejich základě **doporučení pro politickou praxi.** Zde se z analýzy stává skutečný podklad pro politické rozhodování. Skládá se zpravidla ze tří částí:

1. **Shrnutí základních zjištění.** Tento pododdíl obsahuje základní body dvou předcházejících částí, tj. částí zabývajících se popisem problému a alternativ jeho řešení. Nemělo by se však jednat jen o shrnutí (opakování téhož), ale mělo by jít o jakousi **syntézu, která zdůrazňuje jen ty nejdůležitější výstupy analýzy** a slouží tak jako odrazový můstek pro formulaci závěrečných doporučení.
2. **Sada politických doporučení.** Tento pododdíl specifikuje politická doporučení – **praktické kroky, které by měly být implementovány, aby byl problém vyřešen.** Jedná se o nejdůležitější část studie, neboť výzkum byl organizován právě s cílem formulovat doporučení. Doporučení by měla být netriviální, specifická a jasně srozumitelná. Vzhledem k povaze politických problémů se zpravidla nejedná o jedno doporučení, ale o jejich sadu.
3. **Závěrečné poznámky.** Tento pododdíl poskytuje prostor pro jakési uzavření tématu. Nevyskytuje se však ve studiích často.

8. Seznam použitých zdrojů

Poskytuje seznam všech použitých zdrojů. Takto umožňuje čtenáři, aby získal přístup ke zdrojům, z nichž vycházejí argumenty studie, a mohl posoudit jejich adekvátnost. Závěry studie tak mohou být podrobeny kontrole. Spolu s tím seznam literatury poskytuje vhled do současného stavu zpracovávané problematiky, neboť obsahuje seznam relevantních zdrojů.

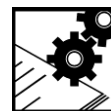
K používaným zdrojům **musí být odkazováno** v textu. Kompletní informace o zdroji se pak objeví právě v seznamu literatury.

Příklad

Jeden ze způsobů práce se zdroji, který bývá využíván, vypadá takto:

1. Individuální autoři.

- a. **odkaz v textu:** (Novák 1999: 234)
- b. **položka v seznamu literatury:**
Novák, Josef. 1999. *Nevládní organizace v Polsku*. Praha: Portál. (kniha napsaná Novákem)

Novák, Josef, ed. 1999. *Nevládní organizace v Polsku*. Praha: Portál. (kniha editovaná Novákem)

Novák, Josef. 1999. „Nevládní organizace v Polsku.“ In *Zájmové skupiny v Evropě*. ed. Klaus Wirsch. Praha: Portál, 54–70. (Novákův příspěvek ve sborníku)

Novák, Josef. 1999. „Nevládní organizace v Polsku.“ *Politologický časopis* 10, č. 4, 34–60. (článek napsaný Novákem)

2. Dokumenty organizací.

a. **odkaz v textu:** (Evropská komise 1998: 129)

b. **položka v seznamu literatury:**

Evropská komise. 1998. *Report on the Czech Republic*. Brusel: EU Publishing.

9. Přílohy

Jedná se o doplňkové materiály, které podporují hlavní argument studie. Mohou také rozšiřovat záběr studie. Vlastní text studie by k nim měl odkazovat, jinak postrádají svůj smysl. Nejedná se o povinnou položku.

Příklad

Do příloh lze umístit např. texty zákonů či soudních rozhodnutí, které dokládají v textu uvedenou charakteristiku právního kontextu analyzovaného problému.

Shrnutí kapitoly

1. Výsledkem politického procesu (tj. procesu tvorby a realizace politiky), kterého se účastní celá řada aktérů (především politické strany, zájmové skupiny, sociální hnutí), jsou veřejné politiky.
2. Analýza veřejných politik se realizuje na různých místech, zvláštní postavení mají politická výzkumná centra, tzv. think tanks. Rozlišujeme několik jejich typů.
3. Součástí politického procesu je série vzájemně na sebe navazujících akcí či událostí. Na jeho počátku je zrod představ a předkládání návrhů, pokračuje diskusí, analýzou a hodnocením těchto návrhů a končí přijetím rozhodnutí a jeho realizací (implementací). K jeho popisu užíváme model politického cyklu.
4. Politické studie a rozborů (policy papers) představují základní nástroj sociálního vědce k tomu, aby promluvil do politického procesu.
5. Základními komponenty každé politické studie či rozboru jsou název, obsah, abstrakt nebo shrnutí, úvod, popis problému, alternativy řešení, závěr a doporučení, seznam použitých zdrojů a přílohy.

Otázky k zamyšlení

1. Charakterizujte veřejné politiky.
2. Co je think tank?
3. Jaké typy think tanků rozlišujeme?

4. Je cílem analýzy politiky manipulace s výsledky výzkumu podle politických preferencí autora?
5. Popište politický cyklus.
6. Jaké komponenty musí mít policy paper?

Literatura použitá při zpracování textu kapitoly

- FIALA, P., SCHUBERT, K.: *Moderní analýza politiky*. Barrister & Principal, Brno 2000
- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- MCGANN, J., WEAVER, K., EDS.: *Think Tanks and Civil Societies. Catalyst for Ideas and Action*. Transaction Publishers, New Brunswick and London 2000
- YOUNG, E., QUINN, L.: *Writing Effective Public Policy Papers*. OSI, Budapest 2002

POT

Zpracujte krátký *policy paper* podle výše uvedeného vzoru (včetně seznamu literatury!). Provedte základní analýzu a doporučení pro vybranou politickou oblast v České republice. Možná témata zahrnují všechny relevantní politiky na centrální i komunální úrovni (energetická, sociální, exportní, měnová, zdravotní, školská, fiskální, protiteroristická, protikorupční atd.). Při svém výběru zohledněte své zájmy či profesi.

Rozsah

2 000–3 000 slov; počítají se všechny části mimo seznam literatury a přílohy.

Termín zpracování

Termín a způsob odevzdání budou specifikovány v informačním systému.

Časová náročnost

20 hodin

- Co je politická filosofie?
- Klasická politická filosofie
- Moderní politická filosofie
- **Současná politická filosofie**

5.

Politická filosofie a teorie

Cíl kapitoly

V této kapitole se seznámíte se základními myšlenkami a koncepty západní politické filosofie. Kapitola nejprve charakterizuje politickou filosofii obecně a následně se zaměřuje na výklad základních příspěvků v rámci klasické, moderní a současné politické filosofie. Kapitola vám tak poskytne srozumitelný vhled do poměrně složitých diskusí, které hýbou současnou politikou.

Časová zátěž

- 5 hodin

Způsob studia

Text distanční studijní opory pro vás představuje primární studijní materiál. Musíte proto nejprve detailně nastudovat tuto kapitolu a následně se zběžně seznámit s textem povinné literatury, který rozšiřuje základní informace distanční studijní opory. Doporučená literatura je určena jen těm z vás, kteří mají hlubší zájem o studium politologie.

Povinná literatura

- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 61–85

Doporučená literatura

- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 106–134
- SWIFT, A.: *Politická filosofie*. Portál, Praha 2005

5.1 Co je politická filosofie?

V úvodní kapitole jsme si řekli, že politologie má své jasně identifikovatelné kořeny ve filosofickém myšlení antiky. Antické filosofy (především Platóna a Aristotela) tak považujeme za skutečné zakladatele uvažování o politice. V jejich pojetí byla politická filosofie disciplínou, jejímž hlavním cílem bylo **odhalit objektivní pravdu o podstatě lidského života a celku skutečnosti** (např. Platón tuto pravdu nalézal ve světě Idejí, který podle něj obsahoval vzory empiricky existující skutečnosti). Na základě uchopení objektivní pravdy pak měla být formována empiricky existující skutečnost. Politická filosofie se tak od svého počátku zabývala spíše tím, co **by mělo být**, než analýzou toho, co skutečně je. Jejím vlastním obsahem je **nalezení a ospravedlnění norem**, kterými by se měl řídit společenský život. Zároveň však platí, že někteří političtí filosofové spojovali a spojují normativní uvažování s analýzou empirické skutečnosti.

Klasická
politická
filosofie

Politickou filosofii lze rozdělit na **klasickou a moderní** (STRAUSS 1995: 11–49, CABADA, KUBÁT 2004: 114–118). Do klasické politické filosofie zahrnujeme vedle antických autorů také myslitele křesťanského starověku a středověku (sv. Augustín, sv. Tomáš Akvinský). Otázky, které kladli tito filosofové, se netýkaly jen úzce vymezené oblasti politiky (státu, *polis*), ale také osobního života. Konečným cílem,

k němuž filosofovaní o uspořádání společnosti směřovalo, bylo **mravní zdokonalení jednotlivců**. Ve spravedlivé obci měli její občané vést dobrý život. Obecně platí, že **klasická politická filosofie** chápala otázku **dobrého života** jako nejdůležitější aspekt společného soužití v obci. Říkáme proto, že klasická politická filosofie je **teleologická a perfekcionista**. První termín označuje to, že lidský život má určité **směrování, cíl** či **účel** (*telos*), druhý pak to, že tímto účelem je **sebezdokonalení jedince** (dosažení ctnosti). Politická filosofie se proto v tomto pojetí nemůže omezovat jen na otázky politických norem, v jejichž rámci by si jednotlivci mohli dělat, co by chtěli, ale musí zahrnout celek lidského života (více v oddíle 5.2).

Mezi antickými filosofy a jejich **křesťanskými protějšky** však existoval jeden důležitý rozdíl. Zatímco podle autorů antiky mohl člověk dosáhnout dokonalosti zde na tomto světě v interakci s druhými v rámci veřejného života v *polis*, křesťanské politické myšlení přišlo s důrazem na mimosvětový charakter konečného cíle, o nějž by měl každý jedinec usilovat. V křesťanském pojetí již nejde o dosažení dokonalosti na tomto světě, ale o spásu duše. Jeho konečným cílem (účelem) tak bylo usilovat o poznání **boha** a dosažení **spásy**.

Moderní politická filosofie se objevuje společně se zpochybněním metafyzických (mimosvětových) základů, které přináší moderní společnost. Napříště již nemá být možné založit nauku o uspořádání společnosti na nezpochybnitelném zásvětním (nezemském, metafyzickém) základě – v říši Idejí jako Platón nebo v boží vůli jako křesťanští myslitelé. Cílem politické filosofie přestává být směrování člověka k dokonalosti (ctnosti) a začíná jím být **zvládání společenských konfliktů**, které panují mezi jedinci vyznávajícími rozdílná přesvědčení. Podle T. Hobbese (1588–1679), kterého považujeme za jeden ze zdrojů moderní politické filosofie, je člověk potenciálně nebezpečná bytost, která může žít v míru s jinými lidmi jen tehdy, pokud je ustaven absolutistický vládce. Jeho funkcí již nemá být usilování o dokonalost, ale prosté zajištění bezpečnosti občanů státu a jejich ochrana proti vnějším nepřítelům. Protože podle Hobbese lidé jednají jen na základě svého vlastního (egoisticky chápaného) zájmu, musí být k poslušnosti zákonům donuceni silou. Na druhé straně I. Kant (1724–1804), který patří stejně tak mezi zakladatele moderního politického myšlení, věřil, že člověk má schopnost jednat podle rozumem poznatelného morálního zákona. Podle tohoto zákona máme jednat tak, aby se naše jednání mohlo stát univerzálně přijatelným zákonem (jde o tzv. **kategorický imperativ**). Pokud se podřídíme zákonu rozumu, dosáhneme podle Kanta pravé svobody.

Obecnou charakteristikou moderní politické filosofie byl důraz na **racionální poznávání skutečnosti**, které se nemělo opírat o hodnotově zatížené předpoklady (usilování o ctnost nebo spásu), ale mělo se řídit rigorózními vědeckými metodami. S tím souviselo to, že pro hodnocení politického řádu neměla sloužit kritéria nalezená filosofickou spekulací v říši Idejí nebo v boží vůli, ale měla vycházet z **lidského rozumu** (který jediný může stanovit univerzálně platné zákony pro lidi jako rozumové bytosti) a **vědeckého poznání**.

I moderní politická filosofie však potřebuje nějaké **měřítko**, kterým by byla schopna poměřovat různá institucionální uspořádání. U Kanta jde o **pravidlo univerzalizace**, které odpovídá jeho všeobecnému zákonu rozumu: jen ty zákony a instituce jsou spravedlivé, které by mohly být přijaty každým člověkem, který v jejich rámci žije.

Moderní
politická
filosofie

T. Hobbes

I. Kant

Pravidlo univerzalizace tak specifikuje proceduru výběru mezi různými možnostmi politického uspořádání bez ohledu na důsledky, které přinesou. Měřítkem je to, **zdali odpovídají obecně stanovenému principu.**

Utilitarismus

Podle některých moderních filosofů (tzv. **utilitaristů**) se stále jedná o příliš metafyzický přístup (CABADA, KUBÁT 2004: 118). Namísto abstraktního obecného zákona proto navrhuji poměřovat různá institucionální uspořádání na základě **důsledků**, které přinášejí pro společnost. Spravedlivými jsou takové instituce, které vedou ve společnosti ke **zvýšení užítku** (*utility*). Podle základní utilitaristické myšlenky správnost či nesprávnost pravidel závisí zcela na jeho **důsledcích**. Rozhodovacím kritériem je tak produkce co **největšího přebytku pocitu štěstí, slasti** (*happiness*) nad pocitem **neštěstí, strasti** (*unhappiness*). Cílem zákonodárce je proto vyprodukovat co největší **čistý přbytek slasti**. Utilitaristům však nejde o maximalizaci egoistických slastí jednotlivců, ale o slast všech jedinců stejnou měrou. Cílem utilitarismu je „maximalizace štěstí pro co největší množství lidí“, tj. tzv. **princip největšího štěstí**. Tím se má řídit politické rozhodování v moderní společnosti, která ztratila víru v boha i lidskou jedinečnost. Konečným cílem je maximalizace užítku.

Současná politická filosofie

Současní političtí filosofové však s tímto vymezením nesouhlasí. Navazují na raně moderní **teorie společenské smlouvy**, o nichž si řekneme více v oddíle 5.3, a upozorňují na **radikální pluralitu**, která charakterizuje dnešní společnost. Ta brání tomu, abychom mohli převést zájmy každého jedince na společného jmenovatele a kalkulovat tak celkový společenský prospěch. Zájmy jednotlivých lidí jsou neporovnatelné (a numericky nevyčíslitelné), a proto není možné snažit se o celkovou kalkulaci. Ta je navíc tak jako tak **morálně závadná**, protože umožňuje obětovat zájmy (případně i existenci) menšin a slabých členů společnosti na oltář obecného blaha, pokud to povede k nárůstu celkového společenského prospěchu. Podle **současných liberálních myslitelů** proto společnost, resp. stát, který přijímá právně vymahatelná rozhodnutí, musí na každou takovou snahu rezignovat. Liberálové přišli s koncepcí tzv. **eticky neutrálního státu**, který neprosazuje žádné celospolečenské cíle či konkrétní hodnoty, ale je k nim neutrální. Ponechává na jednotlivcích, aby v rámci základního systému pravidel sledovali své cíle a zájmy podle vlastního uvážení. V současné pluralitní společnosti se podle liberálů stát vůbec nemůže snažit o dosahování nějakého společného cíle, ať už by jím byla morální dokonalost, spása nebo celkový užitek, protože by tak nutil některé lidi, aby dělali to, co by jinak nechtěli. Nejedná se o všeobecně přijímaný postoj. K další diskusi se dostaneme v oddíle 5.4.

5.2 Klasická politická filosofie

(oddíl sleduje výklad v SABINE 1973 a BERKI 1977)

Platón (427–347 př. n. l.)

Platón

Platón se narodil v aristokratické athénské rodině a jako mladík zažil „diktaturu třiceti“ (př. n. l. 404), která následovala prohranou peloponéskou válku se Spartou. Jeho naděje, že tato diktatura přinese podstatnou reformu Athén, byla zklamána a vzápětí zažil další zklamání ze znovu nastolené demokracie, která odsoudila k smrti

jeho učitele **Sókrata**. Je obecně známo, že Sókrates byl obviněn z toho, že nevěří v bohy a kazí mládež a nakonec byl odsouzen k trestu smrti. Platón líčí Sókrata ve své *Obraně Sókratově* jako řádného občana, který plní své povinnosti a odporuje jen tehdy, pokud by to mělo znamenat nespravedlivé jednání. Proto se jeho žalobcům jeví, že se vzpírá zavedeným pořádkům v obci, nevěří v zavedené bohy a svým špatným příkladem navádí mládež ke špatnému jednání. Skutečným Sókratovým záměrem však bylo probouzet v Athéňanech zájem o ctnost a učit je upřednostňovat ctnostný život před životem plným vnějších statků a požitků.

Sókrates

Přestože však Sókrates patřil k nejctnostnějším mužům své doby, byl odsouzen k smrti. Platón proto logicky dospěl k názoru, že **jedinou cestou k nastolení spravedlivého společenského řádu je, aby vládli filosofové**, kteří jediní jsou svým rozumem schopni dospívat k poznání skutečného dobra a podle toho řídit nejen sami sebe, ale také život obce jako celku. Cílem Platónovy politické filosofie je tak představit model **ideální obce**, která by byla schopna realizovat **ideu dobra**. Vlastním účelem obce, jak již víme, má být mravní zdokonalování jejích občanů. Svou představu ideální obce Platón vtělil do spisu **Ústava**.

Ústava

Výklad spravedlivě uspořádané obce je v Platónově podání od samotného počátku chápán jako pomůcka při zkoumání spravedlnosti jednotlivce. Spravedlnost je záležitostí jak jednotlivce, tak celé obce. Podle Platóna v obci existují **tři sociální třídy** – vládcí, vojáci, a ekonomická třída (řemeslníci, rolníci, a obchodníci). Tyto tři třídy jsou v dobře uspořádané obci v **hierarchickém vztahu**: vládcí jsou na vrcholu a ekonomická třída vespod. Podle Platóna je tak spravedlivé společenské uspořádání **hierarchicky organizovaným** celkem, v němž každá z jeho tříd plní svou funkci. Platónova obec je jakýmsi **organickým celkem**. Platón se proto nejvíce obává frakcionalizace, plurality, stavu, kdy spolu soutěží několik skupin, neboť to je stav, kdy podle Platóna nemáme jen jednu obec, ale máme jich hned několik. Jednotě obce má odpovídat také **jednota individua**.

Čtyři hlavní **ctnosti obce** jsou moudrost, statečnost, rozumnost (umírněnost) a spravedlnost. Každá z prvních tří je ztělesněna v jedné společenské třídě – moudrost ve **vládcích**, statečnost v **bojovnících** a rozumnost či umírněnost má být především ctností **pracovníků**, i když se bez ní neobejdou ani ostatní třídy. **Spravedlnost pak pro Platóna znamená**, že každý si plní povinnosti, které vyplývají z jeho místa ve společnosti, a nezasahuje do povinností druhých – každý činí to, co mu náleží. Nespravedlnost naopak spočívá v tom, že jednotlivci dělají něco, co jim podle jejich přirozenosti nenáleží.

Ctnosti

V této chvíli, kdy Platón představil svůj pohled na obec, obrací se k jednotlivci, aby představil **model individuální duše**. Podobně jako obec, také duše má **tři složky** – rozum, vznětlivost (zanícenost, vášnivost) a žádostivost. V žádostivé části nalezneme fyziologické pudy, jako jsou např. hlad nebo žízeň, sexuální chtíč a hromadění všech pozemských slastí. Rozumová část naopak staví žádostem bariéry na základě racionálního poznání dobra a zla. Mezi těmito dvěma stojí vznětlivost, která, pokud je správně kultivována, pomáhá rozumu při zvládnání žádostí. Těmito složkám odpovídají ctnosti přiřčené v obci třídám (stavům) – moudrost rozumové, statečnost vznětlivé a rozumnost hierarchickému souladu mezi nimi (tj. nadřazenosti rozumu nad vznětlivostí a žádostivostí). Spravedlnost opět spočívá v náležitém

místě, které tyto složky zaujímají v duši jednotlivce – nespravedlivý a špatný člověk takový hierarchický řád ve své duši postrádá a místo toho, aby byly všechny složky v souladu, jeho části se sváří mezi sebou, popřípadě jedna se snaží ovládnout celek na úkor všech ostatních (místo řádu má špatný člověk ve své duši chaos).

Podle Platóna lze takovou obec uskutečnit jen tehdy, pokud jí budou vládnout filosofové, tj. ti, kteří hledají pravé poznání. Láska k moudrosti však u Platóna není láskou k poznávání věcí, ale **láskou k poznávání idejí**, které se ve věcech odrážejí. Věčné a neměnné ideje jsou základem všeho a věci jsou jen jejich nedokonalými kopiemi, nápodobami dokonalých idejí. Ideje se v žádném případě nedají poznat smyslovým poznáním, ale jen poznáním pojmovým, **rozumovým**. Ideje jsou tedy nemateriální věčná jsoucna, neproměnná, nestvořená a nezanikající, jsou vzory všech věcí, vlastností a vztahů. Vedle idejí etických a estetických (dobro, krása, spravedlnost) existují také ideje koně, stolu, velikosti, malosti atd. Platón tak zavádí své rozlišení mezi dvěma sférami – **míněním a pravým poznáním**, kdy mínění se týká smyslového světa a poznání světa idejí. Tento platónský dualismus zobrazuje známé **podobenství o jeskyni**, podle něž filosofové vidí věci, jak jsou ve skutečnosti, zatímco všichni ostatní jsou odkázáni na stíny, které na stěnu jeskyně vrhají kopie věcí ozařované ohněm.

V této souvislosti Platón tvrdí, že by to měl být filosof, kdo má vládnout, protože jen on zná ideální pravdu (nejvyšší ideou je podle Platóna Idea dobra, která jako slunce, které osvětluje věci vnímané smysly, osvětluje svět poznatelný myslí) a podle ní má řídit obec. Jen pokud bude obci vládnout filosof, bude tato obec založena na vládě těch **nejlepších**, nejctnostnějších.

Aristotelés (384–322 př. n. l.)

Aristotelés

Člověk je podle Aristotela svou přirozeností tvorem **politickým** a určité specificky lidské potřeby proto nemůže uspokojit jinak, než **participací v politické obci**. Člověk je podle Aristotela svou přirozeností politickým živočichem (*zoon politikon*). Lidé se původně spojují do jedné společnosti za účelem jednoduššího naplňování svých potřeb. Tak se jednotlivé rodiny spojují do politické obce (*polis*). *Polis* je podle Aristotela ideálním politickým společenstvím, které je vymezeno svou soběstačností. Posledním účelem politického společenství však není naplňování materiálních potřeb občanů. Jejich naplnění má vytvářet podmínky pro pěstování **eticky hodnotného života**. Z toho plyne, že *obec (polis)*, která se tak opravdu nazývá, má mít jako svůj poslední účel péči o dokonalý život (ctnost).

Dobrý život

Jak jsme si řekli již v úvodu této kapitoly, politický život měl mít v antickém pojetí určité směřování (**teleologický pohled**). Proto podle Aristotela obec existuje kvůli **dobrému životu**.

Aristotelés tak odmítá „instrumentální pojetí“ státu. Cílem státu není jen zamezit zločinnosti mezi občany a podpořit hospodářskou výměnu (jako dnes), nýbrž také zajistit dobrý život v soběstačném společenství (příspěť k morálnímu zlepšení jednotlivců). Aristotelés se proto neptá, co bychom měli dělat, ale **jaký život je nejlepší**. Ve své *Etice Nikomachově* pak tvrdí, že nejbláženějšího života dosahuje **ctnostný** člověk. Ctnostný způsob jednání je přitom „**středem**“ mezi dvěma

extrémy. Jinými slovy řečeno, ctnost leží v **uměřenosti**, např. odvaha je středem mezi zbabělostí a neuváženým riskováním.

Typologie zřízení

Na rozdíl od Platóna, který se věnoval jen úvahám o ideálním státě (a jeho úpadku – k tomu více v kapitole 10), Aristoteles se zabýval i **reálně existujícími státy** a jejich ústavami, snažil se vyložit příčiny jejich úpadku i prostředky k udržení jejich stability. Posunul tím Platónovu otázku po povaze nejlepšího společenského zřízení bez ohledu na podmínky pro jeho uskutečnění k otázce nejlepší ústavy **za daných podmínek** (Aristotelés je tedy mnohem realističtější než utopický Platón).

Na základě empirické analýzy představil typologii politických zřízení, v níž rozlišil **šest typů ústav** (zřízení). Jsou to ve skutečnosti **tři páry**, v nichž vždy jednu stranu tvoří ústava správná a stranu druhou její špatná varianta. Podle Aristotela obecně platí, že všechny ústavy, které mají na paměti **obecné blaho**, jsou ústavami správnými, zatímco ty, které jsou ustaveny jen **ku prospěchu vládnoucích složek**, jsou ústavami špatnými. Zjednodušeně lze Aristotelovo rozdělení vyjádřit přehledným schématem (viz tabulka níže). Správnou variantu zřízení, v němž vládne jeden vládce, nazývá Aristotelés **královstvím**, její nesprávnou verzi pak **tyranidou**. Zatímco král vládne v obecném zájmu, tyran si hledí jen svého vlastního prospěchu. **Aristokracie** je formou vlády, v níž vládou nejlepší – skupina ctnostných mužů. V oligarchii jsou vládnoucí skupinou bohatí, kteří vládou ve vlastním zájmu, v **demokracii** je to naopak skupina chudých, která vládne ve svém vlastním zájmu. **Políteiá** je v Aristotelově typologii ztotožněna se stabilní vládou „střední třídy“.

Typy zřízení podle Aristotela

Kdo vládne	Správná zřízení	Nesprávná zřízení
Jeden vládce	Království	Tyranida
Více než jeden vládce (bohatá a urozená menšina v daném státě)	Aristokracie	Oligarchie
Množství (chudá většina)	Políteiá	Demokracie

Každé zřízení Aristotelés spojuje s nějakým **principem**, který dané společenství charakterizuje. Tento princip v sobě zahrnuje obecný cíl nebo účel sledovaný danou obcí a spolu s tím také princip či měřítko, podle něhož je v této obci rozdělována politická moc a další statky. V případě oligarchie je takovým principem **bohatství, majetek**. Cíl státu i princip, na jehož základě je rozdělována politická moc, je bohatství. V případě aristokracie je to **ctnost** a dominantním principem demokracie je **svoboda** (občanství a úřady mají být otevřeny všem svobodně narozeným mužům). Tyran podle Aristotela **usiluje o požitky**, král naopak o **čest**. Políteiá není charakterizována žádným principem.

Aristotelés připouští fakt, že existuje více typů vhodné vlády. Za určitých okolností – vyskytne-li se někdo, kdo ctností vyniká natolik, že jí převyšuje všechny ostatní – **dává přednost království** (či aristokracii ctnostných). Takové okolnosti se však téměř nevyskytují, a tak se Aristotelés při svém zkoumání zaměřuje především na rozdíl mezi dvěma nejčastěji se vyskytujícími zřízeními – **demokracií a oligarchií**. Klade tak důraz na empiricky existující podmínky vládnutí.

Typologie zřízení

Principy

Aristotelés věřil, že konflikty jeho doby byly způsobeny především **střetem dvou ekonomických skupin** (bohatých a chudých) podporujících odlišné režimní typy (tj. buď oligarchii nebo demokracii) charakterizované různými politickými principy – bohatstvím a svobodou. Ačkoli ideálně by tedy podle Aristotela měla vládnout aristokracie ctnostných, reálné podmínky nechávají ve hře jen dvě zřízení – demokracii a oligarchii.

„Střední stav“

Podle Aristotela je pak nejlepší uskutečnitelnou ústavou kombinace obou, tj. **políteiá**, kterou Aristotelés charakterizuje jako **vyváženou směs oligarchie a demokracie**. Zajímavé je, že Aristotelés váže uskutečnitelnost políteie na existenci rozvinutého „středního stavu“, tj. třídy, jejíž majetek není ani příliš velký, ani příliš malý. Podle Aristotela existují v každé obci **tři třídy** občanů: velmi zámožní, velmi chudobní a třetí uprostřed nich. Poněvadž víme, že podle Aristotela je nejlepší **střed**, také v oblasti majetkových poměrů je nejlepší ten majetek, který **zachovává střed**.

Rozvinutá střední třída tak konstituuje **sociální základnu** stabilní obce, neboť je to právě střední třída, které chybí jak neřesti nejbohatších vrstev, tak nedostatky vrstev nejchudších. Obec založená na střední třídě bude mít proto nejlepší zřízení a bude přirozeně podporovat žádoucí rovnost mezi občany. Obec založená na střední vrstvě je obcí nejlepší a je také obcí, která může být dobře spravována – taková obec není náchylná k vnitřním rozběrům a různicím mezi občany. Na základě této – dnes bychom řekli sociologické – teze pak Aristotelés znovu vysvětluje, proč má vlastně většina obcí ústavu **demokratickou**, nebo **oligarchickou**. Je to proto, že střední stav v těchto obcích není dostatečně početný, a tak jsou to buď majetní, nebo chudobní, kdo v těchto obcích převáží a strhnou na sebe veškerou vládu tak, že výsledné uspořádání je buď oligarchické, nebo demokratické. Aristotelés tak poprvé v dějinách politického myšlení obrací explicitní pozornost k **sociálním podmínkám stabilní politické vlády** – k myšlence, která nabude na důležitosti v průběhu dalších debat na polích teorie demokracie i politické sociologie.

5.3 Moderní politická filosofie

Hobbes

Základní informaci o moderní politické filosofii obsahoval úvodní oddíl této kapitoly (5.1). Výklad zbývá doplnit stručným představením **teorii společenské smlouvy**. Společenskou smlouvou chápeme dobrovolně uzavřenou dohodu mezi jednotlivci, na základě které začíná existovat organizovaná společnost, tj. stát. Jako teoretický nástroj využívali tuto teorii Thomas Hobbes (pro základní informace viz 5.1), John Locke (1632–1704) a Jean Jacques Rousseau (k Rousseauovi více v oddíle 7.4). Na tyto teorie navazují někteří současní političtí filosofové – především pak John Rawls (viz oddíl 5.4.2).

Locke

Jen zřídka se společenská smlouva považuje za historickou událost. Spíše se užívá jako konstrukce, která demonstruje hodnotu organizované vlády a která poskytuje měřítko pro hodnocení její **oprávněnosti**. Podle Lockova liberálního vymezení je **legitimní** jen ta vláda, která dodržuje **přirozená práva jednotlivců** – právo na život, svobodu a legitimně nabytý majetek. Tato práva jsou podle Locka lidem přirozeně daná, proto je musí politická autorita respektovat. Jen taková vláda může

počítat s tím, že obdrží podporu občanů. Pokud by jejich přirozená práva porušovala, je podle Locka legitimní, aby se proti ní občané postavili.

Východiskem teorií společenské smlouvy je hypotetická představa předspolečenského – tzv. **přirozeného – stavu**. V takovém stavu neexistuje žádná autorita (neustranný soudce), která by mohla rozhodovat konflikty mezi lidmi. Podle Hobbese je v takovém stavu člověk v konstantním **konfliktu** s druhými (panuje „válka všech proti všem“) a za takových podmínek neexistují předpoklady pro rozvoj ekonomických vztahů, neboť neexistuje jistota výnosů a v posledku není na zemi místo pro žádnou civilizaci. Existuje „stálý strach a nebezpečí násilné smrti“ a život člověka v přirozeném stavu je proto „osamělý, ubohý, ošklivý, krutý a krátký“. Podle Locka sice přirozený stav nevykazuje nutné známky války všech proti všem jako v Hobbesově pojetí, ale ani podle něj není v tomto stavu zcela bezpečno. Protože se nelze spolehnout na nestranné vynucení zákona, hrozí stále nebezpečí, že se přirozený stav zvrtné do své hobbesovské varianty.

Přirozený stav

Právě proto je třeba **ustavit stát** – svrchovanou moc, která může zajistit bezpečnost a stabilitu. U Hobbese se jedná o **neomezeného vládce**, Locke se tomu vysmívá a tvrdí, že je třeba ustavit **vládu práva**, které budou podřízeny i vládnoucí složky společnosti, což je myšlenka zřetelně liberální (viz oddíl 6.2). Locke tak obhajuje **tezi o omezené vládě**, tj. o vládě, která je podřízena platným a vyhlášeným zákonům. Nikdo by se podle něj dobrovolně nevydal absolutní vládě, která je naprosto libovolná a neřídí se žádnými ustanoveními, protože by to pro takového člověka ve svém důsledku znamenalo, že vyměnil přirozený stav za stav ještě horší. Vyměnil by stav, v němž měl právo a možnost bránit se, za stav, v němž je vydán libovůli jediného člověka, který ve svých rukou monopolizoval veškerou moc a může ji užít, jak se mu zlíbí. Nejen občané státu, ale i vládcové musejí být drženi v mezích zákona.

Jádrem teorií společenské smlouvy je upozornit na **zdroj politické legitimacy**. J. Locke svou teorii formuloval jako explicitní kritiku „božského práva panovníků“, tj. snažil se zpochybnit přesvědčení o tom, že politická autorita je dána „od boha“. Lockova teorie se naopak snaží upozornit na to, že legitimní vláda musí vzházet „zdola“, tzn. musí být **založena na konsensu ovládaných**.

5.4 Současná politická filosofie

(oddíl sleduje výklad v KYMLICKA 2002, ČISAŘ 2005 a SWIFT 2005)

Následující části kapitoly představí nejdůležitější body diskusí, které probíhaly na poli **soudobé politické filosofie**, tj. přibližně během 20. století. Učební text je organizován do čtyř částí podle témat, která se ve filosofické diskusi 20. století vyprofilovala. Jedná se o **svobodu, spravedlnost, rovnost a vztah jednotlivce a společnosti**.

5.4.1 Svoboda

V roce 1958 přednesl britský politický filosof Isaiah Berlin slavnou přednášku *Dva pojmy svobody*, v níž vymezil **negativní** a **pozitivní** pojetí svobody. Berlin

Svoboda podle Berlina

se touto přednáškou postavil na obranu klasické liberální svobody (viz oddíl 6.2) a proti tehdy ostře vnímanému nebezpečí totalitarismu. Podle Berlina lze za svobodu v pravém slova smyslu považovat jen **svobodu od nezasahování do soukromé sféry** (tzv. negativní svobodu). Pozitivní pojetí svobody (jež se kryje s **kolektivním sebeurčením a autonomií politických společenství** – v protikladu ke klasicky liberální „svobodě od“ jde o „svobodu k“) v sobě naopak vždy nese utlačující potenciál. Jen negativní pojetí svobody podle Berlina umožňuje rozvinout představu pluralitní společnosti, tj. společnosti, která není řízena jediným všemi sdíleným cílem.

Svoboda jako politická účast proti svobodě od politiky

Berlinova slavná dichotomie mezi negativní a pozitivní svobodou v sobě ve skutečnosti obsahovala nejméně **tři vzájemně nezávislé rozpory**. Různá pojetí svobody lze znázornit spíše ve třech párových protikladech než v jednoduchém rozporu pozitivní a negativní svobody. Prvním z nich je **svoboda jako politická účast** versus **svoboda od politiky**. Svoboda jako politická účast je součástí pozitivního pojetí, svoboda od politiky se naopak vztahuje ke klasicky liberálnímu negativnímu pojetí. Zatímco klasičtí liberálové vidí svobodného člověka tam, kde do jeho života politika (resp. stát) zasahuje co nejméně, opačný – radikálně demokratický (resp. republikánský) – pohled jej ztotožňuje s aktivním občanem. Z těchto dvou odlišných perspektiv se pak odvíjí rozdílné pohledy na **demokratický proces**.

V liberálním chápání se hledání podmínek uskutečnění a udržení demokratické vlády kryje s hledáním takového institucionálního a procedurálního uspořádání, které by zajistilo **férovou politickou soutěž** mezi soupeřícími zájmy ve společnosti. Politická **participace** v tomto pojetí má pouze instrumentální význam – je nástrojem pro řešení společenských a ekonomických problémů, které soukromí aktéři nejsou schopni vyřešit bez vzájemné kooperace. Stát je chápán jako nezainteresovaný rozhodčí a důraz je kladen na neutrální pravidla, v jejichž rámci sledují reprezentanti jednotlivých soukromých zájmů své cíle.

Republikáni toto pojetí nepřijímají. Někteří – tzv. **aristotelovští republikáni** – naopak chápou politickou participaci jako účel sám o sobě. Aristotelovská tradice se tak snaží probudit svobodu antických městských států (*polis*), která spočívala v **aktivní participaci občanů** na veřejném životě (viz Aristoteles a jeho pojetí člověka jako politického živočicha). Athéňané byli svobodní, protože si sami vládli, ne proto, že by byli nadáni osobními svobodami. Svoboda lidí moderních (tj. liberální svoboda) spočívá naopak v tom, že mohou sledovat své vlastní cíle a osobní zájmy, které **nevyžadují jejich aktivní účast na politické moci**, ale svobodu od jejich zásahů.

Právě toto rozlišení inkorporoval Berlin do své dichotomie negativní a pozitivní svobody. Zatímco negativní svoboda je podle něj svobodou občana liberální společnosti, která každému jedinci zajišťuje dostatečný prostor pro jeho autonomní rozhodování (prostor, který je ohraničen jen svobodou druhých lidí), pozitivní svoboda se týká výkonu politické moci. Zatímco liberální pojetí je založeno na **soukromé autonomii** (člověk je svobodný tehdy, když je mu poskytnut prostor osobní svobody), pozitivní pojetí stojí na koncepci **veřejné autonomie** (člověk je svobodný tehdy, když se podřizuje těm zákonům, které sám sobě ukládá).

Autonomie

Původcem tohoto pojetí veřejné autonomie je J. J. Rousseau (viz oddíl 7.4), jehož tak považujeme za moderního otce všech **radikálních demokratů**, kteří proti liberální svobodě od politiky staví důraz na svobodu jako politickou účast. Nejsou to nestranná pravidla, která stanovují mantinely otevřené politické soutěži, ale tvorba společné vůle v rámci rokování (deliberace) politického celku, která dává demokracii její skutečný obsah. Radikálně-demokratické pojetí je tak spojeno s obhajobou **přímé demokracie** jako alternativy k reprezentativnímu způsobu vládnutí (viz oddíl 7.2).

Účinná svoboda proti formální svobodě

Druhým rozparem obsaženým v Berlinově dichotomii je kontrast **účinné** a **formální** svobody. Formální pojetí svobody odpovídá klasicky liberálnímu zajištění formálních práv nezasahování, zatímco účinnou svobodou se rozumí schopnost jednotlivců formálních práv skutečně užívat. Formální svobodou se zaklíná pravice, když kritizuje redistribuci, účinná svoboda naopak redistribuci ospravedlňuje. Účinná svoboda tak spadá do pozitivního pojetí, formální naopak do pojetí negativního. Současní autoři se pak snaží ukázat, že odhodlanost levice hájit účinnou svobodu nemusí, jak naznačoval Berlin, nutně ústít do totalitarismu. Tento zjednodušující závěr plyne z toho, že Berlin na pólu pozitivní svobody ztotožňuje **účinnou svobodu** s pojetím **svobody jako autonomie**. Tím se dostáváme ke třetímu a poslednímu kontrastu.

Svoboda jako autonomie proti svobodě nezasahování

Je jím svoboda jako **autonomie** versus svoboda jako to, že **děláme, co chceme**. Svoboda jako autonomie spadá do pozitivního pojetí, její opak do pojetí negativního. Berlin a ostatní klasičtí liberálové ztotožňují svobodu se soukromým prostorem, v němž si jedinec smí dělat, co se mu zlíbí, pokud to neomezuje soukromý prostor ostatních. Podle opačného pojetí je jedinec svobodný tehdy, pokud jedná autonomním způsobem. Podle Immanuela Kanta, kterého považujeme za původce tohoto pojetí, to znamená, že člověk jedná **podle univerzálního zákona rozumu** (viz také 5.1).

Kant chápe člověka jako dvoudomou bytost, která je na jedné straně určována svými smysly a zákony nutnosti, ale na straně druhé je bytostí, která patří do světa intelektuálního, tj. bytostí nadanou schopností používat svůj rozum a jednat podle jeho zákonů i proti bezprostředním smyslovým podnětům. Zatímco v prvním smyslu (jako bytost určovaná svými smysly) nemůže být člověk svobodný, ve druhém smyslu dosahuje (díky nezávislosti na příčinách smyslového světa) svobody. Zatímco v prvním světě je jedinec podřízen smyslovým podnětům, ve světě druhém je podřízen obecnému pravidlu rozumu. Pokud člověk jedná podle vnějších impulsů smyslového světa, jeho vůle není určována sama sebou (není **autonomní**), ale je určována vnějším objektem a takto je **heteronomní**. Člověk jedná podle nějakého vnějšího cíle či vnějšího účelu (jedná se o instrumentální jednání). Pokud se však jeho vůle řídí sama sebou a ne nějakým vnějším účelem, je autonomní. Vůle nechce nic vnějšího, ale vztahuje se sama k sobě a určuje ji obecný a formální zákon rozumu. V tomto případě člověk jako **racionální bytost** jedná podle obecně platného univerzálního zákona a jeho vůle je autonomní, neboť jedná ne pod vládou smyslových podnětů, ale na základě požadavků rozumu, které jsou univerzálně platné. Člověk se tedy nepodrobuje bezprostředním pohnutkám a nahodilým vášním, ale

Autonomie

podřizuje se požadavkům svého racionálního já. Jak upozorňuje Berlin, toto pojetí se stává svobodě nebezpečným tehdy, když někdo jiný (Berlin má na mysli stát) začne určovat namísto nás, co odpovídá požadavkům našich racionálních já. Jinými slovy řečeno, totalitní hrozba propuká tam, kde **stát ví lépe než my, co je pro nás jako jednotlivce dobré.**

V protikladu k tomu, co si myslel Berlin, který za posilování individuální autonomie vždy viděl strašáka totalitní vlády, současná liberální filosofie stojí na předpokladu **individuální autonomie.** Pokud posílíme autonomii občanů tím, že jim poskytneme možnost získat adekvátní informace a rozvinout schopnost užívat vlastní rozum, nenastupujeme nutně na cestu k totalitnímu státu. Dostupné vzdělání prostě jen umožňuje, aby jednotlivci mohli své rozhodování opřít o relevantní informace a nebýt ovládnuti iracionálními předsudky a nereflektovanými touhami. Takovéto pojetí autonomie je víceméně bezrozporné.

I kdybychom však chtěli autonomii chápat v silnějším smyslu, jako schopnost řídit sebe sama **racionálním způsobem,** neplynulo by z toho nutně, že by musel existovat jen jeden jediný racionální (tj. správný) způsob, jak bychom měli žít. Berlin se obával toho, že pokud připustíme existenci racionálního já, dáváme tím do rukou státu zbraně k tomu, aby nás nutil ke sledování jediného „racionálního“ životního způsobu. Racionální se v tomto případě kryje s „jediným správným“. V současné **pluralitní společnosti** uznáním rozumnosti ještě neříkáme, že existuje jen jeden jediný racionální způsob, jak žít. Právě naopak – pluralitní liberální režim poskytuje jednotlivcům příležitosti k tomu, aby na základě dostatečných informací **rozhodovali sami pro sebe,** co považují za racionální. Současní rovnostářští liberálové (jako např. Rawls, Dworkin nebo Habermas) věří, že by stát měl jednotlivcům poskytovat adekvátní možnosti pro to, aby mohli sledovat své vlastní cíle. Poskytování příležitostí se tak snoubí s **rezignací státu na sledování jediného všem společného cíle.** To je skutečný význam **etické neutrality liberálního státu.**

5.4.2 Spravedlnost

V roce 1971 ve své knize *Teorie spravedlnosti* narýsoval obrysy současného uvažování o tomto tématu americký politický filosof John Rawls (1921–2002). Diskuse problematiky (sociální) spravedlnosti se následně stala v rámci angloamerické politické filosofie posledních desetiletí dominantním tématem. Na jedné straně se v ní vyrýsoval tábor (levicových) rovnostářských liberálů, na straně druhé pak jejich (pravicoví) libertariánští kritikové.

Rovnostářský liberalismus

Byla to právě Rawlsova teorie, která se stala manifestem rovnostářského liberalismu a do politické filosofie přinesla myšlenku etické neutrality státu společně s ospravedlněním **přerozdělování** ve prospěch znevýhodněných skupin populace (tzv. **princip difference**). Rawlsova teorie není striktně rovnostářská, neboť jí nejde o nastolení rovné distribuce statků. Naopak specifikuje podmínky, které ospravedlňují nerovnou distribuci. Tyto podmínky naplňuje redistribuce, jejímž cílem je zajistit každému jedinci férový podíl na společenských zdrojích. Podle Rawlsovy teorie musí být každému poskytnuty alespoň minimální prostředky k tomu, aby mohl efektivně

J. Rawls

využívat liberálních svobod. Individuální autonomie tak stojí v centru Rawlsovy teorie.

V Rawlsově liberální teorii nesmějí být svobody obětovány veřejnému blahu. Toho Rawls dosahuje zavedením pravidel priority mezi principy spravedlnosti. Rawlsovy **principy spravedlnosti** vypadají takto:

- „a) Každá osoba má rovné právo na plně adekvátní rozvrh rovných základních svobod, který je slučitelný s obdobným rozvrhem svobod pro všechny.
- b) Společenské a ekonomické nerovnosti musejí splňovat dvě podmínky. Za prvé, musejí být spojeny s úřady a pozicemi přístupnými všem za podmínek férové rovnosti příležitostí; a za druhé, musejí sloužit k co největšímu prospěchu nejméně zvýhodněných členů společnosti.“

(RAWLS 2001: 42)

Podle Rawlse platí, že **princip rovných svobod** (a) má přednost před **principem férové rovnosti příležitostí** (první část b) a ten má přednost před **principem rovných zdrojů** (tj. principem difference – druhá část b). Takto vymezuje Rawls svou teorii vůči **utilitarismu** (viz 5.1), který podle něj nebere ohled na to, že se společnost skládá z jednotlivců a skupin jednotlivců a kalkuluje blaho pro společnost jako celek. Proto může štěstí určité skupiny obětovat na oltář celkové sumy společenského blaha.

Rawlsova teorie zároveň **oponuje konvenčnímu náhledu** na otázku sociální spravedlnosti – spravedlnosti jako zásluze. Tento pohled tvrdí, že nerovné podíly jsou zasloužené tehdy, jestliže existuje otevřená soutěž o pozice (tj. pokud jejich rozdělení není determinováno nezaslouženými – morálně arbitrárními – vlivy, ale jen osobními volbami). Rawls sice chápe přitažlivost tohoto pohledu, ale zároveň si všímá vlivu **nerovností v přirozených talentech**. I zde by měla platit stejná logika: distribuční podíly by neměly být ovlivněny faktory z morálního hlediska arbitrárními. Rozdíly v přirozeném nadání jedinců však odstranitelné nejsou. Přesto to neznamená, že by Rawls podpořil konvenční pojetí. Naopak – jak vyplývá z výše uvedených principů spravedlnosti, Rawlsovi jde o zajištění toho, aby sociální i přirozené **nerovnosti přinášely prospěch těm nejméně zvýhodněným**. Podle Rawlse si nikdo nezaslouží mít prospěch ze svého přirozeného talentu, ale není neférové umožnit takový prospěch, pokud pracuje ve prospěch těch, kteří měli v „přirozené loterii“ méně štěstí. To je přesně to, co říká princip difference.

Jak již bylo řečeno, ve spravedlivě uspořádané společnosti by výsledná distribuce statků neměla odrážet vliv rozdílné genetické výbavy a sociálního prostředí jednotlivých občanů, ale jen jejich voleb. Morálně arbitrární fakta by neměla determinovat místo, které zaujmeme na společenském žebříčku. Toto místo by mělo **odrážet jen naše volby**, za něž jsme odpovědní. Rawls tak směřuje k ideálu distribuce, která bude nezávislá na okolnostech našeho života (nad nimiž nemáme kontrolu), ale bude **citlivá k našim ambicím**. Jak však upozorňují jeho kritici, tohoto cíle jeho princip difference nedosahuje, neboť neodlišuje nerovnosti vyplývající z voleb jednotlivců od těch, které jsou výsledkem působení morálně arbitrárních fakt. Naopak – požaduje kompenzaci všech nerovností. (KYMLICKA 2002)

Libertarianismus

F. A Hayek

Mezi kritiky rovnostářských liberálů zprava patří tzv. **libertariáni**. Mezi nimi zaujímají zvláštní místo F. A. Hayek (1899–1992) a R. Nozick (1938–2002). Podle Hayeka je myšlenka sociální spravedlnosti „fatou morgánou“. Spravedlnost je aspektem individuálního jednání a nelze o ní hovořit ve vztahu ke společenskému celku. Distribuce statků ve společnosti **vzchází ze svobodné tržní směny**, a proto o ní nelze uvažovat v kategoriích spravedlnosti. Pokud se stát rozhodne pro redistribuci, **narušuje spontánní tržní výměnu**, nutí některé jedince, aby dělali, co nechtějí, a navíc snižuje celkovou efektivitu ekonomické aktivity. Státní zásahy do tržního mechanismu **nemohou být úspěšné**, protože žádný stát nemůže nikdy získat všechny potřebné informace a znalosti k tomu, aby připravil adekvátní intervenční politiku.

Znalosti a informace patří jednotlivcům a z toho plyne, že žádný z nich (ani žádná instituce) nemůže nikdy získat celkovou sumu znalosti rozptýlené ve společnosti. Jen individuální (negativní) svoboda poskytuje podmínky k tomu, aby tato znalost mohla být inovativním způsobem využita. Společenský **pokrok proto závisí na podmínce individuální svobody**. Podle Hayeka svobodná společnost může využít mnohem více znalosti, než by mohla obsáhnout mysl i toho nejmoudřejšího vládce. Hayekova kritika státních intervencí (a redistribuce ve prospěch sociální spravedlnosti) tak vyrůstá z přesvědčení o **unikátní hodnotě individuální svobody pro společenský pokrok** a zároveň z přesvědčení o omezení individuálního lidského rozumu.

R. Nozick

Zatímco Hayek reprezentuje „pragmatický“ libertarianismus vyrůstající z obecné skepse ke státnímu intervencionismu a jeho důsledkům, podle perspektivy R. Nozicka redistribuce **porušuje základní lidské právo**, které spočívá ve vlastnictví sebe samého. Pokud máme právo na sebe sama, máme také **právo na všechny výsledky naší práce** a každá redistribuce je proto jen nelegitimní nucenou prací. Podle principů Nozickovy teorie neexistuje žádný způsob, jak by mohla být ospravedlněna kompenzace sociálních či přirozených nerovností. Nikoli redistributivní schéma (Rawls), ale neregulovaná tržní směna (za podmínky existence minimálního státu) pro Nozicka představuje ideál spravedlnosti, který respektuje lidská práva.

Úkol

Zamyslete se nad důsledky představ rovnostářských liberálů a libertariánů pro uspořádání společnosti. Která možnost je vám intuitivně bližší a proč? Vaše názory budou diskutovány během prvního přednáškového bloku.

5.4.3 Rovnost

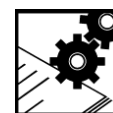
Již jsme si řekli, že podle současného liberalismu není cílem rovnostářských politik zcela vyrovnat distribuci statků ve společnosti. Jak jsme viděli v případě Rawlse, současný liberálně rovnostářský postoj směřuje k takovému institucionálnímu uspořádání, které neutralizuje distribuční dopady náhody a štěstí. Libertariánský ideál – ničím neregulovaná tržní výměna – by byl tím nejspravedlivějším schématem tehdy, kdyby se lidé lišili jen ve svých preferencích. Ve skutečnosti se však liší jak ve svých přirozených talentech, tak ve svých sociálních kompetencích (které však obdrželi, resp. neobdrželi díky náhodě a štěstí), a proto je podle rovnostářů nutné, aby byla **tržní ekonomika doplněna určitým redistribučním rámcem**. Toto přesvědčení tedy nevyplývá z nějaké iracionální touhy, aby „měli všichni stejně“.

Základním východiskem současného liberalismu je přesvědčení o **morální rovnosti** všech jednotlivců. Pokud jsou si jedinci morálně rovni, je nutné, aby se stát ke každému z nich vztahoval rovným způsobem. Aby toho však mohl dosáhnout, musí stanovit pravidla, která se promítnou také do distribuce statků. Liberální stát se snaží zajistit, aby byl každý jeho občan **zbaven břemene extrémní chudoby**, které by mu zabráňovalo participovat ve společenské kooperaci. Jen tak může být splněna podmínka nediskriminace. Jak jsme již několikrát řekli, redistribuce **částečně eliminuje vliv morálně nahodilých fakt**.

Morální rovnost

Příklad

Například z veřejných prostředků podporovaný otevřený přístup ke vzdělání (nemusí se krýt s bezplatným školstvím) umožňuje i těm, kteří pocházejí z méně zámožných rodin, aby mohli dosáhnout na vyšší příčky sociální stratifikace. Otevřený vzdělávací systém tak činí osudy jednotlivců závislými na jejich volbách spíše než na jejich „schopnosti“ narodit se do správné rodiny.

5.4.4 Individuum versus společenství

Během desetiletí, která následovala publikaci Rawlsovy *Teorie spravedlnosti* (1971), probíhala v angloamerické politické filosofii diskuse, v jejímž rámci byl liberalismus Rawlse a dalších rovnostářských liberálů (např. R. Dworkina) podroben útoku ze strany heterogenní skupiny myslitelů, které zjednodušeně označujeme jako **komunitaristy** (např. M. Sandel, Ch. Taylor, M. Walzer, A. MacIntyre). Jak jsme viděli, liberalismus klade důraz na etickou neutralitu státu jako základní podmínku toho, že individuální práva jednotlivců nejsou pošlapávána, ale je jim poskytován rovný ohled. Eticky neutrální pravidla nikomu neříkají, jaký život by měl žít, ale poskytují obecnou kostru základních principů, v jejímž rámci je každému umožněno, aby sledoval vlastní cíle. Eticky neutrální stát je tak podle liberálů schopen dostát základnímu liberálnímu požadavku, kterým je rovný ohled k individuálním životním projektům. Kdyby totiž politické společenství bylo založeno na nějaké konkrétní představě o tom, jaký život stojí za to žít, a protěžovalo by tuto představu ve veřejném životě, diskriminovalo by ty jedince, kteří by se s takto propagovanou koncepcí neztotožňovali. Podle liberálů pouze eticky **neutrální rámec** (resp. založený na „slabé koncepci dobra“ – viz níže) **spravedlivých pravidel** zajišťuje relativně nekonfliktní soužití v moderní pluralitní společnosti.

Komunitarismus

Komunitaristé liberální pojetí nepřijímají a tvrdí, že není možné založit žádnou politickou komunitu na takové vyprázdněné koncepci. Právě naopak. Základní pravidla uspořádání společnosti vždy předpokládají **určitou koncepci dobrého života**, která dané společenství charakterizuje. Komunitaristé proto proti liberální neutralitě a individualismu staví důraz na **společné hodnoty sdílené všemi členy společnosti** a namísto liberálních svobod zdůrazňují sociální zapuštěnost člověka v životě konkrétní společnosti.

Podle komunitaristického přesvědčení liberálové předpokládají, že lidé jsou sobečtí a egoističtí, obhajují minimální stát, atomizují společnost a mylně věří v neutralitu státu. Obháječi liberalismu naopak dokládají, že **normativní individualismus** (víra v hodnotu jedince) liberalismu nutně neznamená egoismus či představu atomizované společnosti. V liberální doktríně není nic, co by automaticky vedlo k desintegraci

společnosti či pohrdání sdílenými hodnotami. Právě naopak, stabilní liberální společnost musí stát na **konsensu o společných pravidlech soužití**. Důležité je však to, že tato pravidla nesmí vyrůstat z nějaké partikulární doktríny o tom, jak by všichni občané měli žít. V tomto smyslu je liberální představa spravedlivého politického uspořádání založena na jakési „slabé koncepci dobra“, která umožňuje **důstojnou existenci i těm, kteří nevyznávají liberální ideál autonomního jedince**.

Politický
liberalismus

To je jádrem Rawlsovy pozdní **koncepce politického liberalismu**, kterou formuloval právě na pozadí komunitaristické kritiky své první knihy. Politický liberalismus se týká jen **uspořádání politických institucí**. Nezasahuje tak do jiných aspektů života společnosti a skupin, které ji tvoří. V tomto smyslu má být politický liberalismus schopen pojmout také nároky např. náboženských skupin, které liberální ideál uspořádání společnosti nevyznávají. V současné společnosti, v níž se sváří nekonečné množství koncepcí dobrého života, je podle Rawlse politický liberalismus jedinou metodou, která zároveň zajistí nutný stupeň společenské integrace (konsensus o základních pravidlech) i toleranci neliberálních životních stylů. Ti, kteří se neodávají liberálnímu ideálu autonomního jedince, k tomu nebudou nuceni, stačí jen, když se s ostatními shodnou na základní osnově politického života.

Rawls tak věřil, že se mu podařilo skloubit úctu k jednotlivci i skupinovým odlišnostem. Podle něj totiž jen individuální práva mohou zajistit, aby byla malá skupina chráněna před netolerancí ze strany širší společnosti. Ve společnosti charakterizované „rozumným pluralismem“ jsou individuální svobody jedinou možností, jak může skupina **bránit svůj minoritní životní styl** (např. náboženství). Pokud by tomu tak bývalo bylo, Rawls by byl býval našel lék na palčivý problém dneška – integraci neevropských přistěhovaleckých komunit v evropských zemích.

Kritika
politického
liberalismu

Podle kritiků však politický liberalismus ničeho takového nedosáhl. Mezi liberální vírou v individuální práva a skupinovou autonomií existuje nepřekonatelný rozpor. Podle Rawlse neliberální komunitaristická skupina může liberální svobody přijmout, protože jí to nijak neublíží. Nijak to nezasáhne její životní způsob, bude se to týkat jen politických otázek. Avšak mezi autonomním rozhodováním jednotlivců a právem skupiny na sebeurčení může existovat hluboký nesoulad. I když liberální stát nebude individuální autonomii vyžadovat, postačuje, že ji umožňuje. Již to je v **rozporu s kolektivními cíli komunity**, která se jako celek nehodlá otevřít vnějším vlivům, neboť by to jejím jednotlivým členům umožnilo, aby z ní vystoupili.

Jak zdůrazňují Rawlsovi kritici, i jeho pozdní koncepce stojí na liberálním předpokladu **priority individuálních svobod před právem komunity** a žádný komunitaristický nárok (který tuto přednost obrací) není z jeho hlediska obhajitelný. Ani politický liberalismus tak komunitaristickým skupinám nic nenabízí – neumožňuje podřídit individuální práva požadavkům skupiny – jen upravuje způsob argumentace pro liberální principy. Ve skutečnosti tak Rawls stabilitu své koncepce spravedlnosti podmiňuje přistoupením všech rozumných doktrín na „**liberální minimum**“. To z jeho (liberálního) hlediska nepředstavuje zásadní problém, je to však v potenciálním konfliktu s nároky komunitaristických skupin.

Příklad

Rozpor mezi liberalismem a komunitarismem si můžeme ilustrovat na příkladu filmu N. Shyamalana Vesnice, který se v kinech promítal v létě 2004. V tomto filmu

se skupina lidí, kteří jsou znechuceni životem v současné společnosti, rozhodne, že si koupí kus lesa s paloukem uprostřed, oplotí jej a nechá zvnějšku hlídat před nezvanými návštěvníky a na palouku založí morálně čisté společenství založené na jednoduchých principech. Izolují se takto od podle nich zkažené a násilné společnosti. Zápletka filmu se pak otáčí kolem jejich dětí, které v tomto prostředí vyrostly a nejsou si vědomy existence vnějšího světa. Dokonce existují určité mechanismy, které jim mají zabránit v tom, aby se o něm cokoliv dozvěděly. Z hlediska **liberála** jde o naprosté **porušení práva individua** učinit vlastní informované rozhodnutí (jednat autonomním způsobem). Zatímco rodiče se **rozhodli** ze společnosti odejít, jejich děti k tomu byly **odsouzeny**. Nebyla jim dána stejná možnost volby, kterou měli jejich rodiče. Z hlediska **komunitarismu** se naopak o problém nejedná – naopak jde o přirozený důsledek toho, že se člověk rodí do určitého společenství a je do něj socializován. Skupinová autonomie (právo kolektivu na sebeurčení) má podle komunitarismu přednost před autonomií individuální.

Shrnutí kapitoly

1. Vlastním cílem politické filosofie je nalezení a ospravedlnění norem, kterými by se měl řídit společenský život.
2. Odlišujeme klasickou a moderní politickou filosofii. Filosofii minulého století označujeme jako současnou. Cílem klasické politické filosofie je hledání cest morálního zdokonalení jednotlivců. Moderní politická filosofie se orientuje na zvládání společenských konfliktů.
3. Za zakladatele politické filosofie považujeme Platóna a Aristotela, kteří formulovali představy o ideálním uspořádání politické obce. Aristoteles je autorem první typologie politických režimů, která byla založena na empirické analýze.
4. Raně moderní teorie společenské smlouvy se snaží upozornit na to, že legitimní vláda musí vzcházet „zdola“, tzn. musí být založena na konsensu ovládaných.
5. Soudobá politická filosofie se profilovala okolo čtyř základních témat – svobody, spravedlnosti, rovnosti a vztahu mezi jednotlivcem a společností.
6. Základní vymezení dvou pojetí svobody – negativní a pozitivní – podal v polovině 20. století I. Berlin. Jeho kontrast lze dále rozložit do tří protikladů.
7. Současná diskuse okolo problému sociální spravedlnosti se diferencovala do dvou vzájemně protikladných táborů. Na jedné straně stojí rovnostářští liberálové (Rawls, Dworkin) a na straně druhé libertariáni (Hayek, Nozick). První se snaží nalézt argumenty pro ospravedlnění redistribuce, druzí se staví proti ní.
8. Základním východiskem současného liberalismu je přesvědčení o morální rovnosti všech jednotlivců. Pokud jsou si jedinci morálně rovni, je nutné, aby se stát ke každému z nich vztahoval rovným způsobem.
9. Liberální teorie se dostaly do centra kritického zájmu komunitaristických autorů, kteří individuálním právům nadřazují hodnotu společenství.

Otázky k zamyšlení

1. Co charakterizuje klasickou politickou filosofií?
2. Jak viděl Platón ideální stát?
3. Popište Aristotelovu typologii režimů.
4. Co tvrdí utilitaristé?
5. Charakterizujte teorie společenské smlouvy.
6. Co je podstatou rozdílu mezi negativní a pozitivní svobodou?
7. Co tvrdí rovnostářský liberalismus?
8. Proč kritizují liberalismus komunitaristé?

Literatura použitá při zpracování textu kapitoly

- BERKI, R. N.: *The History of Political Thought*. Rowman and Littlefield; Dent, London, Melbourne and Toronto 1977
- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- ČÍSAŘ, O.: „Filosofické základy studia politického pluralismu“. *Politologický časopis* 12, 2 (2005): 201–212
- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- KYMLICKA, W.: *Contemporary Political Philosophy. An Introduction*. 2nd edition. Oxford University Press, Oxford, New York 2002
- RAWLS, J.: *A Theory of Justice*. Oxford University Press, Oxford 1971
- RAWLS, J.: *Justice as Fairness. A Restatement*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, London 2001
- SABINE, G.: *A History of Political Theory*. Holt, Rinehart and Winston; Fort Worth, Chicago, San Francisco, Philadelphia, Montreal, Toronto, London, Sydney, Tokyo 1973
- STRAUSS, L.: *Eseje o politické filosofii*. Oikúmené, Praha 1995
- SWIFT, A.: *Politická filosofie*. Portál, Praha 2005

- Co jsou politické ideologie?
- Liberalismus Konzervatismus
- Socialismus
- Anarchismus
- Feminismus
- Environmentalismus
- Fašismus
- **Nacionalismus**

6

Politické ideologie

Cíl kapitoly

V této kapitole se seznámíte s pojmem ideologie a následně s nejdůležitějšími moderními politickými ideologiemi. Jedná se o liberalismus, konzervatismus, socialismus, anarchismus, feminismus, environmentalismus, fašismus a nacionalismus. Studium kapitoly vám tak výrazným způsobem usnadní orientaci v různých ideových proudech minulé i současné politiky.

Časová zátěž

- 6 hodin

Způsob studia

Text distanční studijní opory pro vás představuje primární studijní materiál. Musíte proto nejprve detailně nastudovat tuto kapitolu a následně se zběžně seznámit s textem povinné literatury, který rozšiřuje základní informace distanční studijní opory. Doporučená literatura je určena jen těm z vás, kteří mají hlubší zájem o studium politologie.

Povinná literatura

- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 61–85, 127–146

Doporučená literatura

- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 135–177

6.1 Co jsou politické ideologie?

Nikdo nevidí svět takový, jaký „ve skutečnosti“ je (tato kapitola sleduje výklad v HEYWOOD 1994 a HEYWOOD 2004: 61–85, 127–146). Všichni pohlížíme na svět skrz filtr teorií, předpokladů a domněnek. Když se díváme na svět kolem sebe, dáváme mu určitý význam. Jinými slovy řečeno, svět kolem sebe „čteme“ určitým způsobem. To má při studiu politiky zásadní význam. Ukazuje se, že je nutné tyto předpoklady a domněnky, skrze které různí političtí aktéři „čtou“ svět, studovat, protože přímo **ovlivňují způsob, jakým jednají**. Tyto předpoklady a domněnky jsou součástí širších **politických tradic**, které označujeme jako politické ideologie. Každá z nich nabízí vlastní vidění (výklad) a hodnocení politické reality neboli svůj vlastní světový názor. Ideologie tak jsou kvazikoherentními systémy hodnot a přesvědčení, které určitým způsobem **vykládají svět**.

Termín ideologie poprvé v roce 1769 použil francouzský filosof Destutt de Tracy a to k označení nové „vědy o idejích“ (idea-logie). Mnohem trvalejší význam však tomuto slovu vtiskl až Karel Marx (viz oddíl 6.4), u něhož se ideologie rovná **idejím vládnoucí třídy**, které jí pomáhají udržet systém nadvlády a vykořisťování. Ideologie v marxistickém chápání je „**falešným vědomím**“: mystifikuje a mate podřízené třídy tím, že před nimi skrývá rozpory, na nichž jsou založeny všechny třídní společnosti. V kapitalistické společnosti tak ideologie třídy vlastníků (kapitalistů, buržoazie) brání vykořisťované třídě proletářů poznat, že jsou kapitalisty vykořisťováni. Ti pak nejsou schopni identifikovat svůj objektivní zájem, kterým

Marxistický
pohled

je svržení kapitalismu a nastolení beztržní společnosti. Zrušením kapitalismu by proletářská revoluce také zrušila předpoklady existence ideologie jako falešného vědomí. Zatímco Marx odvozoval postavení a funkci ideologie (a šířeji kultury) ze **struktury výrobních vztahů kapitalistické společnosti**, pozdější marxisté ji začínají chápat jako relativně autonomní sféru.

Jinak chápali tento termín **liberálové a konzervativci** (k těmto termínům viz oddíly 6.2 a 6.3). Nástup totalitních diktatur (nacismu a komunismu) v meziválečném období podnítil autory typu K. Poppera, J. L. Talmona a H. Arendtové, aby na ideologii nahlíželi jako na **nástroj sociální kontroly**, který má zajistit konformní chování mas a jejich podřízenost. Tito autoři ideologii chápali jako uzavřený myšlenkový systém, který si nárokuje pravdivost a **potlačuje všechny alternativní a potenciálně opoziční názory**. Z tohoto normativně nabitého hlediska přitom liberalismus nepředstavuje ideologický systém, protože je na rozdíl od totalitních ideologií schopen tolerovat opoziční názory a postoje.

V konzervativním pojetí britského filosofa M. Oakeshotta (1901–1990) pak ideologie představuje jakousi **teoretickou kuchařku**, která má ambici zahrnout veškerou znalost o světě a tento na základě vlastních receptů přetvářet. Ideologie je podle Oakeshotta výrazem **moderního racionalismu**, tj. přesvědčení, že politická realita může být proměněna na základě abstraktních principů poznatelných rozumem. Konzervativce Oakeshott však upozorňuje na omezení individuálního lidského rozumu a jeho neschopnost obsáhnout veškerou lidskou znalost, kterou by pak mohl vložit do ideologické příručky. Ideologie jsou abstraktní myšlenkové systémy, které politickou realitu překrucují, protože tvrdí, že vysvětlují něco, co vlastně vůbec vysvětlit nejde. Proto také konzervativci tradičně odmítali, že by sami podléhali nějaké ideologii, konzervatismus raději líčí jako určitou dispozici nebo „myšlenkový postoj“.

Všechny výše představené výklady pojmu ideologie jsou normativně zatížené. Jsou přesvědčeny o tom, že **jejich vlastní postoj se ideologickému čtení vymyká** – zatímco všechny ostatní hodnoty jsou ideologické, jejich vlastní nikoli. Marx byl přesvědčen o vědeckosti svého učení a ani liberálové a konzervativci nechápou své pozice jako ideologické. Vše zahrnující vymezení ideologie (které by pokrývalo všechny politické tradice) tak musí být hodnotově neutrální: musí odvrhnout představu, že ideologie jsou „dobré“ nebo „špatné“, pravdivé nebo nepravdivé, osvobozující nebo ujařmující. V tomto neutrálním smyslu chápeme ideologii jako **více či méně skloubený systém idejí, které jsou základem organizované politické aktivity, ať už má tato aktivita stávající společenský systém zachovat nebo změnit nebo odstranit**. Všechny ideologie proto: (a) nabízejí **hodnocení stávajícího řádu**, (b) předkládají **model žádoucí budoucnosti**, tedy svou vizi ideální společnosti, (c) ukazují, **jak by měla tato vize být realizována** (jakou cestou). Ideologie však nejsou jasně ohraničené a uzavřené myšlenkové soustavy. Jsou to spíše proměnné soubory idejí, které se v řadě bodů vzájemně překrývají.

V následujícím textu popíšeme **základní politické ideologie**: liberalismus, konzervatismus, socialismus, anarchismus, feminismus, environmentalismus, fašismus a nacionalismus.

Liberální a konzervativní pohled

Ideologie v neutrálním smyslu

6.2 Liberalismus

Každý přehled politických ideologií musí začít liberalismem, protože liberalismus je v podstatě **ideologií průmyslově vyspělého Západu**. V podobě rozpracovaného systému se liberalismus objevil teprve počátkem 19. století, avšak teorie a principy, na nichž stojí, se postupně formovaly v předcházejících 300 letech. Liberalismus byl produktem zhroutení feudalismu a objevení se tržní moderní společnosti. V raném liberalismu se promítly ambice nastupující průmyslové střední třídy – podnikatelů, vzdělaných zaměstnanců a odborníků. Moderní společnost a liberalismus jsou proto neoddělitelně spojeny. Ve své původní podobě liberalismus útočil **proti absolutistické panovnické vládě**, která neodvozovala svou autoritu z konsensu ovládaných, ale z boží vůle (J. Locke – viz oddíl 5.3). Proti absolutistické vládě a feudálním privilegiím stavěl liberalismus ústavní a později demokratický stát.

Volný
trh

Počátkem 19. století se zformovalo také liberální **ekonomické přesvědčení**, které vyzdvihuje **volný trh** a odmítá jakékoli státní zásahy. Projevuje se tu víra v přirozeně existující harmonii protichůdných zájmů ve společnosti: tržní mechanismus je viděn jako samoregulující se systém, který uvádí do souladu jednotlivá individuální jednání tak, jak by to nemohlo být nikdy zamýšleno. Společenský řád proto povstává jako „**nezamýšlený důsledek**“ individuálních lidských činů. To je jádrem učení A. Smithe (1723–1790) o „neviditelné ruce“ trhu: „Když se každý jedinec . . . ze všech sil snaží použít svůj kapitál na podporu domácího průmyslu a řídit tento průmysl tak, aby výroba měla co největší hodnotu, pak nutně usiluje o to, aby roční příjmy společnosti byly co nejvyšší. Ovšemže většinou není jeho úmyslem podporovat veřejný zájem a ani neví, nakolik jej podporuje. . . myslí jen na svůj zisk a v tom, tak jako v mnohém jiném, jej vede neviditelná ruka trhu, aby podporoval cíl, který neměl vůbec v úmyslu.“ (citováno z Raphael 1995: 69)

Laissez-
faire

Toto přesvědčení vyústilo v **doktríně laissez-faire** (doslova: „nechte věcem volný průběh“). Podle této zásady funguje ekonomika nejlépe, když si jí vláda nevšímá. Hospodářství, do něhož vláda nezasahuje, směřuje přirozeně k rovnováze. Víra raných liberálů ve volný trh se nevztahovala jen na národní ekonomiku, ale i na mezinárodní ekonomické vztahy. Raný liberalismus označujeme jako **liberalismus klasický**. Ve 20. století navazuje na myšlenky klasického liberalismu libertarianismus a program neoliberální Nové pravice (viz oddíly 2.2, 5.4.2, 6.3).

Koncem 19. století se objevila také určitá forma **sociálního liberalismu** s pozitivním vztahem k sociálním reformám a k zásahům do ekonomiky. Jejich zdůrazňování se stalo charakteristickým rysem tzv. **moderního liberalismu** (rovnostářského liberalismu 20. století – viz oddíl 5.4.2).

Základní hodnoty liberalismu jsou:

1. **Individualismus**: V tomto principu se odráží víra v zásadní význam jedince, který je důležitější než jakákoli sociální skupina nebo kolektiv. Na lidi se hledí především jako na jednotlivce. Morálně vzato, všichni lidé mají **stejnou hodnotu**, z čehož plyne, že stát by se ke každému z nich měl vztahovat stejným způsobem (viz také oddíl 5.4). Liberalismus si proto klade za cíl vybudovat společnost, ve které se všichni jedinci mohou rozvíjet a v níž

mohou sledovat své představy o „dobrém životě“. V této souvislosti se hovoří o etické neutralitě liberálního státu (viz oddíl 5.4).

2. **Svoboda:** Liberalismus obecně vyzdvihuje tuto hodnotu i za cenu potlačení jiných hodnot, jako např. rovnosti, spravedlnosti či autority. To vyplývá z orientace liberalismu na jednotlivce a na zajištění prostoru, v němž bude moci konat, co se mu zlíbí. Takový **svobodný prostor** nicméně musí existovat v rámci zákona, protože svoboda jednoho může potenciálně ohrožovat svobodu druhého. Proto liberalismus tvrdí, že jednotlivci by se měli těšit co největší svobodě, která je slučitelná se svobodou všech (srov. oddíl 5.4.1).
3. **Rozum:** Podle liberálů je svět **poznatelný rozumem**. To vede k přesvědčení, že sami jedinci mohou dospívat k moudrým závěrům, jelikož jsou oni sami nejlepšími soudci svých vlastních zájmů. Nikoli stát či jiná nadindividuální autorita, ale jedinec sám by měl určovat, co je pro něj skutečně dobré.
4. **Rovnost:** Z individualismu vyplývá také víra v rovnost, tedy přesvědčení, že jednotlivci jsou si „sobě rovni“ ve smyslu své morální hodnoty. To se projevuje v pozitivním postoji liberálů k **rovným právům**, především v podobě právní rovnosti (rovnost před zákonem) a rovnosti politické (jeden člověk, jeden hlas). Liberálové však **neprosazují rovnost výsledků** (lidé mají různou ochotu pracovat), spíše se soustřeďují na rovnost příležitostí, která dává všem **stejnou šanci uplatnit svůj (nerovný) potenciál**. Liberalismus se proto spíše zasazuje za **meritokracii** – hodnocení a životní vyhlídky na základě zásluh (usilovné práce a talentu).
5. **Tolerance:** Podle liberalismu je tolerance zárukou svobody jednotlivce a stejně tak prostředkem obohacení společnosti. **Pluralismus** ve smyslu morální a kulturní rozmanitosti je pozitivní a přínosný – zajišťuje, že všechny názory se prověří na volném trhu idejí, a tak podněcuje diskusi a intelektuální pokrok. Liberálové také věří, že existuje jistá rovnováha neboli přirozená harmonie mezi konkurujícími si názory a zájmy (viz oddíl 3.4.4).
6. **Konsensus jako základ (politické) autority:** Podle liberálů by se autorita i společenské vztahy měly zakládat na dobrovolném souhlasu těch, kdo jsou jí podřízeni. Liberalismus tak obhajuje **zastupitelskou demokracii** a odmítá uznat, že by někdo mohl mít „přirozený“ nárok na vedení. V tomto smyslu vychází autorita vždy „zespod“.
7. **Konstitucionalismus:** Na stát a vládu liberalismus sice pohlíží jako na životně důležitou záruku řádu a stability ve společnosti, zároveň si je ale vědom nebezpečí potenciální koncentrace moci v rukou státních agentur. Proto věří v omezenou vládu. Toho lze dosáhnout určitou fragmentací moci, vytvořením brzd a rovnovah (viz oddíl 2.3) mezi různými státními orgány a přijetím obecně závazné ústavy, jejíž součástí bude listina práv, která definuje vztahy mezi státem a jeho jednotlivými občany.

Shrňme: v rámci liberalismu můžeme rozlišit dvě základní větve – **klasický a moderní liberalismus**. Hlavním tématem **klasického liberalismu** je důsledný individualismus. Jedná se o první z liberálních tradic, která se rozvíjela za přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Nabývá různých podob, společným jmenovatelem je víra v negativní svobodu (jedinec je svobodný natolik, nakolik jiní nezasahují do

Klasický
a moderní
liberalismus

jeho života – viz oddíl 5.4.1). Stát by proto měl být jen minimální – tzv. **stát noční hlídač**, který se omezuje na ochranu jedinců před nimi samotnými. Tento proud je založen na pevné víře v mechanismy volného trhu (*laissez-faire* – viz výše).

Moderní liberalismus se naopak vyznačuje smířlivějším postojem ke státním zásahům. V USA se dokonce slovu „liberální“ rozumí tak, že v sobě zahrnuje podporu spíše většího státu (nikoli minimálního). Ovlivnění dílem J. S. Milla (1806–1873) prosazovali moderní liberálové širší – pozitivnější – pojetí svobody. V této perspektivě svoboda neznamená nechat člověka na pokoji, neboť to může být svoboda hladovět. Svoboda se spíše spojuje s **rozvojem osobnosti a rozkvětem jednotlivce**. Tento názor se stal základem sociálně orientovaného liberalismu (rovnostářského liberalismu). Pro něj je charakteristické uznání, že státní zásahy v podobě sociálního zabezpečení mohou rozšířit svobodu, jelikož ochrání jedince před sociálními zly. Moderní liberálové také odmítli víru v *laissez-faire* – prosperitu a blahobyt lze podle nich podpořit cíleným zasahováním státu do hospodářského cyklu (tzv. keynesianismus). Hovoří tedy o **regulovaném kapitalismu**. Zároveň s tím to však neznamená bezpodmínečné přijetí státu. Státní regulace a redistribuce má podle moderních liberálů pouze zajistit to, že občané jsou zbaveni břemene extrémní chudoby a nejsou tak vyloučeni ze společenské kooperace. S nejdůležitější současnou formulací této pozice – teorií Johna Rawlse – jsme se setkali v předcházející kapitole.

6.3 Konzervatismus

Konzervativní ideje se objevily na konci 18. a počátkem 19. století jako reakce na zrychlující se tempo ekonomických a politických změn, které symbolizovala francouzská revoluce. V tomto smyslu se konzervatismus vracel k tradičním hodnotám předmoderního světa a stavěl se proti překotným změnám, které s sebou přinášel liberalismus (tržní hospodářství, industrializace atd.). Konzervativní myšlení však nebylo všude stejné. Na evropském kontinentě se objevila autokratická a reakční forma konzervatismu, kterou symbolizoval Joseph de Maistre (1753–1821) a která se stavěla proti jakékoli změně či reformě. **Kontinentální konzervatismus** tak obhajoval tradiční monarchii a rigidní autokratické hodnoty. Na britských ostrovech se naopak rozvinula taková verze konzervatismu, která hájila nikoli slepý odpor ke změnám, ale ochotu „měnit v zájmu zachování“ (**britský konzervatismus**). Jeho původcem byl Edmund Burke (1729–1797), který vtělil své přesvědčení do dodnes proslulé knihy *Úvahy o revoluci ve Francii* (1790). V této knize se Burke postavil proti francouzské revoluci a jejím důsledkům. Revoluce ve Francii byla podle Burka charakterizována naprostým odmítnutím všech historických tradic, které upravovaly společenský život předrevoluční Francie, jako předsudků a tmářských dogmat. Cílem revolucionářů bylo tato dogmata nahradit rozumem. Podle Burka však naopak **předsudky a tradice hrají ve společnosti stabilizující roli** a jejich odmítnutí může vyústit jen do teroru a **rozpadu společnosti**. Burke se tak stavěl proti revoluční změně, nikoli však proti změně jako takové. Jeho ideálem byla postupná (evoluční) proměna, která při **reformě** zachovává to, čeho bylo dosaženo. Jak říká sám Burke: „Sklon uchovávat a schopnost zdokonalovat jsou nerozlučně spojeny. . .“ (citováno z BURKE 1997: 164)

Kontinentální
konzerva-
tismus

E. Burke

Paternalistický konzervatismus

Toto reformní nasazení umožnilo britskému konzervatismu, aby si byl schopen přisvojit věc sociální reformy. V této souvislosti se hovoří o tzv. **paternalistickém konzervatismu**. Počátky tohoto proudu se spatřují v raných dílech Benjamina Disraeliho (1804–1881), který varoval před nebezpečím, že Spojené království se rozdělí na „dva národy: chudé a bohaté“. Disraeli vyjadřoval obavy ze sociální revoluce a apeloval na sebezáměm privilegovaných, kteří musí pochopit, že „reforma shora“ je lepší než „revoluce zdola“. S tím bylo také spojeno přesvědčení o povinnosti úspěšných a bohatých podat pomocnou ruku těm, kteří úspěšní nebyli (zásada *noblesse oblige*). Podle tohoto názoru je povinnost cenou, kterou se platí za privilegium – na lidi mocné a bohaté přechází povinnost starat se o ty, kterým se nedaří, a to v zájmu zachování **soudržnosti celku společnosti**. Výsledný princip jednoho národa pak není odrazem ideálu sociální rovnosti, ale vizí organické vyváženosti – soudržné a stabilní hierarchie. Ve Velké Británii vyvrcholila tato tradice v 50. letech 20. století, kdy se Konzervativní strana smířila s poválečným uspořádáním a začala hlásat vlastní verzi keynesiánské sociální demokracie. Hovořila o „**střední cestě**“, která se měla vyhnout dvěma ideologickým extrémům – kapitalismu *laissez-faire* na jedné straně a státnímu socialismu a centrálnímu plánování na straně druhé. První byl odmítán, protože ústí v naprostou volnost, která znemožňuje společenskou soudržnost a trestá slabé a zranitelné. Druhý extrém byl zase odmítán proto, že vytváří monolitní stát a ničí předpoklady pro samostatnost a podnikavost. Řešením měla být určitá směs, **spojení tržní konkurence a státní regulace** („soukromé podnikání bez sobeckosti“). K podobnému modelu se ve stejné době hlásili i kontinentální konzervativci, kteří převzali principy křesťanské demokracie. Nejvýrazněji se projevíly v rámci sociálně-tržní filozofie německých křesťanských demokratů.

Britský
konzerva-
tismus

Nová pravice

Od počátku 70. let se tyto myšlenky začaly ocitát pod stále větším tlakem, který nakonec vedl k nástupu **Nové pravice**. Myšlenky Nové pravice významně čerpají z klasického liberalismu a staví se proti výše popsanému příklonu paternalistického konzervatismu ke státnímu intervencionismu. Ideje Nové pravice se nejvýrazněji projevíly ve Velké Británii a USA, kde v 80. letech 20. století nabyly podoby thatcherismu a reaganismu. Nová pravice je vlastně spíše pokusem o propojení dvou tradic, které nazýváme „neoliberalismus“ a „neokonzervatismus“, než nějakou ucelenou doktrínou.

Nová
pravice

Neoliberalismus (liberální Nová pravice) je aktualizovaná verze klasické politické ekonomie, která byla rozpracovaná v dílech ekonomů volného trhu, jakými byli například Friedrich Hayek a Milton Friedman, a filozofů typu Roberta Nozicka. Hlavními pilíři neoliberalismu jsou **trh a jednotlivci**. Hlavním cílem neoliberalů je posunout zpět hranice státu, které byly paternalistickým přístupem rozšířeny, a poskytnout tržnímu kapitalismu příležitost, aby zajistil všeobecný růst a prosperitu. Stát, i když je jeho jednání vedeno sebelepšími úmysly, škrtí iniciativu a odrazuje od podnikání. Podle neoliberalů je to však především soukromá iniciativa a soukromé vlastnictví, které může zajistit hospodářský růst, nikoli státní iniciativa. Neoliberalismus je tak namířen **proti sociálnímu státu**, který podle něj plodí kulturu závislosti

a zbavuje jedince motivace k tomu, aby vzal odpovědnost za svůj život do vlastních rukou.

Neokonzervatismus (konzervativní Nová pravice) chce především obnovit autoritu a vrátit společnost k tradičním hodnotám, především k těm, které jsou spjaty s rodinou, náboženstvím a státem. V autoritě se spatřuje záruka sociální stability, protože vede k disciplíně a úctě. Sdílené hodnoty a společná kultura údajně zaručují společenskou soudržnost a umožňují civilizovanou existenci. Nepřáteli konzervatismu jsou proto kult individualismu a přesvědčení o tom, že každý by si měl dělat, co sám uzná za vhodné. Neokonzervatismus je určitou reakcí na tolerantní 60. léta 20. století. Chce postavit Boha před svobodu – jedná se o projev obav z úpadku „tradičních hodnot“ (proto jsou neokonzervativci proti potratům, proti homosexualitě, pornografii atd.). Další argument nebíjí proti „špatným názorům“, ale zdůrazňuje, že pluralismus (názorů, přesvědčení, kulturních skupin) podkopává soudržnost společnosti. Neokonzervativci tak vyjadřují touhu po „etické jednotě“ společnosti.

Základní hodnoty konzervatismu jsou:

1. **Tradice.** Hlavní motiv konzervatismu („touha konzervovat“) je spojen s úctou k tradici, zavedeným zvykům, institucím a hodnotám, které přetrvaly v čase. Podle tohoto pohledu se v tradici odráží **nashromážděná moudrost minulosti a instituce a postupy prověřené časem**. To vše je třeba zachovat k dobru nyní žijících i těch, kteří se teprve narodí. Předností tradice je i to, že přináší stabilitu a bezpečnost, protože jedincům dodává vědomí sociální a dějinné sounáležitosti.
2. **Pragmatismus.** Konzervativci zdůrazňují **meze lidské racionality**, které jsou dány nekonečnou složitostí světa, v němž žijeme. Právě proto nevěří abstraktním principům a myšlenkovým soustavám, ale spíše zkušenosti a pragmatismu, tj. přesvědčení, že jednání je třeba přizpůsobovat reálným okolnostem a cílům s ohledem na to, „co funguje“. Svě přesvědčení tak konzervativci prezentují nikoli jako ideologii, ale spíše jako jakýsi postoj k životu.
3. **Nedokonalost člověka.** Konzervativní pohled na lidskou přirozenost je **pessimistický**. Lidské bytosti mají svá omezení, jsou závislé a touží po jistotě, mají potřebu žít ve stabilních a uspořádaných společenstvích. Jednotlivci jsou morálně poznamenáni, charakterizováni sobectvím, závistí a touhou po moci. Kořeny zločinnosti a nepořádků jsou tudíž spíše v lidské přirozenosti než ve společenském prostředí. Zachování řádu vyžaduje silný stát, vynucování přísných zákonů a tvrdé tresty.
4. **Organické pojetí společnosti.** Místo toho, aby společnost chápali jako umělý artefakt, který je výsledkem vynalézavosti lidí, konzervativci ji chápou jako jakýsi **přirozeně existující organický celek**. Společnost s jejími institucemi a pospolitostmi (od rodiny až po národ) tvoří přirozený celek, který je více než jen souhrn jednotlivých součástí.
5. **Hierarchie.** Odstupňování společenské hierarchie je přirozené a v organické společnosti nevyhnutelné. Svoje vyjádření nachází v různých rolích a povinnostech různých lidí v různých společenských pozicích. **Hierarchie a nerovnosti** podle konzervativců nevedou ke konfliktům, protože vzájemně

závazky a povinnosti drží společnost pohromadě. Protože společenský úspěch závisí do značné míry na štěstí a náhodě, bohatým a privilegovaným připadá povinnost starat se o ty, kteří úspěšní nebyli.

6. **Autorita.** Autorita je vždy do určité míry uplatňována „shora“ (srov. jiný pohled liberalismu), poskytuje totiž vedení, orientaci a podporu těm, kteří nejsou vědomostmi a zkušenostmi dostatečně vybaveni, aby mohli jednat, jak nejmoudřeji mohou (příkladem je zde rodičovská autorita). Dříve měla velký vliv **přírozená aristokracie**, dnes se autorita chápe spíše jako výsledek **zkušeností a odborné přípravy**. Autorita je zdrojem společenské soudržnosti, říká lidem, co se od nich očekává. Svoboda tak musí jít ruku v ruce s odpovědností.
7. **Majetek.** Soukromé vlastnictví majetku je podle konzervativců velmi důležité, protože lidem dává bezpečnost a jistou nezávislost na státu a vede je k tomu, aby ctili právo a majetek ostatních lidí. K majetku však nepatří jen práva, ale také **povinnosti**. Majetek jsme zdědili po našich předcích a budeme jej odkazovat našim dětem. Díky majetku tak získává svůj význam mezigenerační odpovědnost.

6.4 Socialismus

Jako politická doktrína se socialismus zformoval v 19. století, i když jeho kořeny sahají mnohem hlouběji. Vznikl jako reakce na průmyslový kapitalismus – zprvu vyjadřoval zájmy řemeslníků a malovýrobců, kteří byli ohroženi tovární velkovýrobou. Brzy se však začal spojovat s rozrůstající se průmyslovou dělnickou třídou. Ve svých počátcích byl socialismus utopický a revoluční. Jeho cílem bylo odstranit kapitalistickou ekonomiku, založenou na tržním hospodářství, a nahradit ji kvalitativně odlišnou socialistickou ekonomikou, která měla být založena na společném vlastnictví. Nejvlivnějším představitelem této doktríny byl Karel Marx (1818–1883), který položil základy **revoluční – komunistické – variantě socialismu**. Jeho učení – **marxismus** – představovalo od 19. století hlavní alternativu k liberalismu, který podstatným způsobem tvaroval podmínky života v moderní (tržní) společnosti. Základními stavebními kameny marxismu jsou:

1. **Historický materialismus.** Podle tohoto přesvědčení jsou dějiny určovány materiálními podmínkami existence. Historický materialismus zdůrazňuje především význam **hospodářského života** a okolností, za nichž lidé produkuje to, čím uspokojují své životní potřeby. Marx tvrdil, že „ekonomická základna“, kterou tvoří především „výrobní způsob“ neboli ekonomický systém, podmiňuje (neboli determinuje) kulturní a politickou „nadstavbu“. Z toho vyplývá, že historický vývoj společnosti lze vysvětlit **pomocí ekonomických faktorů**. Pro Marxe je tak ekonomika základnou pro další kulturní a politické procesy, které odráží změny v **ekonomické základně** (tj. ve sféře produkce). Proměny ve sféře kultury a politiky jen zrcadlí posuny ve sféře výrobních sil. Podle Marxe: „Způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický a duchovní životní proces vůbec. Bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž naopak jejich vědomí je určováno jejich společenským bytím.“

Marxismus

2. **Odcizení.** Odcizení bylo klíčovým pojmem raných Marxových děl. Je to proces, jímž se za kapitalismu **pracovní síla redukuje na pouhé zboží a práce se mění v odosobněnou činnost**. Dělníci se odcizují produktu své práce, pracovnímu procesu, spoludělníkům a nakonec i sami sobě jako tvořivým a společenským bytostem. Odcizená práce v kapitalismu tak „produkuje pro boháče divy divoucí, ale pro dělníka produkuje nedostatek. Produkuje paláce, ale pro dělníka brlohy. Produkuje krásu, ale dělníka mrzačí. Nahrazuje práci stroji, ale část dělníků zatlačuje zpátky k barbarské práci a z ostatních dělá stroje. Produkuje ducha, ale pro dělníka produkuje slabomyslnost, kretenismus.“ Neodcizená tvůrčí práce je naopak hlavním zdrojem sebenaplňování a seberealizace člověka.
3. **Třídní boj.** Hlavní rozpor v kapitalistické společnosti pramení ze **soukromého vlastnictví**. Soukromé vlastnictví od sebe odděluje buržoazii (neboli třídu kapitalistů) – vlastníky výrobních prostředků – a proletariát, který nemá žádný majetek a živí se prodejem své pracovní síly („námezdní otroci“). Buržoazie je vládnoucí třída. Má ekonomickou moc (vlastní produktivní aktiva) a díky tomu kontroluje také politickou nadstavbu (stát). Má také moc ideologickou, protože její ideje jsou v dané době vládnoucími, a dnes bychom řekli, že jsou rozšiřovány skrze média, která jsou v jejich rukou.
4. **Nadhodnota.** Mezi buržoazií a proletariátem je vztah nesmiřitelného konfliktu, který plyne z toho, že proletariát je za kapitalismu nutně a neustále **vykořisťován**. Marx zastával názor, že veškerá hodnota je výsledkem práce vynaložené na výrobu zboží. Úsilí o zisk kapitalistické podniky nutí ždímat z dělníků nadhodnotu a to tak, že jim **platí méně, než činí hodnota jejich práce**.
5. **Proletářská revoluce a komunismus.** Jako jediné řešení rozporů kapitalismu viděl Marx zrušení podmínek kapitalistické výroby, tj. **revoluční zničení systému**, který odcizuje dělníka sama sobě i svým druhům a nastolení systému, který by umožnil práci neodcizenou, tj. **všestranný rozvoj lidských potencií** v různých činnostech. Všestranný rozvoj lidského potenciálu (humanistický aspekt) by se podle raného Marxe měl realizovat v „umělecké aktivitě“. Po proletářské revoluci tedy kapitalismus bude vystřídán **komunismem** (beztřídní společností), v němž „svobodný rozvoj každého je podmínkou svobodného rozvoje všech“.

Leninismus a stalinismus

Marxismus v praxi je neoddělitelně spjat se zkušeností **sovětského komunismu**, který byl však více než klasickým marxismem inspirován učením V. I. Lenina (1870–1924) a J. V. Stalina (1879–1953). Není možné klást rovnítko mezi marxismus jako sociální filosofii a sovětský komunismus. Proto ani pád komunismu nemusí nutně znamenat konec marxismu jako **politické ideologie**.

Avantgardismus

To hlavní, čím Lenin k marxismu přispěl (tj. leninismus), byla jeho teorie revoluční neboli **avantgardní strany**. V ní se projevila Leninova obava, že buržoazními idejemi manipulovaný proletariát nevyužije svůj revoluční potenciál. Sám si nebude schopen uvědomit, co je jeho skutečným zájmem, totiž svržení kapitalismu a jeho nahrazení komunismem. Je proto zapotřebí marxismem vyzbrojené revoluční

strany, která by plnila funkci „avantgardy dělnické třídy“. Taková strana nesmí být klasickou masovou stranou, ale pevně stmelenu stranou oddaných profesionálních revolucionářů, kteří jsou schopni proletářskou masu ideologicky vést a vyložit jí její skutečnou situaci.

Sovětský svaz však možná daleko více než Lenin ovlivnil jeho nástupce Stalin. V průběhu přetváření sovětské společnosti Stalin vytvořil model ortodoxního komunismu, kterým se po roce 1945 řídily i mnohé jiné země. Všechny Stalinovy změny vyplynuly z jeho nejzávažnější ideologické inovace, totiž teorie „**socialismu v jedné zemi**“, která tvrdila, že Sovětský svaz dokáže vybudovat socialismus sám, tj. bez toho, že by k tomu bylo zapotřebí revoluce v mezinárodním měřítku. Stalin přetvořil Sovětský svaz na **osobní diktaturu**. Pod jeho vedením se ze země stala totalitní diktatura, která fungovala jen díky soustavnému zastrašování, represím a teroru.

Západní marxismus

Složitější a subtilnější forma marxismu se vyvinula v západní Evropě. Na rozdíl od utlačujících koncepcí sovětského leninismu a stalinismu se západní marxisté nechali ovlivnit ranými Marxovými spisy s jejich důrazem na ideál **seberozvoje člověka v neodecizené práci**. Na lidi se tak začalo hledět jako na tvůrce dějin a nikoli jen jako na loutky ovládané neosobními materiálními silami. Západní marxisté tvrdili, že ekonomika a politika, stejně jako materiální podmínky, ve kterých lidé žijí, a schopnost lidí vytvářet vlastní osud se navzájem ovlivňují. Tak se dokázali vymanit ze svěrací kazajky „základny a nadstavby“. Jejich myšlenky proto bývají označovány jako neomarxistické. Za zdroje této verze marxismu považujeme G. Lukáse (1885–1971) a A. Gramsciho (1891–1937). Důležitou marxistickou skupinou, která se snažila udržet kritické nasazení marxismu, zbavit jej jeho ekonomického determinismu a obohatit jej vhledy psychoanalýzy byla tzv. **frankfurtská škola**, jejímž čelnými představiteli byli T. Adorno (1903–1969), M. Horkheimer (1895–1973) a H. Marcuse (1898–1979). Současnými dědici této tradice jsou J. Habermas a A. Honneth.

Frankfurtská škola

Sociální demokracie

Vedle revolučního marxismu se však již koncem 19. století objevila i linie **reformistického socialismu**, v níž se odrazilo postupné začleňování pracujících do kapitalistické společnosti, zlepšující se pracovní podmínky a rostoucí vliv odborů a socialistických politických stran. Tato varianta hlásala **pokojný, postupný a legální přechod k socialismu**, který měl být uskutečněn **parlamentní cestou**. Socialismus měl vyrůst pokojně z liberálního kapitalismu – namísto násilné revoluce měla být založena socialistická strana, která měla soutěžit ve volbách. Spolu s tím byl kladen důraz na osvětu. Reformistický socialismus čerpal ze dvou zdrojů. Prvním byla **humanistická tradice etického socialismu**, kterou ve Velké Británii reprezentovala **Fabiánská společnost** založená v roce 1884. Druhým byl **revizionistický marxismus**, rozvinutý především německým socialistickým politikem a teoretikem Eduardem Bernsteinem (1850–1932).

Reformistický socialismus

Po velkou část 20. století tak bylo socialistické hnutí rozděleno **na dva tábory**. Revoluční socialisté, řídící se příkladem V. I. Lenina a bolševiků, se označovali jako

komunisté, zatímco reformističtí socialisté, kteří respektovali pravidla demokratické politiky, se přiklonili k tomu, co se začalo označovat jako **sociální demokracie**. Tato rivalita se netýkala jen nevhodnějších prostředků, jak dospět k socialismu, ale i samé podstaty socialistického cíle. Sociální demokracie odmítla komunistické ideály společného vlastnictví a socialismus začala definovat jako potřebu sociálního zabezpečení, přerozdělování a řízení ekonomiky. Sociální demokracie tak usiluje o určitou **vyváženost trhu a státu**, jednotlivce a společnosti. Jádrem sociální demokracie je jistý **kompromis mezi přijetím kapitalismu** jako jediného ověřeného mechanismu k vytváření bohatství a **úsilím o rozdělování tohoto bohatství na principech spíše morálky** než trhu. Pro socialisty byl tento obrat k trhu náročným a bolestivým procesem. Na počátku 20. století bylo možno tento proces vidět v reformistických krocích např. německé sociální demokracie (SPD), která byla ovlivněna myšlenkami E. Bernsteina. K formálnímu zřeknutí se marxismu v SPD došlo v roce 1959 na sjezdu v Bad Godesbergu.

Hlavním charakteristickým rysem moderní sociální demokracie je zájem o lidi, kteří ve společnosti prohrávají. Ve formě **keynesiánské sociální demokracie**, široce akceptované v prvních desetiletích po 2. světové válce, byla spojována s přáním „humanizovat“ kapitalismus zásahy ze strany státu. Věřilo se, že keynesiánská ekonomická politika zajistí plnou zaměstnanost, že smíšená ekonomika pomůže státu regulovat ekonomickou aktivitu a že rozsáhlá sociální ochrana a péče, financovaná z progresivních daní, překlene propast mezi chudými a bohatými.

Třetí cesta

Třetí
cesta

Během 80. a 90. let 20. století však sociální demokracie prodělávala období krize. Důvodů bylo několik. Za prvé **změny třídní struktury**, zejména nárůst počtu lidí zaměstnaných ve svobodných povoláních a kancelářských pracích, znamenaly, že sociálně demokratická politika, zaměřená především na zájmy tradiční dělnické třídy, nebyla již voličsky atraktivní. Za druhé **globalizace**, jak se zdálo, vytlačovala na okraj všechny specificky národní formy řízení ekonomiky – především pak keynesiánství. Za třetí, projevila se **neefektivnost znárodněných odvětví a ekonomického plánování**, zejména v rozvinutých zemích. Za čtvrté **konec komunismu** podlomil důvěryhodnost nejen etatisticky socialistického modelu východního bloku, ale všech socialistických modelů. Koncem tisíciletí se však zdálo, že by sociální demokracii mohl obrodit tehdy nový **program „třetí cesty“**.

V různých zemích se objevily různé projekty třetí cesty – v USA to byli noví demokraté symbolizovaní B. Clintonem, ve Velké Británii noví labouristé v čele s T. Blairem. Třetí cesta se profilovala kolem následujících témat. Za prvé vyrostla z přesvědčení, že **socialismus**, přinejmenším v podobě spojované se státními zásahy „shora“, **je mrtev**. Ruku v ruce s tím šlo celkové **přijetí globalizace** a přesvědčení, že kapitalismus se přeměnil ve „znalostní ekonomiku“, která oceňuje informační technologie, kvalifikované jednotlivce a flexibilitu pracovní síly i podnikání. Druhým rysem je to, že na rozdíl od neoliberalismu uznává **životně důležitou ekonomickou a sociální roli státu**. Tato role však spíše než v poskytování sociálního zabezpečení (stát blahobytu) spočívá ve **zvyšování mezinárodní konkurenceschopnosti a to s důrazem na odbornou přípravu a posilování jednotlivců i skupin**, aby mohli lépe odolávat tlakům tržního kapitalismu (tzv. kompetitivní stát). Rysem politiky

třetí cesty je také to, že přijala liberální ideje rovnosti příležitostí a meritokracie a opustila socialistické rovnostářství. Politikové třetí cesty tak **odmítají jak neoliberální ideje**, že člověk musí stát na vlastních nohou (a pomáhat sám sobě), **tak také sociálně demokratické prosazování sociálního zabezpečení** „od kolébky do hrobu“. Přiklánějí se k názoru moderních liberálů, že lidem se **musí pomoci, aby si pomohli sami**.

6.5 Anarchismus

Definujícím rysem anarchismu je jeho **odpor vůči státu** a jeho výkonným a soudním orgánům. Anarchisté dávají přednost společnosti bez státu, v níž svobodní jedinci spravují své záležitosti na základě dobrovolné dohody bez donucení. Anarchisté **odmítají liberální představu**, že politická autorita vyplývá z dobrovolného souhlasu na základě určité formy „společenské smlouvy“ (viz oddíl 5.3). Podle anarchismu je stát nástrojem útlaku, vykořisťování (zdanění) a destrukce (státy vedou války kvůli teritoriální expanzi). Důležitou myšlenkou anarchistické tradice je **decentralizace** – organizace společenského života v malých komunitách, které by umožnily osobní kontakt a přijímání rozhodování cestou přímé demokracie.

Proti
státu

Podle teorií společenské smlouvy jsou lidé v podstatě egoistické a potenciálně agresivní bytosti. Proto je třeba ustavit stát, který bude držet jejich pudy pod kontrolou. Anarchismus naopak tvrdí, že lidé jsou **racionální a rozumné bytosti**, které mají přirozenou schopnost organizovat svůj život harmonicky a mírumilovně. Je to „kazící vliv státní moci“ a nepřirozených zákonů a nikoli špatná lidská přirozenost v lidech, který zplodil nespravedlnost a agresi.

V 19. století pracovali anarchisté v dělnickém hnutí a hlásili se k širokému socialistickému světonázoru, kapitalismus se popisoval v třídních kategoriích: vládnoucí třída utiskovala masy a anarchisté usilovali o sociální revoluci v zájmu těchto vykořisťovaných mas. Názory na ekonomickou organizaci společnosti však vyjevují **vnitřní rozpornost anarchistické doktríny**. Zatímco někteří anarchisté bojovali proti soukromému vlastnictví a nerovnosti, jiní hájili vlastnická práva a vážili si kompetitivního kapitalismu. Odtud vyplývá rozdíl mezi **kolektivistickou a individualistickou tradicí uvnitř anarchismu**.

Individualistický anarchismus

Individualistický anarchismus byl velmi silný v USA. Jeho teoretickým základem je **liberální představa suverénního jedince**, kterou však anarchisté dovádějí ke svému logickému extrému. Mezi liberalismem a anarchismem proto existují významné rozdíly. Liberálové si nemyslí, že lze zajistit svobodu bez státu. Locke a další liberálové tvrdili, že právní stát existuje proto, aby svobodu zajistil a ne, aby ji omezil. Anarchisté však věří, že jedinci spolu mohou vyjít harmonicky i bez státní moci a vynutitelného práva (jsou tedy optimističtější než liberálové). Liberálové také věří, že prostřednictvím ústavní a zastupitelské vlády lze moc kultivovat. Anarchisté ideu demokratického nebo „minimálního státu“ odmítají – demokracie a konstitucionalismus jsou pro ně pouhou fasádou útlaku (jakýkoli stát je útokem na osobní svobodu).

Otázkou však zůstává, jak – při neexistenci státu – sladit jednání nezávislých individuí. **Individualističtí anarchisté** se domnívají, že takovým mechanismem je **tržní směna**. Podle tohoto přesvědčení je „neviditelná ruka“ trhu schopna zvládnout vzájemné působení všech sociálních sil a tím je vyloučena potřeba jakékoli politické organizace. Ve druhé polovině 20. století dovedli někteří individualističtí anarchisté tyto myšlenky do konce a vypracovali koncepci **anarchokapitalismu**. Domnívají se, že lze stát zrušit a nahradit jej neregulovanou tržní ekonomikou. Anarchokapitalisté zacházejí mnohem dále než liberálové, kteří věří, že některé služby musí být zajišťovány veřejně (vnitřní pořádek, vynucování plnění smluv a ochrana proti útokům zvenčí). Anarchokapitalisté věří, že trh může uspokojit všechny potřeby a přání lidí – ochranu, kterou budou lidé jeden před druhým hledat, jim mohou zajistit „ochranná sdružení“ a „soukromé soudy“ fungující na konkurenční bázi a snažící se proto poskytovat ty nejlepší služby.

Kolektivistický anarchismus

Kolektivistická verze anarchismu má filosofické kořeny spíše v socialismu než v liberalismu. Kolektivistický anarchismus tak nedovádí k logickým závěrům liberální východiska, ale socialistické přesvědčení o společenské povaze člověka. Lidé jsou společenskými tvory, jimž je vlastnější společná práce pro obecné blaho než usilování o osobní zájem. To neznamená, že by anarchismus tvrdil, že jsou lidé od své přirozenosti „dobří“ (jak je mu často vyčítáno), ale jen, že jsou **schopni solidarity a spolupráce**, kterou mohou rozvinout v příznivém sociálním prostředí. Lidé budou chamtiví a agresivní, pokud je bude vychovávat nespravedlivá společnost. Když budou vyrůstat ve společnosti, kde vládne spravedlnost a rovnost, budou vstřícní a kooperativní.

Stejně jako socialismus také kolektivistický anarchismus považuje kapitalismus za třídně vykořisťovatelský a nespravedlivý systém. Oba proto dávají přednost **kolektivnímu vlastnictví** materiálních statků a komunální organizaci společenského života. Mezi oběma doktrínami však existují také důležité rozdíly.

Anarchismus se děsil vědeckých aspirací marxismu, především, „historického materialismu“, odmítal primát ekonomiky a kritizoval marxismus pro jeho „ekonomický determinismus“. Kritizoval dále marxistický názor, že proletariát je „revoluční třída“: třídní vykořisťování je podle anarchistů jen jednou formou útlačku a anarchismus nachází revoluční potenciál u široké škály dalších sociálních skupin včetně venkovského rolnictva, etnických menšin, městské chudiny a studentů. Anarchismus také nesouhlasí s leninským chápáním „**avantgardní politické strany**“ (chápano jako elitářský koncept a zárodek diktatury).

6.6 Feminismus

Až do 60. let 20. století se rozdíly v pohlaví nepovažovaly za politicky relevantní. Tyto rozdíly byly pokládány za „přirozené“ a tedy nezměnitelné. Feminismus však toto vědomí zpochybnil a napadl předpoklady nerovnosti na bázi rodu (*gender*). Kořeny feminismu jsou však mnohem hlubší. Za **první dílo novodobého feminismu** se zpravidla považuje *Obhajoba práv žen* (1792) Mary Wollstonecraftové (1759–1797), která poprvé zachycuje princip, proti němuž feministky vystoupily.

Popisuje redukci ženy na neautonomní a na muži závislou bytost, které není umožněno, aby rozvíjela své vlohy ve vzdělání a získávala zkušenosti při budování kariéry. Díky tomu, že je žena odkázána do sféry „rodiny“, kde má trávit čas neplacenou domácí prací a vychováváním dětí, je naprosto **ekonomicky závislá na muži** a nezbývá jí nic jiného, než aby ze sebe slovy Wollstonecraftové „udělala koketní otrokyni, aby z ní byl lákavější předmět touhy, *milejší* společnice muže, kdykoli se mu zachce si odpočinout.“ (citováno z OATES-INDRUCHOVÁ 1998: 22)

V polovině 19. století našlo ženské hnutí své základní zaměření v kampani za **volební právo žen**. Tomuto období se zpravidla říká „první vlna“ feminismu a **charakterizuje ji požadavek, aby ženy měly stejná práva jako muži**. „První vlna“ byla vedena do úspěšného konce, protože ženy volební právo získaly (poprvé na Novém Zélandu v roce 1893, devatenáctý dodatek k ústavě USA poskytl hlasovací právo americkým ženám v roce 1920).

„První vlna“

V 60. letech 20. století feministické hnutí znovu nabylo sílu s příchodem tzv. „**druhé vlny**“. Autoři a autorky „druhé vlny“ šli daleko za předpoklady „první vlny“ a prováděli rozsáhlé analýzy institucionálního uspořádání společnosti, otázek právního a ekonomického postavení žen, otázek násilí v rodinách a reflexe stereotypů o ženách ve vědě, umění, médiích a společenských strukturách (OATES-INDRUCHOVÁ 1998: 10–11).

„Druhá vlna“

Základními stavebními kameny feminismu jsou:

1. **Politika privátního**. Panství muže nad ženou se primárně uskutečňuje v rodině. Proto feminismus zpochybňuje konvenční představy o tom, co je „politické“ – politika je všude a vždy tam, kde lze najít sociální konflikt (tedy i v rodině). „**Osobní je politické!**“ je pak heslem, kterým má být konvenční dělení na veřejnou (politickou) a soukromou (nepolitickou) sféru napadeno.
2. **Patriarchát**. Feminismus tvrdí, že podobně jako společenská třída, rasa či národ, je i **pohlaví důležitým sociálním dělítkem**. Podle některých feministek je nejdůležitějším dělítkem. Proto přišly s teorií „sexuální politiky“, podobně jako socialisté vyznávají představu „třídní politiky“. Feministky hovoří o „**sexismu**“ (diskriminace podle pohlaví, nadřazenost mužů) a kreslí paralelu s „**rasismem**“. K vysvětlení mocenských vztahů mezi muži a ženami používají feministky pojmu „patriarchát“ (doslova „vláda otce“ uvnitř rodiny). Ačkoli některé feministky používají toto označení v úzkém smyslu, „patriarchát“ se používá i v širším významu a znamená jednoduše „**vládu mužů**“ v rodině i mimo ni.
3. **Pohlaví a rod**. Pro zachycení rozdílů mezi tím, co je „**přirozené**“, a tím, co je „**kulturní**“ (či „sociální“), rozlišují feministky mezi „**pohlavím**“ (*sex*) a „**rodem**“ (*gender*). Pohlaví určuje biologické faktory, které odlišují muže od žen (a které jsou proto nezměnitelné). „Rod“ je **kulturní pojem** označující různé role, které společnost přisuzuje ženám a mužům. Patriarchální ideologie zatemnila rozdíl mezi pohlavím a rodem, protože předpokládá, že všechny sociální otázky mezi muži a ženami mají kořeny v biologii. Podle feminismu však mezi **pohlavím a rodem neexistuje nevyhnutelný vztah**: rodové rozdíly jsou výlučně kulturní, každému jednotlivci je vnutila společnost. Většina feministek se domnívá, že pohlavní rozdíly mezi muži

Rod

a ženami jsou poměrně malé a **nemohou vysvětlit ani zdůvodnit rodové rozdíly**. Tyto **rozdíly konstruuje společnost**, která formuje ženskou identitu takovým způsobem, aby ženy odpovídaly „ženskému stereotypu“, který od nich žádá pasivitu, podřízenost, poddanost a život strávený v rámci patriarchální rodiny. Stejným způsobem je pak mužská identita formována jako to, co není ženské – muži jsou asertivní, agresivní, soutěživí a nepláčou. **Ne všechny feministky se však hlásí k rušení rodových rozdílů**. Tzv. **di-ferenční feminismus** se hlásí k „proženskému“ stanovisku, které tvrdí, že pohlavní rozdíly skutečně existují a mají politický a sociální význam. Takovému názoru se pak někdy říká „**esencialismus**“. Podle něj jsou muži a ženy esenciálně odlišní a cílem takto chápaného feminismu je vnesení typicky ženských hodnot do veřejného života a politiky.

Úkol

Nejpoužívanější antifeministický argument prostě tvrdí, že rodová dělba společnosti je „přirozená“ a že muži i ženy plní úlohy, které vyplývají z jejich přirozenosti – žena je svou tělesnou a anatomickou skladbou předurčena, aby vykonávala domácí práce („biologie je jejím osudem“). Hlavní takový biologický argument odkazuje na schopnost žen rodit děti. Feminismus však upozorňuje, že biologické skutečnosti spojené s touto schopností by **neměly předurčovat sociální postavení a osud žen**. Ženy sice mohou být matkami, ale nemusejí akceptovat mateřskou odpovědnost, tj. krmit a vychovávat děti, pečovat o ně tak, aby se zcela oddaly rodině a životu v domácnosti. Vazba mezi rozením dětí a jejich výchovou je **primárně kulturní** a ne biologická. V symetrických rodinách mohou ženy sdílet péči o děti s manželem (či partnerem), péči o děti může převzít také komunita a stát nebo se o ně mohou postarat vzdálení příbuzní. Co si o tomto problému myslíte vy? Vaše názory budou diskutovány během druhého přednáškového bloku.

Liberální feminismus

Feminismus je ideologie, která zahrnuje tři hlavní tradice: **liberální, socialistickou a radikální**. Raný feminismus a zejména „**první vlna**“ ženského hnutí byly silně ovlivněny idejemi a hodnotami liberalismu. Stejně tak „**druhá vlna**“ obsahovala silný liberální prvek. Základním východiskem liberálního feminismu je **individualismus**, tj. přesvědčení, že všichni jedinci jsou z morálního hlediska stejně důležité. Jednotlivci mají právo na stejné zacházení bez ohledu na jejich pohlaví, rasu, barvu pleti či politické přesvědčení (požadavek rovného ohledu). Celé hnutí za volební právo žen vycházelo z liberálního individualismu a z přesvědčení, že emancipace bude dosaženo, jakmile budou mít ženy stejná hlasovací práva jako muži. Liberálnímu feminismu tak jde o zajištění „**férových**“ podmínek soutěže pro ženy v rámci **politických a sociálních institucí**. Požadavky **rovnoprávnosti**, které tato forma feminismu prosazovala, pomohly nejvíce relativně vzdělaným ženám ze střední třídy, které měly předpoklady k tomu, aby mohly postupně se otevírajících možností využít.

Důraz na „**formální práva**“ se pak stal terčem kritiky z těch pozic, které nevidí nerovnosti jen v termínech poskytnutých práv, ale ve smyslu **hlubších sociálně-ekonomických nerovností**, které určitým skupinám občanů znemožňují využití jejich práv, i kdyby jim byla formálně poskytnuta. Jestli emancipace spočívá jen

v rovných právech, opomíjí se jiné formy společenské diskriminace. Příkladem je diskriminace třídní. Na to upozorňuje socialistický feminismus.

Socialistický feminismus

Socialistický feminismus se dostal do popředí ve druhé polovině 20. století (i když se k socialistickým myšlenkám hlásily i některé první feministky). Na rozdíl od liberálního se socialistický feminismus nedomnívá, že nerovnosti leží jen v oblasti politického a právního znevýhodnění, které by bylo možno napravit rovnou ochranou zákona nebo vytvořením stejných možností. Tvrdí, že vztah mezi pohlavími má kořeny v samotné **sociální struktuře** a nic jiného než strukturální proměna (sociální revoluce) nemůže nabídnout perspektivu skutečné emancipace. Ústředním tématem socialistického feminismu proto je, že patriarchy lze vysvětlit jen z hlediska sociálních a ekonomických faktorů. **Socialistický feminismus se domnívá, že vykázání žen do sféry domácnosti slouží ekonomickým zájmům kapitalismu.** Ve své roli „domácích paní“ osvobozují ženy muže od břemene domácích prací a výchovy dětí, což mužům umožňuje, aby se věnovali placenému a produktivnímu zaměstnání. Některé feministky tvrdily, že je to právě neplacená domácí práce, která může za odsouzení žen k finanční závislosti na manželech, čímž se vytváří systém sociální nerovnosti. Kampaň pod heslem „Mzdu za práci v domácnosti!“ mířila právě na to, aby ženy dosáhly finanční a ekonomické nezávislosti a aby společnost uznala, že jejich práce je také produktivní a že si zaslouhuje, aby za ni společnost platila.

Radikální feminismus

Radikální feminismus se dívá na rodové rozdíly jako na jedno ze základních kritérií sociální diferenciaci. U některých feministek se jedná o **nejvýznamnější zdroj nespravedlnosti ve společnosti**. Radikální feministky trvaly na tom, že společnost je třeba pojímat a popisovat jako „patriarchální“, aby tak vystoupila na povrch **centrální role sexuálního útlaku**, podobně jako socialisté používají pojem „kapitalistický“, aby obrátili pozornost k ekonomickému vykořisťování. V knize *Sexuální politika* nazvala Kate Millett patriarchy „sociální konstantou“, která prochází všemi politickými, sociálními a ekonomickými strukturami. Rozdílné úlohy mužů a žen mají původ v procesu „**formování**“, protože od nejútlejšího věku jsou chlapci a děvčata nabádáni k tomu, aby se podřídili své specifické rodové identitě. K tomu dochází v **rodině jako hlavní instituci patriarchy**. Proti patriarchy by se mělo bojovat politikou „uvědomování“ (diskuse a uvědomění si diskriminace podle pohlaví).

6.7 Environmentalismus

Myšlenka, že vztah mezi člověkem a přírodou má politickou důležitost, je relativně mladá. Až do 60. let 20. století považovala většina politických myslitelů přírodu za „ekonomický zdroj“, který byl lidem k dispozici. V environmentalismu se projevuje znepokojení nad škodami, které světu přírody působí zrychlující se tempo ekonomického rozvoje, a starost o klesající kvalitu lidské existence i o samo přežití lidského rodu. Termín **environmentalismus** se používá od 50. let 20. století k označení široké škály idejí a teorií, pro něž je charakteristické základní přesvědčení, že

Antropo-
centrismus

Život člověka je třeba pochopit v souvislosti se světem přírody. Environmentalismus vychází z toho, že všechny tradiční doktríny a ideologie jsou **antropocentrické** a založené na „aroganci humanismu“. Konvenční ideologická přesvědčení i politické teorie analyzují svět pomocí lidských a společenských kategorií. Z toho plyne, že ať už jsou rozdíly mezi různými tradicemi politického myšlení jakékoli, shodnou se na tom, že **politika by měla přispívat k většímu materiálnímu dostatku dosahovanému stále efektivnějším užíváním přírody** (příroda má být ovládnuta a produktivně využita). Environmentalismus se však snaží nalézt mezi lidským světem a „přírodou“ **novou rovnováhu**. To někteří environmentalisté považují za klíč k přežití lidstva.

Ekocentrismus

Obhajoba environmentálního postoje, která je formulována na základě nutnosti **zachovat ekosystémy kvůli přežití člověka**, je však stále **antropocentrickou** (člověkostřednou) perspektivou, protože si cení přírodu jen pro to, co může přinést lidem. Jiný pohled předkládá ideu, že smyslem lidského života je napomoci uchování přírody ne z instrumentálních důvodů, ale **kvůli její inherentní hodnotě**. To je neantropocentrické – **ekocentrické** – odůvodnění environmentalismu. Environmentalismus tak lze rozdělit **do dvou větví**. Na jedné straně je to **antropocentrismus**, který vyrůstá z přesvědčení o tom, že příroda má hodnotu jen z hlediska člověka a pro člověka (instrumentálně). Na druhé straně pak lze najít **holistický ekocentrismus**, který mluví o ochraně přírody kvůli jí inherentní hodnotě (ekocentrismus) a nemluví o ochraně jednotlivých částí přírody, ale jejího celku (holismus). Do druhé kategorie patří hlubinná ekologie (viz níže).

Problémem environmentalismu je mnohost a proměnlivost politických představ, které jsou s ním spojeny. Vedle **ekoanarchistů** kladoucích důraz na život v decentralizovaných komunitách existují **ekosocialisté**, kteří spojují budoucnost odpovědného vztahu k přírodě s existencí ekologicky citlivého státu. Stejně tak vedle těch, kteří spoléhají na existující instituce a mechanismy politického přesvědčování (umírnění ekologové neboli „světle zelení“), existují zastánci radikálních řešení, kteří by byli schopni mobilizovat pro ekologickou přestavbu i potenciálně násilné prostředky (radikální ekologové neboli „tmavě zelení“). Nejdůležitější **pozice**, které se v rámci environmentalismu vyrýsovaly, jsou:

1. **Reformistický environmentalismus.** Je založen na představě „trvale udržitelného rozvoje“ nebo podobném principu, tj. představě, že není třeba radikálních řešení, ale jen určitých úprav stávajících politik a politických programů, aby se otázky ochrany životního prostředí začaly brát v úvahu. Reformní přístup vychází z víry v **racionální osobní zájem**. Lidé byli dlouho slepí k ekologickým problémům, ale ve chvíli, kdy si tyto problémy uvědomí a spolu s tím si uvědomí, že je jejich řešení v zájmu jejich a jejich dětí, budou moci je napravit. Reformistický environmentalismus charakterizuje víra v aplikovatelnost „správně nastavených“ státních politik. Jde o **antropocentrický přístup**, který je kritizován radikálnějšími environmentalisty („tmavě zelenými“), kteří nevěří, že takový přístup založený na sebezájmu může fungovat: dokud lidé nenadradí respekt k přírodě svým zájmům, žádné změny se nedosáhne.
2. **Hlubinně ekologické křídlo.** Na rozdíl od reformistického proudu věří v radikální přestavbu společnosti. Tito ekologové požadují totální hodnotovou

proměnu ve společnosti – v tomto smyslu jde o svého druhu **utopické myšlení**. Do tohoto tábora patří také **zastánci bioregionalismu**, kteří navrhnou alternativní uspořádání lidských společností, totiž ne na základě politických, ale **přírodních hranic**. Bioregiony jsou ekologicky a biologicky samostatné jednotky (v rámci takových bioregionů existují stabilní ekosystémy, v nichž mohou lidé žít v rovnováze s přírodou). Tyto regiony by byly samostatné (autarkní) a nepřelidněné (proto by podle zastánců umožnily realizaci mechanismů přímé demokracie). Byla by to samostatná území, která by žila v rovnováze s okolím a omezila by tak potřebu obchodu i cestování. Vyžadovala by však mechanismy kontroly populace. Podle kritiků v sobě proto takové vize obsahují potenciálně nebezpečné tendence ve formě podřízení jedince zájmům mimolidského nadindividuálního celku.

3. **Eko-liberální kapitalismus**. Tato pozice věří v to, že nejlépe životní prostředí ochrání trh (resp. institut **soukromého vlastnictví**). V současnosti získává na popularitě. Ve světě již existují soukromé parky – rozsáhlá území, která patří bohatým jednotlivcům, kteří je koupili za účelem konzervace. Sem patří také víra v „**zelené podnikání**“ odpovídající na poptávku postmateriálních konzumentů vyžadujících „zelené“ produkty.
4. **Eko-socialismus**. Tato verze environmentalismu vychází z marxistické analýzy. Za ekologické problémy může **kapitalismus** a tyto problémy mohou být odstraněny pouze odstraněním kapitalistického systému. V socialismu, kde bude existovat společné vlastnictví výrobních prostředků, bude zdrojů používáno v souladu s potřebami nejen současné, ale i budoucích generací. Je však třeba si uvědomit, že **mezi klasickým socialistickým programem** („provýrobním“) a programem zeleným existují důležité rozpory. **Sociálně demokratická (nemarxistická) verze eko-socialismu** spojuje ochranu přírody s **ekologicky osvíceným státem**, který jejímu vykořisťování učiní přítrž.
5. **Sociální ekologismus** neboli **anarchoenvironmentalismus**. Anarchoenvironmentalismus tvrdí, že mezi principy anarchismu a environmentalismu existuje jednoznačná shoda. Anarchisté věří ve společnost bez státu, v níž by se rozmanité formy života samoorganizovaly a spontánně udržovaly. Existuje zde jasná **paralela s harmonií přírodního řádu**: anarchistické odmítnutí vlády nad lidskou společností je paralelou ekologického varování před lidskou vládou nad světem přírody. Sociální anarchisté tedy přirovnávají anarchistickou komunitu k ekosystému a tvrdí, že pro oba je charakteristická **úcta k rozmanitosti, rovnováze a harmonii**. Soulad je také v myšlence **decentralizované organizace společnosti** ve formě soběstačných komunit žijících v důvěrném vztahu s přírodou.
6. **Reakční environmentalismus**. Environmentalismus nebyl vždy spojován s pokrokovými představami. Existuje také konzervativní a reakční forma environmentalismu – ekokonzervatismus jako odraz romantické a nostalgické touhy po venkovském způsobu života, který je ohrožen modernizací a urbanizací. Tato verze nepředpokládá budování decentralizované společnosti, ale návrat k již vyzkoušené předindustriální společnosti.

6.8 Fašismus

Zatímco liberalismus, konzervatismus a socialismus pocházejí z 19. století, fašismus je dítětem 20. století. Nejvýrazněji se fašismus projevil v Itálii a Německu. V Itálii vznikla fašistická strana v roce 1919, její vůdce Benito Mussolini byl v roce 1922 jmenován premiérem a v roce 1926 vznikl fašistický stát jedné strany. Německá nacionálně socialistická dělnická strana byla také založena v roce 1919 a pod vedením Adolfa Hitlera převzala styl Mussoliniho fašistů – Hitler se stal kancléřem v roce 1933.

Rysy
fašismu

Fašismus byl **antiracionální, antiliberální, antikapitalistický, antiburžoazní a antikomunistický**. Na rozdíl od jiných ideologií se fašismu nedostává racionální a soudržné filosofie, fašisté si nelibovali v abstraktních idejích a raději „vznávali činy“. Fašismus je proto spíše hnutím vedeným určitým světovým názorem (*Weltanschauung*) než systematickou ideologií. Ve svém jádru byl fašismus revoluční, ale jinak, než se toto slovo chápe: byl spíše revolucí ducha, **revolucí lidského vědomí**, jejímž cílem bylo vytvoření nového typu člověka („Nový muž“, „Fašistický muž“). Měl to být hrdina motivovaný ctí a sebeobětováním, **ochotný rozpustit se v sociálním celku** a zemřít pro slávu svého národa či rasy: jako takový byl antitezí liberalismu. Fašismus považuje za nejvyšší dobro člověka život **nekonečného sebeobětování, prožitý v totální a militantní oddanosti** národnímu státu, jež ho absorbuje, odsouvá stranou každý jiný předmět lidských citů a vyžaduje bezprostřední oddanost fašistickému vůdci.

Charakteristickými rysy fašismu jsou:

1. **Antiracionalismus**. Jedním z prvních, kdo uplatnil antiracionalismus v politice, byl francouzský syndikalista Georges Sorel. Ve svých *Úvahách o násilí* (1908) vyzdvihl význam „**politických mýtů**“, které nejsou jen pasivním popisem reality, nýbrž „výrazem vůle“, která vyvolává emoce a akci. Sorel se domníval, že revoluční potenciál proletariátu může z jeho dřimoty probudit „mýtus generální stávky“. Fašismus představuje podobnou politiku vůle – fašistické ideje jsou málo koherentní a precizní, jejich cílem je **aktivismus mas** řízený vůlí vůdce.
2. **Boj**. Fašismus charakterizuje víra v boj jako způsob osvědčení se. Je to prubířský kámen lidské existence a **válka je nejvyšší zkouškou**. Fašismus klade na jednu rovinu „dobro“ a sílu a „zlo“ a slabost. Když se glorifikuje vítězství silných, uctívají se moc a síla kvůli nim samotným, jako samoučel: slabost se opovrhne a likvidace slabých a nepřipravených je vítána. Fašistická představa života jako „**věčného boje**“ mu nakonec vtiskla **expanzivní charakter**. Vlastnosti národa lze šlechtit jen v konfliktech a mohou se projevit jen ve výbojích a vítězstvích. Jasně se to odrazilo v cílech zahraniční politiky, které Hitler popsal v knize *Mein Kampf* (1925) jako *Lebensraum* na východě. Stát existuje, jen pokud se vyvíjí, zastavení se rovná smrti. Stát je nejen vůlí uskutečňující se uvnitř, nýbrž také mocí uplatňující se navenek – národ, pokud chce žít, musí vyvinout **vůli k moci**, jinak živoří a stane se kořistí silnějšího národa, který svou moc uplatňuje.
3. **Vůdčovství a elitářství**. Fašismus se vyznačuje nepřátelstvím k ideji rovnosti a stojí na „vůdcovském principu“. Mussolini se tituloval *Il Duce* a Hitler

Der Führer – vůdce byl symbolickým ztělesněním lidu, autorita vůdce byla nezpochybnitelná, protože on znal „skutečnou“ vůli lidu. Lid se vyjadřuje prostřednictvím Vůdce a on definuje zájmy a potřeby lidí a ukazuje jim jejich osud. **Vůdcovský princip** je základní hodnotou fašistického státu – vůdce má neomezenou státoprávní moc a nezpochybnitelnou ideologickou autoritu. Vůdce musí mít přímý kontakt se svým lidem, obvykle na organizovaných masových shromážděních, na lidových manifestacích atd.

4. **Socialismus a korporatismus.** Fašismus vyzdvihuje komunitu (národ) a kapitalismus hrozí díky svému založení na individualistické doktríně podkopáním této komunity. Kapitalismus stojí na materialismu a touze po osobním prospěchu („obchodnické ctnosti“), zatímco fašismus si chce podmanit svět („válečné ctnosti“). **Fašistický socialismus** byl proto **protiindividualistický i protiburžoazní**, snažil se o nalezení „třetí cesty“ mezi kapitalismem a socialismem, kterou viděl v **korporatismu** jako systému stojícím na funkčním **propojení průmyslových odvětví a státu**. Korporatismus byl založen na názoru, že podnikatelé a pracující jsou svázáni do organického celku, společenské třídy nejsou ve vzájemném antagonismu, nýbrž harmonicky spolupracují pro obecné blaho a národní zájem. V třídních vztazích však stát musí vystupovat jako prostředník, protože odpovídá za to, že národní zájem dostane přednost před úzce vymezenými skupinovými zájmy.
5. **Militantní nacionalismus.** Fašismus zdědil tradici šovinistického a expansionistického nacionalismu, který se vyvinul před 1. světovou válkou. Ve fašismu nešlo jen o patriotismus, ale o vytvoření militantního smyslu pro národní spolupatričnost. Fašismus ztělesňoval pocit **mesiášského** a fanatického poslání, perspektivu **národní obrody** a **znovuzrození národní hrdosti**. Z toho plynul expansionismus, válka a imperiální snahy.

Italský fašismus

Rozlišujeme dvě větve fašismu: **italskou** (zdůrazňuje roli všemocného státu) a **nacistickou**, **německou**, která byla založena na rasismu. Podívejme se nejprve na italský fašismus. Význam, který Mussolini a fašisté přikládali státu, lze pochopit přes prizma italských dějin. I když se formální sjednocení završilo v roce 1871, země zůstala i nadále rozdělena – nejvýznamnější byl rozdíl mezi průmyslovým severem a agrárním jihem. Mussoliniho cílem pak bylo vytvoření národního povědomí – vytvoření **italského národa**. Podstatou italského fašismu byl **totalitární ideál**, tj. totální podřízení jedinců státu („VŠE VE STÁTĚ, NIC PROTI STÁTU, NIC MIMO STÁT.“) Od občana se vyžadovala oddanost a poslušnost, život jedince měl sloužit zájmům země. Stát fašisty fascinoval také proto, že v něm viděli **nástroj modernizace**. Mussolini přitom nechtěl budovat autoritativní režim, ale **totalitní stát**, kterému šlo o totální kontrolu nejen ve sféře politické, ale také v hospodářství, školství, mládežnických organizacích, církvi, umění, kultuře a rodině (viz také oddíl 10.2).

Německý nacismus

Jak již řečeno, německá verze fašismu – **nacismus** – vyrůstala z rasistické doktríny. **Rasistické učení** vychází ze dvou základních předpokladů: první říká, že lidstvo lze rozdělit na základě biologických či genetických znaků na „rasy“ (ve skutečnosti se

Rasismus

však v rasových kategoriích promítají kulturní stereotypy). Druhý předpoklad říká, že **rasové rozdíly jsou v jistém ohledu politicky důležité a vlastně nejdůležitější ze všech společenských dělítek**, důležitější než třídní nebo národní příslušnost. Z toho pak mohou plynout dvě konsekvence: buď rasisté věří v přirozenost rasové segregace nebo mohou být přesvědčeni o nadřazenosti určité rasy a věřit, že je přirozeně nadřazena jiným. Nacismus je nejnázornějším příkladem politické filosofie spočívající na **doktríně rasové nadřazenosti**.

Již v 19. století došlo k proměně charakteru antisemitismu (nenávisti vůči Židům). Vznik „vědy o rasách“ vedl k tomu, že se o Židech začalo mluvit ne jako o náboženské, ekonomické či kulturní, ale jako o rasové skupině. **Německý rasismus** pak připsal zásluhy za veškerý kulturní vývoj německému způsobu života, zatímco Židy popsal jako „tělesně, duševně a morálně degenerované“. Tím připravil cestu nacistické ideologii, která vykreslila svět v pseudoreligiózních pojmech jako boj o nadvládu mezi Němci (dobro) a Židy (zlo). V Hitlerově světovém názoru tak dominovala **idea konfliktu dobra a zla, promítnutá do rasového boje mezi Němci a Židy**. Z přesvědčení o přirozené nadřazenosti árijské rasy plynul expanzionismus ospravedlněný právem panské rasy vládnout ostatním a z vypjatého antisemitismu vyrostlo „**konečné řešení židovské otázky**“, které vyvrcholilo v hrůzách holocaustu.

6.9 Nacionalismus

Nacionalismus chápeme ve **dvojím smyslu**. Jednak se jedná o **politickou ideologii** a jednak o **sociální proces** konstituce moderních národů, který byl tlačěn nacionalistickou ideologií. Podívejme se nejprve na nacionalismus jako sociální proces. V tomto smyslu je nacionalismus viděn jako aspekt širšího procesu **modernizace**: např. podle E. Gellnera je nacionalismus spojen s **industrializací**, která rozbíjí uzavřený charakter zemědělských komunit předmoderní agrární společnosti i dědičnou kontinuitu systému společenských rolí (viz oddíl 1.1). Rodící se moderní společnost naopak podněcovala **sociální mobilitu**, touhu jedinců prosadit se a uspět v soutěži, a proto potřebovala nějaký nový **zdroj kulturní soudržnosti**. Ten dodal právě nacionalismus.

E. Gellner

Fungování moderní společnosti se opírá více o očekávání ekonomického růstu a zlepšení materiální situace většiny lidí než o násilí mocenské elity či o víru ve věčnost daného řádu. S tím souvisí rostoucí dělba práce a spolu s ní také propojování stále větších mas lidí: podmínkou jejich spolupráce je však užívání jednoho **komunikačního prostředku nevázaného na místní kontexty**. S příchodem industrializace se proto stává nutným všeobecné zvládnutí čtení a psaní ve **standardizovaném jazyce**. Dochází ke **kulturní homogenizaci společnosti**, k níž přispívá také vydělování správního centra v podobě centralizovaného státu.

Sjednocující se trh a centralizující se státní moc jsou proto podmínkami vzniku **národa**, který se v souvislosti s demokratizací absolutistických států stává pomyslným „lidem“ (zdrojem politické moci – viz kapitola 7). Díky zavedení povinné školní docházky je rozmanitost místních kulturních zvláštností postupně nahrazena jednotou **národní kultury**. Nacionalismus se tak objevuje jako moderní fenomén spolu s rozvojem moderního státu a moderního industriálního systému.

Podle Benedicta Andersona lze tento nový typ kolektivity nazvat „**společenským představy**“ (*imagined community*). Příslušníci národa se na rozdíl od členů jedné rodiny, kmene či vesnice neznají, ale přesto si sami sebe představují jako společenství. Základní podmínkou představitelnosti moderního národa však bylo především spojení rozvoje kapitalistické ekonomiky s objevem knihtisku, což Anderson vyjadřuje označením „**tiskový kapitalismus**“. Jsou to pak noviny a romány, které podle Andersona zakládají možnost představit si národní společenství, k němuž patříme. I když za náš život můžeme poznat jen hrstku z miliónů příslušníků národa, díky sdílené spotřebě tiskových produktů si můžeme představit komunitu čtenářů. (text sleduje výklad v BARŠA, STRMISKA 1999: 20–23).

B. Anderson

Nacionalismus tak chápeme jako širší sociální proces. Lze o něm však hovořit také ve smyslu **ideologie** či **doktríny** – politického programu, který nesl výše popsáný proces. Jádrem nacionalismu jako doktríny je přesvědčení, že „**národy si musejí vládnout samy**“. V Gellnerově definici je nacionalismus „původně politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka musí být shodné.“ Podle Heywooda se jedná o patrně nejspěšnější politické učení, které formovalo moderní dějiny po celém světě. Samotná doktrína se zrodila v průběhu Francouzské revoluce: před tím se o zemích uvažovalo jako o „**říších**“, „**královstvích**“ atd. Revolucionáři však povstali proti Ludvíku XVI. ve jménu lidu a pod tímto označením chápali „**francouzský národ**“ (ideje ovlivněny Rousseauem: veřejná moc musí být založena na suverenitě lidu, na obecné vůli – viz oddíl 7.4).

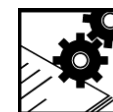
Národ je kulturní entita, skupina lidí spojená společnými hodnotami a tradicemi, například jazykem, náboženstvím a dějinami, kteří obvykle žijí ve stejném zeměpisném prostoru (BARŠA: 1999). **Stát** je pak politická instituce, která má suverenitu neboli nejvyšší a neomezenou moc v rámci vymezených teritoriálních hranic (viz oddíl 2.2). Cílem nacionalismu je, aby se národ a stát kryly. V tom se národ liší od **etnické skupiny** – ta má také svou kulturní a historickou identitu, obvykle vázanou na víru ve společné předky, ale nemá kolektivní politické aspirace.

Národ

Obvykle se od sebe odlišují dvě pojetí národa: **kulturní** a **politické**. První zdůrazňuje, že národy jsou jakési přirozené entity, společenství, do nichž patříme přirozeně (naše národní příslušnost tak není otázkou volby, ale osudu). Toto pojetí se někdy označuje také jako „**primordialistické**“ (tj. mající víru v prapůvodnost národů). Druhé pojetí naopak zdůrazňuje historickou podmíněnost národů a především je chápe jako společenství sdružená na základě **loajality jednomu systému politických institucí a jedné vládě zákona**. V tomto pojetí se s národem nepracuje jako s kvazi-přirozenou jednotkou, nezdůrazňuje se kulturní obsah (etnická identita), ale politická příslušnost (občanství). Příslušnost k národu tak není věcí osudu, ale volby. Toto pojetí umožňuje do národní politické jednotky zahrnout řadu etnických skupin a vyznačuje se tak vnitřní kulturní heterogenitou.

Příklad

Klasickými příklady politického pojetí jsou např. Velká Británie (sestává ze čtyř „**kulturních**“ národů: Angličanů, Skotů, Velšanů a severních Irů), a USA jako příklad „**přistěhovalecké země**“, která má multietnický a multikulturní charakter, který neumožňuje konstruovat národní identitu na základě společných kulturních a

historických vazeb. Vědomí přináležetosti k americkému národu bylo naopak vytvářeno vzdělávací soustavou a pěstováním úcty ke společným hodnotám.

Nacionalismus jako doktrína může nabýt **různých podob**. Mají na něj vliv konkrétní podmínky, v nichž je formulován, i politické názory jeho protagonistů. K nacionalismu tíhli jak liberálové, tak konzervativci, socialisté, fašisté, a dokonce i komunisté. Proto je nacionalismus **průřezovou ideologií**, která jde napříč prakticky celým politickým a ideologickým spektrem. Hlavní politické projevy nacionalismu jsou:

1. **Liberální nacionalismus**, v němž lze spatřovat klasickou formu evropského liberalismu. V 19. století v Evropě byl nacionalismus s liberalismem intimně spojen – například v revolucích roku 1848 se boj za národní nezávislost a sjednocení spojoval s voláním po **omezené a konstituční vládě**. Podobně jako i jiné formy nacionalismu vychází liberální nacionalismus z přesvědčení, že lidstvo se dělí na soubor národů, z nichž každý má svou vlastní identitu. Pro tuto formu nacionalismu je příznačné, že **myšlenku národa** chápe v politickém smyslu a spojuje ji s vírou v suverenitu lidu, kterou odvozuje z demokratické tradice Rousseauovy (viz oddíl 7.4). Hlavním **principem liberálního nacionalismu** je tudíž věrnost zásadě **sebeurčení národa**, jejímž cílem je vytvoření **národních států**, tj. států, jejichž hranice se kryjí s hranicemi oddělujícími jednotlivé národy. Liberální nacionalismus tvrdí, že právo na sebeurčení má **každý národ**, všechny národy jsou si z tohoto hlediska rovny. Cílem liberálního nacionalismu je tudíž vybudování světa suverénních národních států. Demokratické národní státy by měly být podle přesvědčení liberálních nacionalistů mírumilovnými sousedy, z toho plyne víra v to, že svět národních států bude světem bez válek. Liberální nacionalismus si drží **individualistická východiska liberalismu**, která staví jednotlivce nad každý kolektiv. I podle liberálních nacionalistů je koneckonců národní příslušnost odůvodnitelná jen na základě toho, co poskytuje jednotlivcům – kulturní prostředí, v němž mohou činit smysluplné životní volby. Právě národní kultura dává možnost liberálním principům, aby mohly být realizovány. Proto má na rozvinutí své kultury právo každý národ světa. **Kritikové liberálního nacionalismu** jej obviňují z naivismu a romantismu. Liberální nacionalisté jsou schopni vidět světlé stránky nacionalismu, ale potlačují jeho nebezpečné prvky, které ženou v národnostních konfliktech skupiny lidí proti sobě na základě jejich národní příslušnosti. Liberálové tak pojmají nacionalismus jako jakýsi univerzální princip, méně však chápou emocionální sílu nacionalismu, který dokáže lidi přesvědčit, že mají bojovat, zabíjet a umírat za „svou zemi“ bez ohledu na oprávněnost jejich požadavků. Samotný cíl liberálního nacionalismu je navíc jaksi falešný. Liberální nacionalisté předpokládají, že národy žijí na územích, která jim vyhovují a s územím jiných národů se nepřekrývají. Státy lze tedy vybudovat tak, aby se s těmito územími kryly. V praxi však všechny „národní státy“ zahrnují řadu jazykových, náboženských a etnických skupin, jejichž požadavky se mohou dostat do potenciálního konfliktu, jako například na území bývalé Jugoslávie v 90. letech 20. století.
2. **Konzervativní nacionalismus** se objevil o něco později než nacionalismus liberální. S určitým zpožděním se však nacionalismus stal článkem

přesvědčení většiny, pokud ne všech konzervativců. Ve Velké Británii to demonstrovala M. Thatcherová svou reakcí na vítězství ve válce o Falklandské ostrovy, zřetelné to je i na urputném euroskepticismu konzervativní pravice. Konzervativnímu nacionalismu jde primárně o příslib **sociální soudržnosti a veřejného pořádku**, který je ztělesněn v pocitech **národního vlastenectví**. Lidé podle konzervativců hledají bezpečí a identitu a k tomu jim slouží národní společenství. Konzervativní nacionalismus spočívá v obraně hodnot zděděných ze **společné minulosti**, kterou příslušníci národa sdílejí. To může konzervativnímu nacionalismu dát výrazně nostalgický charakter. Často bývá živěn pocitem, že národ a jeho přežití jsou v ohrožení. Proto se v tomto pojetí znovu a znovu objevuje volání po **jednotě národa a patriotismu**. Patriotismem chápeme pocit vlastenectví, psychické vázanosti na vlastní národ a přináležitost k němu. Podle tohoto přesvědčení je problémem přistěhovalectví, protože má tendenci oslabovat etablovanou národní kulturu a etnickou identitu a vyvolávat nepřátelství a konflikty.

3. **Rozpínavý nacionalismus** má agresivní, militaristickou a rozpínavou povahu. V tomto smyslu je úplným protikladem přesvědčení liberálního nacionalismu, podle něhož by měl mít každý národ právo na sebeurčení. Rozpínavý nacionalismus stál za koloniální expanzí evropských velmocí a také obě světové války byly do značné míry způsobeny tímto typem nacionalismu. Tento militantní a vybičovaný nacionalismus je vždy spojen se **šovinismem**, tj. iracionální vírou v nadřazenost nebo vůdčí roli vlastní skupiny. Nacionální šovinismus tak odmítá myšlenku, že všechny národy jsou si rovny, a nahrazuje ji přesvědčením, že národy mají každý své charakteristické rysy a takto i velmi odlišné osudy. Některé národy se hodí k tomu, aby vládly, ostatní k tomu, aby byly ovládány. Tato doktrína se zpravidla projevuje v přesvědčení o **etnické či rasové nadřazenosti** (tj. mísí se s rasismem). Šovinista chápe svůj národ jako jediný a zvláštní, jako národ v určitém smyslu „vyvolený“ vládnout ostatním.
4. **Protikoloniální nacionalismus** je projevem boje proti koloniální nadvládě v rozvojovém světě. Je jistou ironií, že nauky a zásady zrozené původně v procesu vytváření národů v Evropě obrátila tato podoba nacionalismu proti samotným evropským mocnostem. Antikolonialismus původně čerpal z „klasického nacionalismu“ evropského ražení a byl inspirován liberální myšlenkou sebeurčení národů. Rodící se africké a asijské národy se však nacházely v situaci značně odlišné od té, která charakterizovala evropské národy v 19. století. Úsilí těchto neevropských národů bylo neoddělitelně spojeno s přáním **sociálně se rozvinout** a skoncovat s podřízeností průmyslově vyspělým státům. Cíl „národního osvobození“ tak měl svou dimenzi politickou i ekonomickou. To pomáhá vysvětlit, proč se protikoloniální hnutí neohlíželo po liberalismu, ale po socialismu nebo marxismu-leninismu, který sliboval rychlý průmyslový rozvoj. Cíl politické nezávislosti tak splýnul s projektem sociální revoluce.

V posledních desetiletích 20. století se v důsledku narušení (částečně domnělé) kulturní homogenity vyspělých zemí díky imigraci a v důsledku emancipace

Multikulturalismus

původně utlačovaných skupin obyvatelstva začalo hovořit o tzv. **multikulturalismu**. Tento pojem se užívá jak ve smyslu deskriptivním, tak normativním. Ve smyslu **deskriptivním** označuje kulturní rozrůzněnost, která vyplývá z toho, že ve společnosti existují skupiny, jejichž názory a praktické postupy dávají vzniknout pocitu **zvláštní kolektivní identity**. Multikulturalismus znamená vždy rozrůzněnost skupinovou, vyvěrající z rasových, etnických a jazykových odlišností. V tomto smyslu pojem popisuje **realitu dnešních vyspělých společností**, které jsou kulturně, etnicky a nábožensky heterogenní (USA, Francie, Velká Británie atd.).

Ve smyslu normativním (ideologickém) vyplývá z multikulturalismu kladný postoj ke skupinové rozrůzněnosti a její podpora, vycházející buď z práva rozmanitých skupin na úctu a uznání nebo z očekávaného prospěchu, který z morální a kulturní rozrůzněnosti má celek společnosti. V tomto smyslu se tedy jedná o **cílenou vstřícnost k odlišnosti**. Ta na sebe může vzít nejméně **dvě podoby**. Může se jednat o nekritické přijetí plurality, které však v reálné politice dnes málokdo hlásá, neboť taková představa hrozí rozpadem společnosti do vzájemně izolovaných skupin. Druhá varianta – tzv. **liberální multikulturalismus** – spojuje přijetí kulturní odlišnosti s důrazem na nutnost budování **společné loajality** ke sdíleným politickým institucím společnosti. Smysluplný společenský pluralismus je podle liberálních multikulturalistů představitelný jen v **rámci relativně stabilního a sdíleného politického rámce poskytovaného institucemi liberálního státu**. Přitakání různosti tak jde ruku v ruce s důrazem na politickou integraci – zahrnutí všech kulturně odlišných částí do jednoho politického celku. Pak si lze představit stabilní a zároveň vnitřně pluralitní společnost. Multikulturalismus je proto slučitelný s liberálním nacionalismem, který chápe národ v politickém smyslu, je však v protikladu k jeho konzervativní či dokonce rasistické variantě.

Shrnutí kapitoly

1. Ideologie je více či méně skloubený systém idejí, které jsou základem organizované politické aktivity. O politických ideologiích hovoříme v souvislosti s liberalismem, konzervatismem, socialismem, anarchismem, feminismem, environmentalismem a fašismem.
2. Základní hodnoty liberalismu jsou individualismus, svoboda, racionalismus, rovnost, tolerance, víra v konsensus jako základ politické autority a konstitucionalismus. Rozlišujeme klasický a moderní liberalismus. Zatímco první věří v minimální stát, druhý mu přiznává jisté sociální funkce.
3. Základní hodnoty konzervatismu jsou tradice, pragmatismus, přesvědčení o nedokonalosti člověka, organické pojetí společnosti, víra v hierarchii, autoritu a význam majetku při stabilizaci společnosti. Zatímco paternalistický konzervatismus přijímá aktivní stát, myslitelé nové pravice chtějí jeho vliv v ekonomice minimalizovat.
4. Socialismus se původně rozvinul jako revoluční doktrína. V tomto – marxistickém – pojetí jde o nastolení beztřídní (komunistické) společnosti revoluční cestou. Marxismus stál na přesvědčení o významu materiální základny při vysvětlování společenské změny, odcizení, třídním boji, nadhodnotě a komunismu. Revizionistická verze socialismu, která dala vzniknout sociální demokracii, se staví k revoluci skepticky a snaží se ovlivnit politickou moc

demokratickou cestou. V současné době se snaží o reformulaci socialismu teoretikové a politici tzv. třetí cesty.

5. Definiujícím rysem anarchismu je jeho odpor vůči státu a jeho výkonným a soudním orgánům. Rozlišujeme jeho individualistickou a kolektivistickou variantu.
6. Cílem feminismu je zpochybnit podstatu rodové nerovnosti. Rozlišujeme tři varianty feminismu – liberální, socialistický a radikální.
7. Environmentalismus hodlá narušit domnělou samozřejmost vykořisťujícího vztahu člověka k přírodě. Pojí se s rozmanitými politickými postoji. Proto vedle radikálních ekologů existují také jeho umírněné varianty.
8. Fašismus usiluje o nahrazení liberálního řádu etikou boje. Vyznává kult války, expanzi a totalitní stát. Rozlišujeme jeho italskou – etatistickou – a německou – rasistickou – variantu.
9. Zdroj soudržnosti moderního státu poskytuje nacionalismus jako výraz kulturní homogenizace jeho teritoria. Společné komunikační médium je nejen podmínkou úspěšného výkonu vlády, ale také ekonomické aktivity. Budování trhu, centralizovaného státu a národa šlo ruku v ruce. Rozlišujeme dvojí pojetí národa – kulturní a politické. Rozlišujeme také různé projevy nacionalismu.

Otázky k zamyšlení

1. Co je ideologie?
2. Jak chápe ideologii K. Marx?
3. Co jsou základní liberální hodnoty?
4. Charakterizujte individualismus.
5. Jakou funkci ve společnosti podle konzervativců plní tradice?
6. Jaký je základní rozdíl mezi revolučním socialismem a sociální demokracií?
7. Charakterizujte kolektivistický anarchismus.
8. Objasněte rozdíl mezi pohlavím a rodem ve feministickém výkladu.
9. Co je ekocentrismus?
10. V čem se liší italský fašismus a německý nacismus?
11. Co je nacionalismus?
12. Jak se liší politické a kulturní pojetí národa?

Literatura použitá při zpracování textu kapitoly

- BARŠA, P, STRMISKA M.: *Národní stát a etnický konflikt*. CDK, Brno 1999
- BARŠA, P.: *Politická teorie multikulturalismu*. CDK, Brno 1999
- BURKE, E.: *Úvahy o revoluci ve Francii*. Brno: CDK, 1997
- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- HEYWOOD, A.: *Politické ideologie*. Viktoria Publishing, Praha 1994
- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004
- OATES-INDRUCHOVÁ, L.: *Dívčí válka s ideologií*. Slon, Praha 1998
- RAPHAEL D. D.: *Adam Smith*. Odeon, Argo, Praha 1995

- Co je demokracie?
- Přímá a zastupitelská demokracie
- **Radikální** demokracie
- Modely demokracie
- **Formy liberální** demokracie
- **Volby**
- Volební **systemy**

7

Demokracie

Cíl kapitoly

V této kapitole se seznámíte s nevlivnějšími modely demokracie jako způsobu vládnutí. Kapitola tak odpovídá na otázku, jaké existují modely demokracie a v čem se liší. Důraz je kladen na liberálně-demokratický model a jeho různé interpretace. V závěru kapitoly je zařazen výklad problematiky voleb a volebních systémů. Tato kapitola vám tak poskytuje poměrně detailního průvodce demokratickým zřízením a jeho základními institucemi.

- 5 hodin

Způsob studia

Text distanční studijní opory pro vás představuje primární studijní materiál. Musíte proto nejprve detailně nastudovat tuto kapitolu a následně se zběžně seznámit s textem povinné literatury, který rozšiřuje základní informace distanční studijní opory. Doporučená literatura je určena jen těm z vás, kteří mají hlubší zájem o studium politologie.

Povinná literatura

- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 87–105

Doporučená literatura

- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 321–361

7.1 Co je demokracie?

Slovo demokracie pochází už z antického Řecka (tato kapitola sleduje výklad v HEYWOOD 2004: 87–105, 248–260 a HLOUŠEK, KOPEČEK 2003). Stejně jako jiná slova končící na „-kracie“ (např. autokracie, aristokracie) je i slovo demokracie složeninou a to slov „kratos“ (tj. moc nebo vládnutí) a „demos“ (tj. lid). Demokracie je tudíž situace, **kdy vládne „lid“**. Řekové však slovem „demos“ původně označovali chudé nebo množství. V souladu s tím pak demokracie byla zřízením, v němž vládne chudá většina.

Aristotelés

V **Aristotelově klasifikaci** patří demokracie mezi nesprávné režimy, neboť v ní vládnou chudí jen ve svůj vlastní prospěch (viz oddíl 5.2). Neberou tak ohled na obecné blaho, což je podle Aristotela definičním rysem dobrého politického zřízení. Demokracie je navíc ohrožena vnitřní nestabilitou, neboť lidová většina je náchylná k manipulaci ze strany demagogů. Připomeňme, že principem demokracie je podle Aristotela **svoboda**. Podobný náhled na demokracii sdílel také Aristotelův učitel Platón.

Platón

I podle **Platóna** je demokracie vládou svobody. V demokracii může každý dělat, co se mu líbí. Na druhé straně je však podle Platóna demokracie nejhezčím ze všech zřízením. Díky tomu, že umožňuje rozkvést nejrůznějším životním stylům, vypadá jako „pestré roucho, hýčící všemi barvami“. V demokracii není nikdo k ničemu

nucen, toto zřízení zcela rezignuje na to, aby zajistilo vládu těch nejlepších. V této obci nevládnou ti, kteří k tomu mají dispozice, ale ti, kteří si na svou stranu dokáží získat masu. Demokracie tak je v Platónových očích zřízením nenáročným, které na své občany neklade žádné požadavky a **nechá je dělat, co sami uznají za vhodné**. V tomto smyslu je to zřízení, které vyznává **pluralitu životních cest** stejně jako zřízení, které **postrádá jakýkoli žebříček hodnot**. Vše je dovoleno a každá volba má stejnou hodnotu. Nezáleží na tom, zdali někdo žije požívačně a povrchně, nebo jako filosof. V demokracii neexistují žádná měřítka a zřízení samo vlastně umožňuje, aby člověk mohl žít jeden den jako požitkář a druhý jako asketa. V životě člověka v demokracii „není žádný řád ani nutnost, nýbrž on sám označuje tento život jako příjemný, svobodný a blažený“. Nenasytná touha po svobodě však přivádí demokracii k pádu. V demokracii totiž dojde k **rozšíření svobody** do všech oblastí společenského života, děti přestanou mít úctu k rodičům a učitel se bude bát svých žáků. V poslední fázi jsou na roveň občanů obce postaveni nejen otroci a otrokyně, ale také zvířata. Tato přemíra svobody podle Platóna nakonec demokracii uvrhne do **tyranidy**.

Jak Platón, tak i Aristoteles demokracii viděli jako zřízení, v němž vládnou chudí a znevýhodnění ve svůj prospěch a neberou ohled na zájmy obce (celku). Termín demokracie byl však používán i v jiných významech. Podle některých autorů to pro něj představuje jisté nebezpečí, protože pokud určité označení může každému znamenat cokoli, je v nebezpečí, že nebude brzy znamenat vůbec nic. Současné užívání pojmu se navíc od významu, který mu přikládali Aristotelés a Platón, podstatně odlišuje.

Nezapomenutelné vymezení demokracie podal v roce 1864 Abraham Lincoln v Gettysburgu, kde o demokracii hovořil jako o „**vládě lidu, lidem a pro lid**“. To jasně ukazuje, že demokracie spojuje vládnutí s lidem – v tomto smyslu jde o jakousi „**lidovládu**“ v **trojím smyslu**. Demokracie je vládou lidu, což znamená, že vláda získává oprávnění (legitimitu) díky **podpoře lidu**. Demokracie je vládou lidem (jeho prostřednictvím), což znamená, že lid participuje na výkonu vládnutí. Demokracie je vládou pro lid, tzn. snaží se jednat **pro blaho všech** a ne jen určité úzké skupiny. Vzhledem k ústřednímu významu pojmu lid v definici demokracie si musíme položit otázku, kdo je tímto pojmem míněn.

Lincolnova
definice

Jedním z hlavních rysů demokracie je **princip politické rovnosti**, tj. koncepce upravující rozdělení politické moci rovným způsobem. Podle tohoto principu má **každý jednotlivec** (v politickém smyslu) **stejnou váhu** – všechny hlasy „zní stejně hlasitě“. V liberálně-demokratickém pojetí to znamená **rovné rozdělení politických práv**, především práva volit a být volen. To se často vyjadřuje zásadou „jeden člověk, jeden hlas“. **Každý člověk** by tak měl být zahrnut do demokratického lidu. Ve skutečnosti bylo lidové těleso často značně omezeno. Přísná omezení volebního práva existovala ve většině západních států až do 20. století a často i po jeho určité části. Jednalo se o majetkové cenzury nebo vyloučení žen. Ve Velké Británii bylo všeobecné volební právo zavedeno až v roce 1929, kdy získaly volební právo ženy. V USA bylo zavedeno teprve počátkem 60. let 20. století, kdy mohli v řadě jižních států poprvé volit i Afroameričané, ve Švýcarsku v roce 1971, kdy získaly volební právo tamní ženy. Jedno omezení volebního práva přetrvává doposud a to omezení věkem.

Demokratický princip „vlády lidu“ může být navíc v rozporu s požadavkem **garance individuálních práv**. Pokud se na lid podíváme jako na soudržné těleso, spjaté nějakým společným neboli kolektivním zájmem, vidíme jej jako nedělitelnou jednotku, která vyjadřuje svou „vůli“. Podle tohoto pojetí individuální vůle nemá žádnou váhu, důraz je kladem na vůli společnou. Takové pojetí „demokracie“ charakterizovalo „lidově-demokratické“ – komunistické – režimy pře rokem 1989 ve východní Evropě. Tyto režimy sice formálně pořádaly „volby“, v nich však 99 procent populace vždy posvětilo vládnoucí garnituru. Ta využívala celé škály zastrasování a mocenských praktik, aby takového výsledku pravidelně dosáhla. Podobné mechanismy lze identifikovat i v současných nedemokratických režimech, které mají zájem na tom udržovat si demokratickou fasádu. Skutečně existující společenství jsou však vždy nějak rozdělena a názory v nich se různí. Liberálně-demokratické pojetí proto **spojuje výše charakterizovaný princip politické rovnosti s důrazem na pluralismus**, jehož podmínky mohou být zajištěny jen tehdy, pokud jsou garantována **základní lidská práva** (viz také níže). Moderní ústavní stát tak stojí na dvou pilířích – na (1) respektu k individuálním právům a (2) demokratickém principu rozhodování. Tento princip však může být vykonáván různými způsoby.

7.2 Přímá a zastupitelská demokracie

Základními dvěma způsoby jsou **přímá a zastupitelská demokracie**. Přímá demokracie, někdy zvaná také participativní demokracie, je založena na **přímé, nezprostředkované a trvalé participaci občanů** na úkolech spojených s vládnutím. Přímá demokracie tak stírá rozdíl mezi vládnoucími a ovládanými a mezi státem a společností občanů. Je to systém lidové samosprávy. Ve starověkých Athénách se vykonávala prostřednictvím masových shromáždění, k jejím nejběžnějším moderním projevům patří **instituce referend**.

Referendum je hlasování, jímž voliči mohou vyjádřit svůj názor na konkrétní otázku veřejné politiky. Od voleb se liší tím, že volby jsou v zásadě způsobem obsazování určité funkce, nikoli přímou metodou ovlivňování obsahu politických opatření. V současné situaci není referendum zpravidla chápáno jako alternativní způsob výkonu demokracie, ale jako jeho doplněk. Referenda mohou mít různý charakter. Jejich výsledek může být pro politickou reprezentaci závazný (to může být vázáno na určité podmínky, např. účasti) nebo může mít jen poradní charakter (politická reprezentace se jím nemusí řídit). Referenda mohou být organizována jak na celostátní, tak také na místní (lokální) úrovni.

Referenda
(pro a proti)

K **přednostem** referend patří:

1. Jsou brzdou proti koncentraci politické moci v rukou vlády. Zajišťují, že vláda bude jednat v souladu s veřejným míněním.
2. Napomáhají politické participaci a tím přispívají k vytváření vzdělanějšího a informovanějšího voličstva.
3. Posilují legitimitu politického rozhodování, protože dávají občanům do ruky nástroj, jak se vyjádřit ke konkrétním problémům.

4. Stávají se nástrojem řešení důležitých ústavních otázek nebo zjišťování veřejného mínění ve věcech, na které se nedostane ve volbách, protože hlavní politické strany jsou v nich zajedno.

K **nevýhodám** referend naopak patří:

1. Ponechávají politické rozhodování na těch, kdo mají nejnižší vzdělání a nejméně zkušeností a jsou tak nejsnáze ovlivnitelní médii a charismatickými osobnostmi.
2. Nejsou kvalifikovaným rozhodováním, ale jen momentálním obrazem veřejného mínění.
3. Mají tendenci zjednodušovat a překrucovat politické problémy, jelikož je redukuje na otázky typu ano–ne.

Příklad

Kopeček s Hlouškem uvádějí, že v Evropě mimo Švýcarsko, které uskutečnilo mezi lety 1945–95 na celostátní úrovni přes tři sta referend, se tento mechanismus přímé demokracie využívá dosti zřídka. V uvedeném období uskutečnila Itálie 40, Irsko 16 a Dánsko 12 referend. Německo v tomto období neuskutečnilo žádné referendum.

K dalším mechanismům přímé demokracie patří **lidové iniciativy**, které občanům umožňují předkládat návrhy zákonů či požadavky. Do stejné kategorie patří také petice.

K **přednostem přímé demokracie** obecně patří:

1. Zdůrazňuje kontrolu občanů nad jejich vlastními osudy.
2. Vytváří údajně lépe informované a vzdělanější občanstvo.
3. Umožňuje, aby veřejnost sama vyjadřovala své názory a požadavky a nemusela tak být odkázána na třídu profesionálních politiků, kteří nezřídka nadřazují svůj osobní zájem zájmu obecnému.
4. Zajišťuje legitimitu vládnutí: lidé totiž spíše přijmou ta rozhodnutí, která učinili sami za sebe.

K **nevýhodám přímé demokracie** naopak patří:

1. Omezená uskutečnitelnost v podmínkách komplexních moderních společností.
2. Důraz na politickou participaci, kterou v současné společnosti lidé často nepovažují za středobod svého života.
3. I pokud bychom ji redukovali jen na referenda, jejich častá organizace vede k „únavě z politiky“ a v konečném důsledku k nízké účasti.

Úkol

Promyslete si argumenty zastánců i kritiků přímé demokracie. Srovnajte je s argumenty pro zastupitelskou demokracii (viz níže). Ke které pozici se kloníte a proč? Vaše názory budou diskutovány během druhého přednáškového bloku.

Zastupitelská demokracie je demokracie omezená a nepřímá. Omezená je v tom, že participace veřejnosti na vládnutí je jen občasná a krátkodobá, jelikož se omezuje na volební akt jednou za několik let. Nepřímá je v tom, že veřejnost sama moc nevykonává, ale pouze vybírá ty, kdo budou vládnout za ni a jejím jménem. **Základními**

Přímá
demokracie
(pro a proti)

Zastupitelská
demokracie

institucemi nepřímé demokracie tak jsou shromáždění (parlament), politické strany, volby a všeobecné volební právo.

Myšlenka zastupitelské demokracie vychází z liberalismu (viz oddíl 6.2). Podle jeho duchovního otce – Johna Locka – musí **moc ve státě vycházet z lidu** a práva jednotlivců, kteří jej tvoří, představují také omezení, v jehož rámci vláda vládne. Účelem státu je zajistit výkon individuálních vlastnických práv: takto legislativa nemá neomezené právo nad vlastnictvím a životem lidu. Její moc je dána souhrnem mocí individuálních členů společnosti, kteří se jich vzdali a přenesli ji na ni (což je formulace principu zastupitelské vlády). Liberalismus tak myšlenku zastupitelské vlády spojuje s **důrazem na omezenou vládu**, která sama musí dodržovat občanské zákony a nemůže jim být nadřazena.

K silným stránkám zastupitelské demokracie patří:

1. Nabízí prakticky uskutečnitelnou formu demokracie, neboť přímou demokracii lze realizovat jen v malých společenstvích.
2. Zbavuje řadové občany břemene rozhodování a v politice umožňuje dělbu práce.
3. Umožňuje vložit vládnutí do rukou těch, kdo jsou vzdělanější a mají větší zkušenosti.
4. Udržuje stabilitu, jelikož řadové občany drží dál od politiky, a tak je vede k tomu, aby akceptovali kompromis.

7.3 Radikální demokracie

Nyní se dostáváme k otázce, kam až by měla demokratická vláda sahát. Co je tou pravou sférou demokracie? Které otázky jsou vhodné k tomu, aby o nich rozhodoval lid, a které by se měly ponechat jednotlivým občanům? Modely demokracie, které jsou konstruovány na základě **liberálního individualismu**, vidí demokracii jako **mechanismus kontroly politiky v úzkém slova smyslu**, tj. mechanismus kontroly státní moci. Z tohoto hlediska je účelem demokracie stanovit zákonný rámec, ve kterém se mohou jednotlivci zabývat svými vlastními věcmi a sledovat své soukromé zájmy. Demokratická řešení se tedy hodí pouze pro ty věci, které se dotýkají celku společnosti, v jiných věcech je demokracie nelegitimním zasahováním do soukromé sféry. Tato obava se často projevuje odmítáním všech forem přímé (participativní) demokracie a těch zákonů, které zasahují do domněle nepolitické soukromé sféry.

Radikální
demokraté

Opačný pohled prezentují tzv. **radikální demokraté**, kteří neredukují politickou moc na stát, ale vidí mocenské vztahy ve všech společenských sférách. Proto také v těchto sférách požadují demokratickou kontrolu. V rámci svého radikálního pojetí se tak demokracie nechápe jako způsob, jak stanovit rámec, v němž mohou jednotlivci řešit své soukromé záležitosti, ale spíše jako **obecný princip, který lze vztáhnout na všechny oblasti sociální existence**. Podle této koncepce mají lidé základní právo participovat na přijímání všech rozhodnutí, která ovlivňují jejich život, a demokracie je jen kolektivní procedura, skrze niž se tak děje. Toto stanovisko se zřetelně projevuje v marxistických požadavcích na kolektivizaci majetku a zavedení samosprávy pracujících. V obou těchto krocích socialisté spatřují cestu k demokracizaci ekonomického života. Místo toho, aby prosazovali jen politickou demokracii,

marxisté volají po „sociální“ či „průmyslové“ demokracii. Podobně feministky požadují demokratizaci rodinného života, chápanou jako právo všech podílet se na rozhodování v domácí nebo soukromé sféře. V tomto smyslu je demokracie viděna nikoli jako nebezpečí, ale jako vlastní realizace svobody jedince.

7.4 Modely demokracie

Klasická demokracie

Prvním modelem demokracie je **klasická demokracie**. Tento model se opírá o *polis* neboli městský stát antického Řecka a především systém vlády, který se rozvinul v Athénách v období státníka Perikla (5. století př. n. l.). Athénská demokracie byla v podstatě **vládou lidového shromáždění**. Všechna významná rozhodnutí přijímalo shromáždění, kterého se mohli účastnit všichni občané. Z občanského tělesa však byli v Athénách vyloučeni otroci (kteří tvořili až třetinu obyvatelstva), metoikové (svobodní cizinci bez občanských práv) a ženy. Shromáždění se scházelo přinejmenším čtyřicetkrát do roka a plnilo nejen zákonodárné, ale také soudní a výkonné funkce. Funkcionáři se vybírali losem nebo byli voleni a střídali se ve funkci. Funkční období bylo zpravidla krátké, aby se umožnila relativně široká participace.

Athénská
demokracie

Pravidelných zasedání **shromáždění** se však účastnila jen menšina občanů (ať z důvodů geografické vzdálenosti nebo zaměstnání). Jednalo se především o **chudší vrstvy athénské společnosti**, které měly více času, aby jej trávily na shromážděních, než zaměstnaní lidé. To bylo později ještě podtrženo tím, že za účast na shromážděních byly vypláceny diety. Fakt účasti chudších a méně vzdělaných athénských občanů na vedení obce stál nepochybně v pozadí nevraživosti athénské filosofie vůči demokracii. Výše jsme zmínili Platóna a Aristotela. Oba upřednostňovali politické vedení, které by netvořily nevzdělané masy, ale ti nejlepší občané obce.

Dalším orgánem athénské demokracie byla **rada pěti set**. Rada, složená z pěti set občanů, působila jako **výkonný či řídicí výbor** shromáždění. Připravovala návrhy k projednávání, realizovala rozhodnutí shromáždění a kontrolovala podřízené úředníky. Pro zvýšení efektivity rady existoval v jejím rámci **padesátičlenný výbor**, který zajišťoval její fungování vždy po desetinu roku. Předseda výboru zastával svůj post jen jeden den a žádný Athéňan jej nemohl zastávat více než jednou v životě, což bylo chápáno jako pojistka proti koncentraci moci. Jedinou výjimkou byli nejvyšší vojenští velitelé, kteří mohli být voleni opětovně.

Z dnešního pohledu bylo **hlavní slabinou** athénské demokracie to, že mohla fungovat jen za podmínky **vyloučení většiny obyvatel z politické aktivity**. Participace se omezovala jen na muže narozené v Athénách a starší dvaceti let. Tito občané mohli věnovat politice tolik času jen proto, že otroci je zbavovali nutnosti stále pracovat. Domácnost byla navíc vyhrazena ženám, což muže osvobozovalo od domácích povinností. Z této perspektivy je možné hodnotit athénskou *polis* jako protiklad demokratického ideálu, na což upozorňují její moderní kritikové. Přetrvávajícím dědictvím athénské demokracie je naopak specifické pojetí svobody jako politické účasti (viz oddíl 5.4.1).

Demokracie jako ochrana

Ochrana
před státem

Druhým modelem je **demokracie jako ochrana**. Myšlenky demokracie znovu ožily v 17. a 18. století. Jejich podoba však byla od klasického modelu značně odlišná. Demokracie již nebyla chápána jako mechanismus, který zajišťuje participaci občanů na politickém životě, ale jako **nástroj, kterým by se občané mohli chránit před zásahy státu**. Proto se hovoří o demokracii jako ochraně, resp. ochranné demokracii (*protective democracy*). Tento názor přitahoval především myslitele raného liberalismu, kterým šlo o co nejširší sféru individuální svobody. Právě proto liberalismus podporuje myšlenku omezené vlády a děsí se koncentrace moci v jedněch rukou.

Toto znepokojení formuloval ve své kritice představy absolutistického státu již John Locke (viz oddíl 5.3). Připomeňme, že podle něj má každý jednotlivec právo na život, svobodu a legitimně nabytý majetek. Pokud je tomu tak, občané musí mít právo chránit se proti možnosti vyvlastnění ze strany státu tím, že budou mít pod kontrolou složení zákonodárného sboru. Tak budou kontrolovat výši zdanění, které na jejich majetek stát uvalí. Demokracie tím dostala význam **systemu vládnutí se souhlasem ovládaných, který funguje prostřednictvím zastupitelského sboru**. Jak jsme již upozornili výše, myšlenka omezené vlády se zde snoubí s principem zastupitelské vlády.

Utilitaristé

Podle současných kritérií však Locke demokrat nebyl, protože zastával názor, že politická práva by měli mít jen ti, kteří vlastní určitý majetek. S radikálnějším propojením volebního práva a individuálních zájmů (nikoli však práv) přišli koncem 18. století **utilitaristé** jako například Jeremy Bentham (1748–1832) a James Mill (1773–1836) (viz oddíl 5.1). Také utilitaristický argument se opírá o potřebu chránit nebo prosazovat individuální zájmy. Jelikož podle utilitarismu jde všem jedincům o to, aby maximalizovali své štěstí a minimalizovali strasti, dospěl Bentham k názoru, že jedinou cestou, jak zajistit „co největší štěstí pro co největší počet lidí“ je všeobecné volební právo (ve své době chápáné jako volební právo mužů).

Dělba
moci

Tento pohled klade důraz na systém konstituční (liberální) demokracie, která funguje v rámci určitého souboru formálních nebo neformálních pravidel, která **omezují výkon státní moci**. Pokud je právo volit nástrojem ochrany individuální svobody, musí být svoboda zajištěna také **důslednou dělbou moci** (oddělená zákonodárná, výkonná, soudní moc) a **dodržováním základních práv a svobod** (např. svoboda projevu, pohybu, od svévolného uvěznění). Cílem demokracie jako ochrany je tak dát občanům co největší prostor k tomu, aby žili tak, jak se sami rozhodnou. Lze ji proto sloučit s tržní ekonomikou *laissez-faire* i s přesvědčením, že jedinci by měli být plně odpovědní za ekonomickou i sociální situaci, ve které se ocitnou. Tato koncepce demokracie proto lákala především klasické liberály a libertariány.

Ospravedlňovat demokracii jen poukazem na to, že chrání jednotlivce, však znamená prosazovat **demokracii jen v zúženém významu**. V praxi se souhlas ovládaných dává najevo hlasováním v pravidelně konaných konkurenčních volbách. Tím se zaručuje odpovědnost vládnoucích. Politická rovnost se tak chápe jen technicky a rozumí se jí **rovné volební právo**. Ke kritice tohoto pojetí (volební) demokracie se dostaneme v následující části.

Rozvojová demokracie

Třetí model demokracie rozšiřuje její zadání. Nevidí ji jen jako mechanismus ochrany sféry individuální svobody, ale jako nástroj péče o rozvoj jednotlivců i lidského společenství. O tomto modelu se proto hovoří jako o systému **rozvojové demokracie** (*developmental democracy*). Nejradikálnější z těchto modelů vypracoval Jean-Jacques Rousseau (1712–1778). Jeho myšlenky představují alternativu k převládající liberální teorii demokracie, později ovlivnily marxisty i anarchisty. Pro Rousseaua byla demokracie nástrojem, skrze který mohou lidé dosáhnout **svobody v pozitivním pojetí** neboli **veřejné autonomie** ve smyslu „poslušnosti zákonu, který si člověk sám stanoví“. Proto byl Rousseau mnohem blíže klasickému pojetí demokracie než její moderní – liberální – podobě. Jak již víme, v klasickém pojetí byl člověk svobodný, protože se podílel na vládě, zatímco v moderním liberálním pojetí je svobodný do té míry, do níž politika (stát) nezasahuje do jeho záležitostí. Také podle Rousseaua jsou občané svobodní jedině tehdy, jestliže se **bezprostředně a neustále podílejí na formování života obce**, ve které žijí. Podle Rousseaua spočívá svoboda v poslušnosti tzv. **obecné vůli**. Rousseau věřil, že obecná vůle je „skutečnou“ vůlí každého občana, která se liší od jeho vůle „soukromé“ či sobecké. Tím, že jsou poslušni obecné vůli, jsou občané poslušni pouze své vlastní „skutečné“ přirozenosti, jelikož obecná vůle je tím, co by jednotlivci chtěli, kdyby nejednali sobecky. Systém radikální demokracie jako nástroje rozvoje pak podle Rousseauova názoru nevyžaduje jen politickou rovnost, ale i rovnost ekonomickou.

J. J. Rousseau

Do teorie demokracie vešel Rousseau jako obhájce **suverenity lidu** (princip, podle něhož moc vychází z lidu), která musí být lidem přímo vykonávána. Lidová suverenita je podle něj jediná a nedělitelná a její realizace probíhá jen tehdy, když na ni skutečně může participovat celý lid. Proto je také nutné, aby republiky byly malé. Takto stojí Rousseau v **přímé opozici k zastáncům reprezentativní vlády** (např. J. Locke). U Locka sice také pochází veškerá moc z lidu (jako u Rousseaua), avšak lidová suverenita je realizována jen ve chvíli, kdy jednotlivec participuje při ustavení zákonodárné moci (při volbě zástupců do parlamentu). Po zbytek doby poskytuje jedinec, jak Locke říká, jen tichý souhlas s mocí, a to tak dlouho, dokud politická moc vykonává ty funkce, kvůli kterým byla ustavena. U Rousseaua však musí být lidová suverenita **kontinuálně vykonávána a obnovována v aktivní participaci občanů na politické moci** (suverenita nemůže být delegována na parlament nebo na nějaký jiný orgán, neboť je nezcizitelně umístěna v lidu). To je důvod, proč na Rousseaua navazují současní kritici reprezentativní demokracie, kteří vidí jako jedinou legitimní formu vlády přímou demokracii – aktivní politickou participaci všech, kterých se politické rozhodování týká.

Suverenita lidu

V 60. a 70. letech 20. století se jednalo o myslitele tzv. **Nové levice**, kteří hovořili o přednostech „participativní společnosti“, tj. společnosti, v níž se každý občan může rozvíjet tím, že se přímo podílí na rozhodnutích, která ovlivňují jeho život. Toho lze dosáhnout transparentností a decentralizací všech hlavních společenských institucí: rodiny, pracoviště, politických stran, zájmových skupin a zákonodárných sborů. Jádrem tohoto modelu je koncepce tzv. „**nové demokracie**“ neboli demokracie „zdola“, tj. přesvědčení o tom, že rostoucí lidová participace by mohla přivést radikální reformu všech důležitých institucí liberální demokracie. Zároveň s tím však

Nová levice

byla **opouštěna původní Rousseauova formulace** radikální demokracie, která nebezpečně podřazuje zájmy jednotlivců zájmu společenského celku. Pokud „obecná vůle“ není pouhým souhrnem individuálních vůlí občanů, ale „skutečnou“ vůlí společenského celku, nic nebrání tomu, aby se její interpretace chopil autoritářský vůdce nebo totalitní stát, který tvrdí, že ji dokáže nejlépe vyložit.

Radikální demokraté

Současní **radikální demokraté** tak svůj repertoár obohatili o důraz na společenský pluralismus a respekt k individuálním právům. Obrousili také hrany původnímu projektu radikální politické reformy a namísto toho položili důraz na **rozvoj občanské společnosti**. Ta je chápána jako intermediární sféra, kterou můžeme lokalizovat v prostoru mezi státem a rodinou, v jejímž rámci se občané sdružují s druhými a sledují společné cíle (viz oddíl 1.2). Tato sdružení – nevládní organizace, sociální hnutí, občanské iniciativy, náboženské organizace, odbory – podle některých teoretiků představují protiváhu jak státu, tak kapitalistické ekonomiky a poskytují **platformu pro realizaci občanské svobody**. Zatímco současný stát člověka redukuje na klienta a ekonomika na pracovní sílu, v rámci občanské společnosti jedná jako občan a buduje svou identitu v interakci s jinými občany. Radikální implikace rousseauovského pojetí jsou tak reformulovány v takovém modelu, který je **kompatibilní se standardními institucemi liberální demokracie**. Radikální demokraté se tak primárně nestaví proti volební demokracii, ale spíše se snaží o její doplnění důrazem na dobrovolnou participaci v občanských sdruženích.

A. de Tocqueville

Fungující občanská společnost podle nich nejen poskytuje příležitost pro participaci a skrze ni rozvoj jednotlivce, ale staví také hráz nebezpečí, které je s demokracií spjato a které poprvé pojmenoval francouzský politik, politický teoretik a historik Alexis de Tocqueville (1805–1859) jako „**tyranii většiny**“. Demokracie v sobě obsahuje hrozbu, že svobodu jednotlivce a práva menšin bude možno zardousit ve jménu lidu (**ve jménu většiny**). Pro Tocquevilla jsou občanské asociace školami veřejného ducha, v nichž se občané dozvídají o svých právech a závazcích a učí se prosazovat své zájmy a nároky a vyjednávat s ostatními. Vidí v těchto sdruženích místa, v nichž jednotlivci mohou obrátit svůj zájem od pouze egoistických a úzce soukromých cílů a uvědomit si svou spoluzodpovědnost za udržování společného života a veřejný zájem. Svobodné občanské asociace jsou pro něj nezbytnou podmínkou náležitého fungování demokratického státu.

J. S. Mill

Vedle Tocquevilla dospěl k podobnému zhodnocení důležitosti svobodného sdružování pro hledání a prosazování obecného zájmu a udržování ducha svobody také John Stuart Mill (1806–1873). Podle Milla je hlavní předností demokracie, že pomáhá „maximálně a zároveň harmonicky“ rozvíjet schopnosti jednotlivce. Svou účastí na politickém životě občané začínají chápat veřejné problémy, stávají se vnímavějšími a dosahují vyšší úrovně svého osobního rozvoje. Demokracie je vlastně výchovná zkušenost. Proto Mill **navrhoval participaci rozšířit**. Jeho myšlení jej dovedlo i k tehdy radikálnímu návrhu volebního práva pro ženy (Barša, Císař 2004).

Deliberativní demokracie

Deliberace

V současné době se začalo hovořit o modelu tzv. **deliberativní (rokovací) demokracie** (či demokracie jako diskuse), kterou lze chápat jako poslední variaci na téma rozvojové demokracie. Pojetí deliberativní demokracie lze nejlépe vymezit v protikladu k demokracii volební. Podle zastánců deliberativní demokracie je volební

(agregativní) demokracie nedostatečnou koncepcí. Redukuje demokracii jen na tržní výběr, agregaci jednotlivých preferencí, ale neposkytuje prostředí k tomu, aby se tyto preference mohly kvalifikovaným způsobem formovat a formulovat. Deliberativní demokracie tak chce **léčit neduhy moderní volební demokracie** – chce rozšířit a pluralizovat platformy politické deliberace, vtáhnout více lidí do politiky, otevřít prostory veřejné diskuse a umožnit tak občanský rozvoj jednotlivců (skrze organizace občanské společnosti, veřejná média, otevřený přístup do zákonodárných sborů atd.). Tím se vytvoří podmínky pro to, aby mohli jednotlivci své preference transformovat a aby mohla (v diskusi) převážit politicky zdatnější řešení.

Kritici se proti tomuto pojetí staví proto, že předpokládá dosažení konsensu (cílem deliberace je konsensus). Deliberace totiž ve skutečnosti může spíše vynést na světlo rozdíly mezi lidmi, než vést ke konsensu. Podle kritiků není demokracie otázkou deliberace, ale soutěže, a pokud existuje soutěživá demokracie, tato podporuje veřejnou diskusi, neboť vede k tomu, aby se soupeřící postoje ospravedlnily v soutěži s postoji jinými (Shapiro 2003).

Je pravda, že v některých verzích deliberativního modelu je zdůrazňován **konsensus** jako cíl deliberace. To se týká především těch teoretiků, kteří vycházejí z německého filosofa J. Habermase (nar. 1929). Jiní však naopak argumentovali, že deliberace může skutečně ukázat, že diskutující jsou od sebe dále, než původně očekávali, a že jejich neshody jsou vážnější, než předpokládali. Podle těchto názorů nemusí **diskuse o rozdílnostech** nutně vést k jejich překonání. Deliberativní model demokracie pak má přinést největší výhody právě těm, kteří se odlišují od většinové společnosti. Menšina, která není schopna vytvořit dostatečnou voličskou bázi, bude v agregativní (volební) demokracii vždy přehlasována. V deliberativním modelu však může cestou ovlivňování veřejného mínění měnit postoje a sebechápání většinové společnosti i bez toho, aby mobilizovala dostatečnou početní podporu pro prosazení určité politiky.

J. Habermas

Elektronická demokracie

Důraz, který klade na komunikaci deliberativní model, vynikl ještě více v diskusích posledních let, které se týkaly potenciálu elektronických médií (především internetu) pro občanskou mobilizaci a politickou participaci. Někteří teoretici – především z tábora participativní a deliberativní demokracie – věřili, že relativně snadná dostupnost elektronických prostředků komunikace by mohla přispět ke zvýšení zájmu občanů o věci veřejné a o jejich aktivnější zapojení do politického procesu. Tato vize **elektronické demokracie** (e-demokracie) však narazila na několikéré překážky. Za prvé, byla kritizována kvůli tomu, že vytváří podmínky pro **politickou manipulaci**. Je mnohem jednodušší manipulovat s jedinci, kteří sedí sami doma u počítače, než s pevně provázanou skupinou. Za druhé bylo zdůrazněno, že e-demokracie nemůže sama o sobě problémy současné demokracie vyřešit. Naopak, její úspěšné působení závisí na **mnoha jiných faktorech**.

Proto ti autoři, kteří sice elektronickou demokracii vítají, ale současně si uvědomují **problémy** spojené s její realizací, hovoří o tom, že se na uplatnění nových médií v demokratickém procesu musí nahlédnout ze širší perspektivy. Nelze věřit, že by pouhé použití internetu a dalších elektronických prostředků mohlo nějakým

záračným způsobem vyléčit takový neduh soudobé zastupitelské demokracie, jakým je například kontinuálně klesající volební účast občanů demokratických zemí. Stejně tak nelze doufat, že by zavedení elektronických prostředků v nedemokratickém prostředí přispělo k jeho demokratizaci. Elektronická média totiž mohou stejně jako k lepší demokracii přispět k utužení politické diktatury, pokud se jí podaří monopolizovat jejich užití. V této souvislosti hovoří někteří autoři nejen o nových možnostech demokracie, ale také o nových možnostech diktatury – v tomto případě tedy **e-diktatury** neboli **e-tatury**.

Pokud chceme dosáhnout větší demokratizace skrze elektronická média, musíme se zamyslet nad tím, jak dosáhnout širší **proměny občanského chování** tak, abychom zajistili, že dostupné technické prostředky budou používány občany vykazujícími zájem o politické problémy. E-demokracie není otázkou těch správných aplikací a prostředků, ale problémem, který se týká jak technologických změn, tak také změn na straně občanů – proto to nemůže být jen technologie, která navede současnou informační společnost na cestu elektronické demokracie. Naopak – musí to být aktivní **občané**, kteří k tomu vědomě použijí nabízejících se prostředků **elektronické komunikace**. Skeptici by mohli namítnout, že to v moderní společnosti, která není založena na hodnotě aktivního občanství, můžeme jen stěží očekávat. Realisté pak mohou odvětit, že i přesto elektronická média nabízejí možnosti pro nastolení přímějšího vztahu mezi zastupiteli a občany například ve formě **e-konzultací** občanů se členy parlamentu, které mohou nastolit důležitou politickou otázku na jednání zastupitelského sboru, která by si jinak do politického systému těžko hledala cestu. E-demokracie pak lépe než na centrální úrovni údajně funguje na úrovni místní – to je místo, kde může **elektronická síť** vhodně doplnit již existující **lokální sociální sítě** a přispět tak například k organizaci lokální kampaně proti stavbě továrny, která by ohrožovala životní prostředí místní komunity. Stejně tak mohou elektronické aplikace pro vyřizování každodenní agendy napomoci lepší funkci státního aparátu vyloučením příležitostí ke korupci úředníků.

7.5 Formy liberální demokracie

V současné době představuje liberální demokracie nejrozšířenější formu demokratické vlády a to bez ohledu na to, že diskuse o povaze „pravé“ demokracie dále pokračuje. Mezi hlavní rysy liberální demokracie patří:

1. Je demokracií **nepřímou a zastupitelskou** v tom smyslu, že politická funkce se získává v důsledku úspěchu v pravidelných **volbách**, které jsou organizovány na základě formální politické rovnosti (tj. všeobecného volebního práva).
2. Je založena na **konkurenci a voličském výběru**. Toho se dosahuje **politickým pluralismem**, tj. tolerancí široké škály konkurujících si názorů a existencí soupeřících politických hnutí a stran.
3. Stát je jasně **odlišen od společnosti občanů**. Toto odlišení se udržuje existencí autonomních skupin a zájmů a tržní organizací ekonomického života.

I přes to, že existuje základní shoda o hlavních rysech liberální demokracie, o její přesný výklad se vede spor. Různí teoretikové vykládají tuto formu demokracie různými způsoby. Mezi nejdůležitější výklady patří **pluralismus, elitismus, korporatismus, pohled Nové pravice a marxismu.**

Pluralismus

Pluralistické myšlenky lze sledovat již od doby raného liberalismu, zejména od idejí J. Locka. Jejich první rozvedení nalezneme v článcích, jimiž do diskuse o americké ústavě (sepsána 1787, ratifikována 1789) přispěl James Madison (1751–1836). Spolu s většinou liberálů Madison tvrdil, že demokratické vládnutí neomezené žádnými brzdami může vést k **tyranii většiny**, k popření individuálních práv a k vyvlastňování ve jménu lidu. Madisonovo dílo je však důležité především kvůli důrazu, který klade na **mnohost zájmů a skupin ve společnosti**. Madison tvrdil, že stabilita a řád nebudou ve společnosti možné, pokud nebude mít každá z těchto skupin v politice svůj hlas. Proto navrhoval systém děleného vládnutí založeného na **dělbě moci, bikameralismus** (dvoukomorovost zákonodárného sboru – viz oddíl 2.3) a **federalismus**. Takový systém nabízí konkurujícím si skupinám celou řadu bodů přístupu do politiky. O vládnutí **systémem mnoha menšin**, který z toho vyplynul, se proto často hovoří jako o „madisonovské demokracii“. Jelikož se v něm uznává jak existence rozmanitosti a mnohosti ve společnosti, tak to, že taková mnohost je žádoucí, je Madisonův model první rozvinutou **formulací pluralistických zásad** (viz také oddíl 3.4.4).

J. Madison

Nejvlivnějším moderním představitelem teorie pluralismu je Robert Dahl (nar. 1915). Dahl uskutečnil empirický výzkum distribuce moci ve městě New Haven v americkém státě Connecticut, který popsal ve své knize *Kdo vládne?* (1961). Dospěl k závěru, že politicky privilegovaní a ekonomicky silní sice vykonávají větší moc než řadoví občané, že však **neexistuje žádná vládnoucí či stálá elita**, která by dokázala ovládnout celý politický proces. New Haven je tak podle Dahla příkladem fungujícího demokratického systému.

R. Dahl

Pro popis současné demokracie – reálně existující – razil Dahl označení **polyarchie** (doslova: vláda mnohých). Tento pojem označuje instituce a procesy moderní zastupitelské demokracie. Jako typ režimu lze polyarchii odlišit od všech nedomokratických systémů i od demokratických systémů malého rozsahu, které jsou založeny na klasickém neboli athénském modelu přímé účasti. Polyarchii lze chápat jako **nejbližší možné přiblížení se demokracii** a to v tom smyslu, že funguje skrze instituce, které vládnoucí nutí přihlížet k zájmům a přáním voličstva. Hlavní rysy polyarchie jsou:

Polyarchie

1. Vládnutí je v rukou volených funkcionářů.
2. Volby jsou svobodné a spravedlivé.
3. Právo volit mají všichni dospělí.
4. Právo ucházet se o volenou funkci není omezeno.
5. Existuje svoboda projevu a právo kritizovat a protestovat.
6. Občané mají přístup k alternativním zdrojům informací.
7. Skupiny a sdružení jsou nezávislá na státu.

V takovémto systému pluralitní demokracie vytváří volební soutěž politických stran a činnost zájmových skupin spolehlivou vazbu mezi vládou a ovládanými a umožňuje komunikaci mezi nimi. Je to sice velmi vzdáleno radikálně demokratické myšlenky lidové samosprávy, ale zastánci polyarchie tvrdí, že míra odpovědnosti a vnímavosti politické reprezentace vůči lidu, kterou to zajišťuje, je natolik vysoká, že lze tento režim pokládat za demokratický.

Elitismus

Určitý protipól pluralistického pohledu představil **elitistický pohled**. Elitismus vznikl jako kritika rovnostářských idejí typu demokracie a socialismu. Upozorňuje, že tím, kdo vládne, je **elita**, ať už je tento rys chápán jako nevyhnutelný a žádoucí nebo jako nežádoucí. Klasikové elitismu, například Vilfredo Pareto (1848–1923), Gaetano Mosca (1857–1941) a Robert Michels (1876–1939), se přikláněli spíše k prvnímu názoru. Demokracie je podle nich pouhou iluzí, protože politickou moc vždy vykonává privilegovaná menšina, tj. elita. Například Mosca prohlašoval, že ve všech společnostech nacházíme dvě třídy – tu, která vládne, a tu, která je ovládána. Zdroje či atributy, jež jsou k vládnutí nezbytné, jsou podle jeho názoru rozděleny vždy nerovnoměrně a soudržná menšina dokáže vždy masu zmanipulovat a ovládnout. Pareto zase přišel s tím, že kvality nezbytné pro vládnutí jsou kvalitami jednoho ze dvou psychologických typů: „lišek“ (které vládou klamáním a podváděním a dokáží zmanipulovat masu) nebo „lvů“ (kteří nadvládu zajišťují donucováním a násilím). Michels pak přišel s názorem, že ve všech organizacích, ať se zdají sebedemokratičtější, existuje tendence k soustředění moci v rukou malé skupiny dominantních osobností, které dokáží organizovat a rozhodovat. Michels tuto tendenci pojmenoval „**železný zákon oligarchie**“. Podle Michelse je tendence k byrokratizaci a oligarchizaci praktickou nutností. Je to nutný produkt samotného principu organizace. Z toho plyne, že žádné hnutí, žádný politický aktér nemůže tomuto trendu uniknout, pokud chce být schopen prosazovat požadavky v politickém systému. Musí se byrokratizovat a oligarchizovat, neboť podle Michelse je centralizovaná, oligarchická struktura nejefektivnější formou organizace.

Železný
zákon
oligarchie

Zatímco klasičtí elitisté se snažili dokázat, že demokracie je vždy mýtus, moderní elitisté spíše ukazovali, nakolik jsou jednotlivé politické systémy vzdáleny demokratickému ideálu. Příkladem je vlivná diagnóza politického systému USA z pera sociologa Charlese W. Millse. Na rozdíl od pluralistického pojetí demokratického rozptylu moci Mills ve své knize *Mocenská elita* (1956) nakreslil obraz USA jako země **ovládané navzájem propojenými vůdčími skupinami**. Touto mocenskou elitou je podle něj jakýsi triumvirát tvořený velkými podniky (zejména odvětvími spjatými s obranou), ozbrojenými silami a politickými klikami kolem prezidenta. Využívajíc kombinace ekonomické moci, byrokratické kontroly a přístupu k nejvyšším úrovním administrativy, mocenská elita je schopna rozhodujícím způsobem ovlivňovat důležitá politická rozhodnutí. Model mocenské elity se snaží dokázat, že demokracie v USA není ničím více než pouhou fasádou.

Ch. W. Mills

Někteří teoretikové elitismu však přesto tvrdili, že jistou míru demokratické kontroly lze i s vládou elit dosáhnout. Zatímco model mocenské elity ji vydává za kompaktní celek, přístup **konkurenčního elitismu** (zvaný někdy demokratický elitismus) zdůrazňuje **rivalitu uvnitř elity**. Elita složená z čelných osobností řady

navzájem si konkurujících skupin a zájmů je elita fragmentarizovaná. Tento názor se často spojuje s „realistickým“ modelem demokracie, který ve své knize *Kapitalismus, socialismus a demokracie* (1942) předložil Joseph Schumpeter (1883–1950). Demokracie podle něj není ničím jiným než metodou výběru a kontroly politických elit. Schumpeter otevřeně kritizuje pojetí demokracie založené na sledování společenského dobra či formulaci obecné vůle (viz Rousseau). Tyto kategorie nejsou určité, jedná se o chiméru. Proto nabízí pohled, který demokracii vidí jako prostor střetu, **soutěže mezi potenciálními politickými vůdci**. Nejdůležitější demokratickou institucí se v tomto pojetí stávají **kompetitivní volby**, v nichž jsou vybíráni ti, kteří by měli vládnout.

J. Schumpeter

Voličstvo může rozhodovat, která elita vládne, nemůže ale nic změnit na tom, že **vždy je to nějaká elita, kdo vykonává moc**. Tento model konkurenčního elitismu rozpracoval Anthony Downs do podoby „**ekonomické teorie demokracie**“. Volební konkurence podle ní představuje **analogii ekonomické konkurence** na politickém trhu, na němž si politikové počínají jako podnikatelé, kterým jde o získání státní moci, a jednotliví voliči jako spotřebitelé, kteří hlasují pro tu politickou stranu, jejíž politický program nejlépe odráží jejich preference. Downs tvrdil, že systém otevřených a konkurenčních voleb zaručuje demokratické vládnutí, jelikož **svěřuje moc té politické straně, jejíž program odpovídá preferencím největší skupiny voličů**.

A. Downs

Jako model demokratické politiky má konkurenční elitismus minimálně tu přednost, že v podstatě odpovídá tomu, jak funguje liberálně-demokratický politický systém. Model se objevil jako pokus popsat, jak demokratický systém funguje, spíše než jako výraz snahy předepsat určité hodnoty a přesvědčení o demokracii. Na **demokracii se tak hledí jako na určitou metodu**, jako na způsob politického rozhodování, kdy ten, kdo rozhoduje, je vystaven konkurenčnímu boji o hlasy lidí. Podle **kritiků se však jedná o jakousi velmi slabou verzi demokracie**, která odhlíží od významu politické participace. Nejde jen o to, že jednu elitu lze odstranit jen jejím nahrazením elitou jinou. Jde o to, že role aktivní veřejnosti je v tomto modelu potlačena. Občané se **aktivizují v zásadě jen jednou za pár let**, aby rozhodli o tom, která část elity bude napříště vládnout. Taková demokracie (např. podle teoretiků deliberativní demokracie) musí nutně vést k politické apatii, nezainteresovanosti a dokonce odcizení.

Korporatismus

Za třetí pokus o výklad liberální demokracie můžeme považovat **korporatistický pohled** (viz také oddíl 3.4.4). Ten má své kořeny v pokusu fašistické Itálie vybudovat „korporativní stát“ (viz oddíl 6.8). Korporace měly představovat nástroj harmonizace zájmů vlastníků, zaměstnanců a státu. Teoretikové korporatismu upozornili, že podobný vývoj probíhal po 2. světové válce také v hlavních průmyslově vyspělých zemích (např. Švédsko, Norsko, Nizozemí, Rakousko). V podobě tzv. neokorporatismu neboli liberálního korporatismu to vedlo ke vzniku celé řady **tripartitních organizací**, kdy se vládne prostřednictvím mechanismů, které umožňují státním úřadům, skupinám zaměstnavatelů a odborům mezi sebou přímo komunikovat a sladovat svůj postup. Tato tendence začlenit ekonomické zájmy do mechanismu vládnutí byla do značné míry důsledkem posunu směrem k řízení ekonomiky a ke

Tripartita

státnímu zasahování do ní. Tripartitní instituce měly zajišťovat elementární koherenci ekonomických politik, komunikaci mezi nejdůležitějšími sociálními zájmy a sociální smír.

Kritici vidí korporatismus jako ohrožení demokracie. Za prvé korporatismus zvýhodňuje ty skupiny, kterým je přiznán **privilegovaný přístup** k vládě. Skupiny, které jsou uvnitř, tudíž politický hlas mají, zatímco těm, které zůstávají vně, se hlas upírá. Za druhé korporatismus může přinášet **prospěch spíše státu** než významným ekonomickým zájmům, a to tím, že střežové organizace (organizace, kterou stát uznává za představitele společných zájmů), se kterými se vláda rozhodne jednat, lze využít k tomu, aby ukázňovaly své členy a bránily radikálním požadavkům. Za třetí existuje hrozba, že **korporatismus naruší procedury volební (parlamentní) demokracie**. Politika se dělá spíše vyjednáváním mezi vládními úředníky a čelnými představiteli mocných ekonomických zájmů než rokováním a diskusí v zastupitelském sboru. Vůdci zájmových skupin tak mohou uplatňovat značnou moc, i když nejsou vůbec odpovědní veřejnosti, která je nemůže nijak kontrolovat.

Nová pravice

Nástup **Nové pravice**, k němuž došlo v 70. letech 20. století, s sebou přinesl kritiku nebezpečí tzv. „demokratické zátěže“, tj. paralyzování demokratického systému vystaveného ničím neomezovanému tlaku zájmových skupin a voličů. V tom má podle teoretiků Nové pravice prsty právě korporatismus. Nová pravice je odhodlaným **obhájcem volného trhu**. Je přesvědčena, že ekonomika funguje nejlépe, když ji vláda (stát) ponechá na pokoji. Z tohoto hlediska spočívá nebezpečí korporatismu v tom, že dílčím skupinám a ekonomickým zájmům umožňuje požadovat na vládě zvyšování mezd, investice do veřejné sféry, subvence, státní ochranu atd. Tím korporatismus vytváří podmínky pro to, aby správně umístěné skupiny mohly ovládnout vládu a diktovat jí své požadavky. Výsledkem je podle Nové pravice stagnace ekonomiky.

Trh

Marxismus

Ještě jiný výklad liberální demokracie podávají marxisté. **Marxistický** pohled na demokracii je třídní. Ve své hlubší rovině je politická moc odrazem rozdělení **ekonomické moci** a především nerovného vlastnictví výrobních prostředků. Marxistická kritika liberální demokracie se proto zaměřuje především na nutné napětí mezi demokracií a kapitalismem, tj. mezi politickou rovností, kterou proklamuje liberální demokracie, a sociální nerovností, kterou plodí kapitalistická ekonomika. Liberální demokracie jsou proto chápány jako demokracie kapitalistické, které ovládá etablovaná vládnoucí třída (marxistický termín, který označuje třídu, která v důsledku vlastnictví výrobních prostředků ovládá ostatní třídy). Podle marxismu proto **nelze ve společnosti rozptýlit politickou moc bez toho, že nebude rozptýlena moc ekonomická**. Marxistická kritika tak v mnohých ohledech odpovídá elitistické kritice pluralismu. Obojí poukazuje na to, že moc je koneckonců soustředěna v rukou malého počtu lidí. Rozdíl je pak v tom, zda se tento malý počet lidí chápe jako „mocenská elita“ nebo „vládnoucí třída“.

Mezi oběma však existují i závažnější rozdíly. Za prvé, zatímco elitisté naznačují, že moc může vyplývat z různých zdrojů (vzdělání, sociální status, byrokratická

pozice, sociální vazby, bohatství atd.), marxisté zdůrazňují rozhodující význam **ekonomických faktorů**, zejména vlastnictví výrobních prostředků. Elitisté se také nevyjadřují zcela jasně, pokud jde o význam vlády elity. Uznávají například, že tam, kde v rámci fragmentarizované elity existuje konkurence, mohou politiku do jisté míry ovlivnit i demokratické tlaky. Marxisté naopak obvykle tvrdí, že vládnoucí třída nutně sleduje své vlastní ekonomické zájmy a ústupky jiným třídám činí jediné proto, aby stabilizovala kapitalismus a zvěčnila systém třídní moci.

7.6 Volby

Nejdůležitější institucí demokracie – minimálně v jejím liberálním vydání – jsou **všeobecné volby**. V Schumpeterově výkladu demokracie pak volby představují samo jádro demokracie. Podle Schumpetera „demokracie znamená jediné to, že lidé mají možnost přijmout nebo odmítnout muže, kteří jim mají vládnout“. Když Schumpeter líčí demokracii, fakticky ji ztotožňuje s volbami, konkrétně pak s volbami soutěživými. I když jiné pohledy (viz výše) odmítají demokracii s volbami slučovat, málokterý teoretik by popřel, že **volby tvoří jeden ze základních kamenů současných demokratických režimů**.

Podle běžného názoru jsou volby mechanismem, pomocí něhož lze politiky volat k odpovědnosti a mít je k tomu, aby sledovali takovou politiku a přijímali taková rozhodnutí, v nichž se odráží veřejné mínění. Tento názor tedy zdůrazňuje ty **funkce voleb, které míří zdola nahoru**: výběr politiků reprezentace, formování vlády, ovlivňování politik atd. Jiný pohled se zaměřuje na funkce, které míří **shora dolů**: vytváření legitimacy, ovlivňování veřejného mínění skrze nástroje volebního marketingu a z toho plynoucí posilování elit. Volby jsou tak viděny jako nástroj, pomocí něhož mohou vlády a elity vykonávat kontrolu nad obyvatelstvem. Ve skutečnosti však volby nemají jedinou funkci: nejsou ani jen mechanismem, skrze který se realizuje odpovědnost politiků lidu, ani jen nástrojem, jak zajišťovat politickou kontrolu. K hlavním funkcím voleb patří:

1. **Nábor politiků.** V demokratických zemích jsou volby hlavní **metodou politického náboru**. Proto mají politikové obvykle schopnosti a dovednosti, které souvisejí s volbami a s vedením volebních kampaní. Jedná se například o řečnické dovednosti a příjemné vystupování, což jsou vlastnosti, které se nutně nekryjí s takovými charakteristikami, které politici potřebují při plnění svých povinností vůči voličům, při řízení ministerstev atd. Volby se koneckonců zpravidla nevyužívají k obsazování míst, které vyžadují odborné znalosti nebo zkušenosti, jako například ve státní správě či soudnictví.
2. **Sestavování vlád.** Volby přímo vytvářejí vlády jediné ve státech, **v nichž se exekutiva bezprostředně volí**, například v USA, Francii nebo Venezuele. V parlamentních systémech volby sestavování vlád ovlivňují, a to nejvýrazněji tam, kde volební systém zpravidla umožňuje dospět k jasné jednobarevné parlamentní většině. Používá-li se systém poměrného zastoupení (viz níže), může to znamenat, že vlády se vytvářejí povolebním dohadováním a výsledky voleb jsou tak „filtrovány“ skrze koaliční jednání.
3. **Zajišťování reprezentativnosti.** Jsou-li volby korektní a soutěživé, jsou volby nástrojem, pomocí něhož se vládě „sdělují“ **požadavky veřejnosti**.

Funkce voleb

Pokud však neexistují iniciativy (viz výše) a možnost odvolání, voličstvo nemá žádnou možnost zajistit naplnění mandátu: jediné, co mu zbývá, je trestat v příštích volbách.

4. **Ovlivňování politik.** Volby zcela jistě vlády odrazují od sledování radikální nebo velmi nepopulární politiky. Jen výjimečně, kdy volební kampani dominuje jediné téma, o nich však lze říci, že přímo ovlivňují politiku. S tím souvisí také to, že politiky vlády jsou často ovlivňovány spíše praktickými potřebami, například stavem ekonomiky, než volebními ohledy. Volby však zpravidla **vymezují mantinely**, v jejichž rámci existuje určitá škála politických možností, k nimž se vláda příslušné politické orientace může přiklonit, aniž by tím ohrozila své politické přežití v příštích volbách.
5. **Výchova voličů.** Kampaně dávají voličům velké množství informací o stranách, kandidátech, politických krocích, o tom, jak si vede stávající vláda, o politickém systému atd. To však má výchovný dopad jen tehdy, **když podávaná informace i způsob jejího podání vyvolá zájem veřejnosti a podnítl smysluplnou diskusi.** Jelikož však strany i kandidáti chtějí spíše přesvědčovat než vzdělávat, jsou silně motivováni, aby podávali informace neúplné nebo zmanipulované.
6. **Legitimizace.** Dokonce i autoritářské režimy se obtěžují pořádáním voleb, i když nesoutěživých. Dělají to z toho důvodu, že volby pomáhají **zvyšovat legitimitu režimu**, protože ospravedlňují systém vládnutí.
7. **Posilování elit.** Volby mohou také poskytovat příležitosti k tomu, aby elity mohly manipulovat masami a ovládat je. Pro radikálně uvažující kritiky jsou volby nebezpečím, které upouští společenský tlak, jenž by mohl být využit v revolučním úsilí. Proto jsou je podle francouzského anarchisty Proudhona (1809–1865) **všeobecné volební právo kontrarevolucí.** Politickou nespokojenost a opozici lze neutralizovat volbami, které je usměrní do ústavní roviny a umožní, aby vlády přicházely a odcházely, zatímco režim trvá. V tomto směru jsou volby obzvláště účinné, jelikož v občanech vyvolávají dojem, že jsou to oni, kdo má moc nad vládou.

7.7 Volební systémy

Systemy voleb

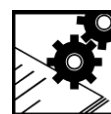
Volební systém je soubor pravidel, podle nichž se provádějí volby. Tato pravidla se ve světě různí a v mnoha zemích jsou navíc předmětem úporných diskusí a sporů. Obecně lze všechny možné systémy rozdělit **do dvou hlavních skupin**, a to podle toho, jak volení hlasy transformují v křesla v zákonodárném tělese. Na jedné straně existují **většinové systémy**, ve kterých velké politické strany obvykle získávají větší procento křesel v zákonodárném sboru než hlasů ve volbách. Tím se zvyšuje pravděpodobnost, že jedna strana bude mít v parlamentu většinu a bude vládnout sama. Podstatou většinového systému je princip, že mandát ve volebním obvodu obdrží pouze vítězná politická strana nebo kandidát. Strana dostane ve volebním obvodu většinu hlasů a na tomto základě obdrží všechny mandáty, které jsou v tomto obvodu k dispozici. Volební obvody jsou většinou jednomandátové. Ostatní strany (resp. kandidáti) tak nezískají nic, i když mohou obdržet relativně vysoký počet

hlasů. Například ve Velké Británii je silná tradice jednobarevných vlád, i když od roku 1935 žádná strana ve volbách absolutní většinu nezískala.

Základními druhy většinových volebních systémů jsou **systém prosté většiny** a **systém absolutní většiny**. V prvním případě se volební soutěž ve většině případů koná v jednomandátových obvodech. Vítězem v obvodu se stává ten, kdo obdrží **více hlasů než druhý v pořadí**. Není tedy nutné získat absolutní většinu hlasů. Tento volební systém přináší vítězství té straně, která získá více hlasů ve větším počtu volebních obvodů než její konkurenti. Ve druhém případě jde o to, že k získání mandátu ve volebním obvodě je nutné **získat absolutní většinu hlasů**, což znamená nadpoloviční většinu hlasů. Nejčastější variantou je **dvoukolové hlasování** (i když kol může být i více). Pokud žádný z kandidátů nezíská absolutní většinu v prvním kole, koná se druhé kolo, v němž již stačí prostá většina (text sleduje CABADA, KUBÁT 2004: 274–275).

Příklad

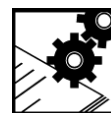
Většinový volební systém najdeme ve Velké Británii, USA, Kanadě (jednokolový) a ve Francii (dvoukolový).

Na druhé straně jsou **systémy poměrného zastoupení**, které zaručují spravedlivější poměr mezi křesly, která strana obdrží, a hlasy, které získala ve volbách. V čistém systému poměrného zastoupení obdrží strana, která získala 50 procent voličských hlasů, 50 procent křesel. Systém poměrného zastoupení tak vede k tomu, že jednobarevná vláda je daleko nepravděpodobnější. Tento systém je obvykle spojován se systémem více politických stran a s koaličními vládami. V tomto systému vítězí ta strana, která získá nejvíce hlasů v rámci všech volebních obvodů (tj. na celostátní úrovni).

Příklad

V České republice se ve volbách do Poslanecké sněmovny užívá poměrného systému, který je doplněn vstupní klauzulí. Aby mohla strana vstoupit do sněmovny, musí získat alespoň 5 procent hlasů. Vstupní klauzule zabráňuje extrémní fragmentaci politické reprezentace ve shromáždění.

Smíšené volební systémy pak spojují znaky většinového a poměrného volebního systému. Všechny tyto hlavní tři typy se dále dělí na celou řadu podtypů, jejichž popis přesahuje potřeby tohoto úvodu (pro vyčerpávající informaci viz HEYWOOD 2004: 253–260, CABADA, KUBÁT 2004: 272–282).

Shrnutí kapitoly

1. Podle klasických autorů (Plátón, Aristoteles) je demokracie vládou svobody. Oba ji hodnotí jako nesprávné zřízení.
2. V Lincolnově definici se o demokracii hovoří jako o „vládě lidu, lidem a pro lid“.
3. Základními dvěma způsoby výkonu demokracie jsou přímá a zastupitelská forma. Přímá demokracie je založena na přímé, nezprostředkované a trvalé participaci občanů. Zastupitelská demokracie je demokracie omezená a nepřímá. Omezená je v tom, že participace veřejnosti na vládnutí je jen občasná

a krátkodobá. Nepřímá je v tom, že veřejnost sama moc nevykonává, ale pouze vybírá ty, kdo budou vládnout za ni a jejím jménem.

4. V radikálním pojetí se demokracie chápe jako obecný princip, který lze vztáhnout na všechny oblasti sociální existence. Podle této koncepce mají lidé základní právo participovat na přijímání všech rozhodnutí, která ovlivňují jejich život.
5. Základní modely demokracie, které jsme rozlišili, jsou klasická demokracie, demokracie jako ochrana, rozvojová demokracie, deliberativní demokracie a elektronická demokracie.
6. V současné době je nejrozšířenější liberální demokracie. Je demokracií nepřímou a zastupitelskou. Je založena na konkurenci a voličském výběru. Stát je v tomto modelu jasně odlišen od společnosti občanů.
7. Rozlišili jsme tyto interpretace liberální demokracie: pluralismus, elitismus, korporatismus, pohled Nové pravice a marxismus.
8. Jeden ze základních kamenů současných demokratických režimů tvoří soutěživé volby.
9. Volební systém je soubor pravidel, podle nichž se provádějí volby. Obecně lze všechny možné systémy rozdělit do dvou hlavních skupin – většinové systémy a systémy poměrného zastoupení.

Otázky k zamyšlení

1. Jak viděl demokracii Platón?
2. Jaké výhody a nevýhody má přímá demokracie?
3. Co je zastupitelská demokracie?
4. Popište model rozvojové demokracie.
5. O co jde radikálním demokratům, jakou roli v těchto úvahách hraje občanská společnost?
6. Jakou formu demokracie obhajují liberálové?
7. Na jaké problémy naráží elektronická demokracie?
8. Jaký rozdíl panuje mezi pluralistickou a korporatistickou interpretací demokracie?
9. Jaké funkce plní soutěživé volby?
10. Jaké volební systémy rozlišujeme?

Literatura použitá při zpracování textu kapitoly

- BARŠA, P., ČÍSAŘ, O.: *Levice v postrevoluční době. Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*. CDK, Brno 2004
- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- DAVID, R.: *Politologie. Základy společenských věd*. Nakladatelství Fin, Olomouc 1996
- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- HLOUŠEK, V., KOPEČEK, L., EDS.: *Demokracie*. MPÚ, Brno 2003
- SHAPIRO, I.: *Morální základy politiky*. Karolinum, Praha 2003

- Co jsou **mezinárodní vztahy**?
- První debata
- Druhá a třetí debata
- **Čtvrtá debata**
- Evropská **studia**

8.

Mezinárodní vztahy, aktéři mezinárodních vztahů

Cíl kapitoly

V této kapitole se seznámíte s mezinárodními vztahy jako s jednou ze součástí politologie. Přitom nastudujete vývoj disciplíny ve 20. století, její předpoklady a rozdílné přístupy. Pochopíte rozdíly mezi základními kategoriemi aktérů mezinárodních vztahů. V závěru kapitoly nahlédnete do evropských studií, jimž jde o vysvětlení procesu evropské integrace. Kapitola vám proto pomůže pochopit podstatu současných mezinárodních vztahů i evropské integrace.

Časová zátěž

- 4 hodiny

Způsob studia

Text distanční studijní opory pro vás představuje primární studijní materiál. Musíte proto nejprve detailně nastudovat tuto kapitolu a následně se zběžně seznámit s textem povinné literatury, který rozšiřuje základní informace distanční studijní opory. Doporučená literatura je určena jen těm z vás, kteří mají hlubší zájem o studium politologie.

Povinná literatura

- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 147–178

Doporučená literatura

- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 378–403

8.1 Co jsou mezinárodní vztahy?

Studium politických fenoménů má svou jasnou mezinárodní dimenzi. Už v antickém Řecku se psalo o konfliktech a válkách mezi městskými státy. Moderní mezinárodní systém však existuje teprve od 16. a 17. století, kdy se objevily **centralizované státy**. Tento proces byl završen Vestfálskou smlouvou (1648), která ukončila třicetiletou válku a kterou evropské mocnosti uznaly svrchovanost a nezávislost států (viz oddíl 2.2). **Studium mezinárodních vztahů** (tj. vztahů mezi **státy**) se jako samostatná disciplína konstituuje ve 20. století. Tehdy se studium mezinárodních vztahů počalo rozvíjet především v USA jako světové supervelmoci, jejíž zahraniční politika ovlivňovala (a stále ovlivňuje) celkovou podobu systému mezinárodních vztahů.

Aktéři
mezinárodních
vztahů

Obecně lze říci, že primárními **aktéry** ve sféře mezinárodní politiky jsou státy, i když váha, kterou různé přístupy státům přikládají, je různá (k tomu se dostaneme dále). Nejdříve musíme naznačit historický vývoj disciplíny během 20. století. Na tomto pozadí pak můžeme blíže vymezit základní přístupy.

8.2 První debata

Vývoj disciplíny mezinárodních vztahů bývá zpravidla představován ve formě **čtyř** po sobě jdoucích debat (DRULÁK 2003: 47–51). Jako první se chápe **debata mezi idealismem (liberalismem) a realismem**. Nástup **idealismu** lze situovat do období po I. světové válce, které charakterizoval pocit šoku z válečných hrůz industrializované války, z její neracionálnosti a nechtěnosti. V tomto smyslu bylo za vlastní příčinu I. světové války považováno jakési nedorozumění – válka byla výsledkem **nedostatečné komunikace** a toho, že spolu národní leaderi nebyli v užším kontaktu. Politickou odpovědí na tento pocit bylo ustavení mezinárodní organizace – Společnosti národů, a teoretickou odpovědí pak **idealistický přístup**. Tento přístup v politice ztělesňoval americký prezident Woodrow Wilson, který kladl důraz na **internacionalismus** (multilaterální kooperaci) jako předpoklad zabránění dalšímu válečnému střetnutí. Internacionalismus je základem většiny forem idealismu a je založen na přesvědčení o potřebě a prospěšnosti **mezinárodní spolupráce**. Ve své liberální formě je založen na přesvědčení o rovné morální hodnotě všech lidí (viz oddíl 5.4.3). Překračuje tak omezení národních států a morální status jejich občanů neodvozuje z jejich členství v konkrétním státním národě, ale z jejich „lidství“. V praxi to znamená, že internacionalisté cítí určitou odpovědnost za situaci celého lidstva a nikoli jen jednoho státu, do něhož se narodili.

Idealismus

V teorii tento přístup navazoval na osvícenského pruského filosofa Immanuela Kanta (1724–1804), který se hlásil k myšlence **světoobčanství** a navrhoval vznik jakési celosvětové federace států, v níž by si jednotlivé státy zachovaly vlastní suverenitu, ale zároveň by se dohodly na **dodržování určitých zásad a pravidel**, které by z mezinárodních vztahů odstranily nebezpečí války (DRULÁK 2003: 41). Podle idealistů je člověk bytost přirozeně dobrá a schopná řídit se zásadami rozumu. Je jen třeba nalézt vhodné institucionální uspořádání, které zabráni možným nedorozuměním mezi lidmi.

Uspořádání Společnosti národů se však ve 30. letech 20. století dostává do krize. Realista E. H. Carr pak označí idealisty za **utopisty**: idealisté se podle něj snaží vidět v realitě to, co si sami přejí, aby tam bylo. Politik však naopak musí v realitě vidět to, co tam skutečně je, a neprojektovat si do ní vlastní ideály. Proto je nutné rozlišovat mezi normativním a deskriptivním pohledem. **Realismus** chce nabídnout takový deskriptivní pohled, který by nebyl založen na ideálech, ale na rovnováze mocí mezi státy. Realisté tak na rozdíl od idealistů kladou důraz na faktor **moci** (jak již víme, realisté chápou politiku jako boj o moc – viz oddíl 1.2).

Realismus

Realisté tak navazují na myslitele, jakými byli Niccolo Machiavelli (1469–1527) a Thomas Hobbes (1588–1679). Podle Hobbese není člověk přirozeně dobrá bytost, ale naopak bytost potenciálně nebezpečná. Podle Hobbese člověk sleduje svůj vlastní zájem, což však ve světě omezených zdrojů může vést jen ke konfliktu mezi lidmi. Hobbes si představuje svět, v němž by neexistovala politická autorita (tzv. **přirozený stav**). Připomeňme, že takový svět by charakterizovala válka všech proti všem a v takovém světě by podle Hobbese život byl „osamělý, ubohý, ošklivý, krutý a krátký“ (viz oddíl 5.3). Proto lidé ustavují politickou autoritu a podřizují se jednomu suverénovi, jehož cílem je zajistit jejich bezpečnost. Ustavená politická autorita je tak předpokladem existence dobře uspořádané společnosti. Ustavením

Anarchie

politické autority je **překonána válka všech proti všem na teritoriu**, které je suverénní autoritě podřízeno. Ve vztazích mezi státy však žádná autorita neexistuje – **státy nejsou podřízeny žádnému suverénovi**. Z toho plyne, že vztahy mezi státy kopírují hobbesovskou představu přirozeného stavu. Jsou otevřeny potenciálnímu konfliktu (válce). Hobbes tak dal rané vyjádření realistické představě o vztazích mezi státy, které jsou **anarchické**, tzn. nejsou podřízeny žádné (globální) politické autoritě. V anarchickém mezinárodním systému je každý stát nucen pomáhat si sám a upřednostňovat svůj vlastní zájem, který je v podstatě chápán jako přežití státu a obrana jeho území (HEYWOOD 2004: 150).

Po II. světové válce se stává zřejmým, že vztahy mezi státy nebudou napříště vztahy kooperativními, ale naopak kompetitivními. V této době se realismus stává dominantním přístupem ve výzkumu mezinárodních vztahů. Základní knihou realismu, který dominuje disciplíně mezinárodních vztahů ve 40. a 50. letech 20. století, je *Politika mezi národy* (1948) Hanse Morgenthaua. V této knize Morgenthau podává charakteristiku realismu ve formě **šesti principů** (MORGENTHAU 1986: 1–16):

Principy realismu

1. Realismus věří, že politika (i jiné sféry společnosti) je řízena **objektivními zákony**, které mají svůj zdroj v lidské přirozenosti. Naším úkolem je pak porozumět těmto objektivním zákonům a jednat podle nich. Pokud bychom se jim chtěli protivit, nemůžeme uspět. Realismus věří v neměnnost lidské přirozenosti a možnost objektivního poznání skutečnosti („přírodovědný pohled“).
2. Základním konceptem, kterým realismus uchopuje realitu mezinárodních vztahů, je **koncept zájmu ve formě moci**. Takové chápání představuje politiku jako autonomní sféru společnosti (odlišnou například od ekonomiky, v jejímž rámci rozhodují zájmy ve formě bohatství). Pro pochopení politického jednání proto není důležité rozumět motivům jednání nebo ideologickým přesvědčením – politickým aktérům ve skutečnosti jde o sledování jejich zájmů (tj. o **maximalizaci moci**). Podle realismu je navíc **prospěšnější**, když se politici snaží jen o sledování zájmů a nesnaží se předstírat, že jim jde o něco více. Političtí představitelé by měli sledovat „národní zájmy“ svých států a neusilovat o celkovou přestavbu mezinárodního systému, o niž usilovali idealisté. Idealistická víra ve zlepšení světa zatím nepřinesla nic dobrého, jen větší utrpení lidstva. Pokud se totiž idealisté snaží o vykořenění všeho konfliktu z mezilidských vztahů, absolutizují tak svůj cíl a jsou pro jeho dosažení schopni mobilizovat neomezené prostředky a destruktivní síly. Pokud jim jde o konec všech válek, jsou schopni ospravedlnit i nejbrutálnější činy, pokud povedou k nastolení „věčného míru“. Politický realismus sice není k ideálům lhostejný, ale rozlišuje mezi tím, co je obecně správné, a tím, co je **realizovatelné za daných konkrétních podmínek**. Jinými slovy řečeno, nejde mu o realizaci absolutně stanovených ideálů.
3. Realismus předpokládá, že jeho klíčový koncept **zájmu jako moci** je **objektivní kategorií**, která je univerzálně platná, ale to neznamená, že obsah tohoto konceptu je jednou provždy fixován. Obsah konceptu je určován politickým a kulturním kontextem. V moderní době je základním kontextem zahraniční politiky **národní stát**, a proto je základní kategorií vztahů mezi státy „**národní zájem**“. Vztah mezi zájmem (jako univerzálním konceptem)

a národním státem v moderní společnosti je produktem historie, a nic proto nebrání tomu, aby byl v budoucnu nahrazen něčím jiným. Podle realismu nic nestojí v cestě tomu, aby bylo současné uspořádání světa do jednotek národních států nahrazeno uspořádáním jiným (například nějakými většími politickými jednotkami). V tomto se tedy realismus neliší od idealismu, liší se však, a to zcela zásadně, v pohledu na způsob, kterým by k této transformaci mělo dojít. Zatímco podle realistů idealisté věří v to, že by mohli svět transformovat na základě nějakého abstraktního ideálu, realisté takový pohled odmítají. Tvrdí naopak, že taková transformace může proběhnout jen tehdy, budeme-li brát v úvahu zákony politické reality (zákony moci). Tím se dostáváme ke čtvrtému bodu.

4. Jak již řečeno, realisté nepodceňují význam politického jednání, odmítají však ten způsob jednání, které je vedeno podle nich absolutistickými požadavky idealistů. K výkladu tohoto bodu Morgenthau využívá rozdělení **dvou typů etik**, jak je charakterizoval Max Weber. Weber se ptá, jakou etikou se musí řídit ten, který se chce účastnit politiky, tj. pracovat s politickou mocí a zasahovat do života svého politického společenství. Rozlišuje dva druhy etiky (dva protikladné principy) – etiku smýšlení a etiku zodpovědnosti (převzato z WEBER 1998).

- A. **Etika smýšlení** (*Gesinnungsethik*) – absolutní etika, etika Kantova kategorického imperativu (viz oddíl 5.1), kdy jednáme bez ohledu na následky našeho jednání podle mravních principů; mravnost našeho jednání pak není dána jeho důsledky, ale jen tím, jestli je v souladu s nějakým vyšším principem
- B. **Etika zodpovědnosti** (*Verantwortungsethik*) – člověk odpovídá za předvídatelné důsledky svého jednání; takový člověk místo toho, aby se odvolával na nějaké poslední principy, počítá s průměrnými defekty lidí a nesvaluje tedy odpovědnost za svá ztroskotání na okolnosti nebo na druhé, ale bere plnou odpovědnost za předvídatelné důsledky svého jednání

Jak podle Webera, tak podle Morgenthaua je pro politika jedinou možnou etikou **etika zodpovědnosti**. Etika smýšlení neposkytuje žádný návod k posouzení adekvátnosti politických prostředků k dosažení určitých politických cílů. Na problému, zda účel světí prostředky, etika smýšlení ztroskotává, neboť má zahrnout každé jednání, které používá mravně nebezpečné prostředky. Podle Webera se však ten, kdo se odvolává na etiku smýšlení, promění v proroka, který i když právě kázal lásku proti násilí, nyní káže násilí, totiž poslední násilí, které má odstranit násilí vůbec. Realisté proto kritizují všechny utopie, které bojují za určitou víru chápanou v absolutních kategoriích (jako mravní imperativ etiky smýšlení). Podle realismu je politika **konfliktem různých přesvědčení**, ale ta musejí být prosazována s vědomím nebezpečnosti toho prostředku, který politika užívá, totiž moci a násilí, a s důrazem na odpovědnost za následky způsobené vloženými mocenskými prostředky.

5. Realismus odmítá slučovat morální aspirace partikulárního národa s univerzálně platnými morálními zákony. Všechny národy se snaží předstírat,

že jejich konkrétní zájmy a způsoby jednání se kryjí s univerzálními hodnotami. Jinými slovy řečeno, národy se snaží vydávat své **národní zájmy za zájmy všech**. To je podle realismu nejen nesprávné, ale také velmi nebezpečné, neboť **křížácké výpravy** (resp. imperialismus) vedené ve jménu těchto takzvaně univerzálních hodnot mohou zničit mnohé národy a přinést utrpení lidem zastávajícím jiné hodnoty. Podle realismu můžeme naopak respektovat všechny národy, pokud se na ně díváme jako na jednotky sledující své konkrétní zájmy. V tomto případě lze sledovat naše vlastní zájmy a respektovat zájmy jiných.

6. Realismus zdůrazňuje **autonomii politické sféry**. Politika je něco, co je odlišné od ekonomiky či morálky, a nároky těchto sfér by neměly být slučovány. Politický realista přemýšlí v termínech zájmu jako moci, tak jako ekonom přemýšlí v termínech zájmu jako bohatství či právník v termínech souladu jednání s právními normami. Ekonom se proto ptá, jak tato politika ovlivní bohatství společnosti? **Realista se pak ptá: Jak tato politika ovlivní moc státu?** To je pro realistu jediné relevantní kritérium rozhodování – sleduje národní zájem (zlepšuje mocenské postavení svého národa) a neptá se po právních, morálních či ekonomických důsledcích přijatých politik. Nezaměňuje morální kritéria za kritéria politická. Politický realista je tak schopen spolupracovat i s morálně odsouzením hodným režimem (např. režimem porušujícím lidská práva), pokud to zlepší mocenské postavení jím reprezentovaného národa.

Příklad

Spor mezi idealismem a realismem lze ilustrovat na nedávné roztržce mezi USA a některými zeměmi EU („starou“ Evropou) v otázce vojenské intervence v Iráku (2002–2003). Podle konvenčního výkladu vyrůstala diference mezi oběma tábory z toho, že se realisticky orientované USA hodlaly spoléhat na svou materiální sílu, zatímco idealistická Evropa se odvolávala na pravidla mezinárodního práva a kolektivní rozhodování v Radě bezpečnosti. Podle tohoto výkladu (např. R. Kagan) se ti, kteří jsou (vojensky) mocní, nechtějí spoléhat na pravidla, zatímco ti, kteří jsou slabí, se na pravidla odvolávají, protože jim nic jiného nezbyvá. V takové situaci byly USA v 18. a 19. století a nyní je v této situaci Evropa. Odvolává se na pravidla proto, že to je v jejím (evropském) zájmu a předstírá, že se jedná o civilizovanější postup. Podle tohoto výkladu však „evropský postup“ není v zájmu mocných USA – ty pravidla nepotřebují. USA na rozdíl od Evropy, která rozkvetla podle kantovského ideálu „věčného míru“, stále žijí ve světě podle Hobbese.

Jak však upozorňují kritici (v našem prostředí např. P. Barša), ve skutečnosti jde USA o to, aby se v tomto světě staly dominantní imperiální silou. Podle přesvědčení některých zahraničněpolitických expertů v USA to bude nejen v jejich zájmu, ale také v zájmu všech ostatních (celého světa). V tomto smyslu jsou však USA mnohem idealističtější než údajně idealistická Evropa, protože jim jde o vykořenění nespravedlnosti a konfliktu a jejich nahrazení americkou nadvládou, zatímco Evropanům jde o zavedení (víceméně nestranných) pravidel, která by dokázala akomodovat nevykořenitelné politické konflikty. Evropa již dospěla (je mnohem realističtější), zatímco USA jsou stále nedospělými adolescenty, kteří věří v možnost totální přestavby mezinárodního řádu (jeho podřízení americké moci). Na rozdíl od Evropy,

kteřá v realistickém duchu drží sféru politiky v bezpečné vzdálenosti od absolutistických (náboženských) cílů, USA mají tendenci zdůvodňovat politické i vojenské akce náboženskými či morálními ideami. Vydávají tak své mocenské aspirace za výraz univerzálně platných hodnot (viz bod 5 výše).

8.3 Druhá a třetí debata

Realismus – vítěz první debaty – se koncem padesátých let stává předmětem kritiky z pozic **scientismu**: není tak kritizován za to, co říká, ale jak to říká. Jedná se tedy o **metodologickou kritiku**: realismu údajně chybí vědecká metoda, je založen na nevědeckých přístupech, vychází z historie, práva a filosofie. Scientisté chtějí ze studia mezinárodních vztahů učinit empirickou vědu, která bude používat vědecké přístupy přírodních věd. To by mělo umožnit, aby byly poznatky výzkumu mezinárodních vztahů srovnatelné s těmi, které poskytují přírodní vědy. Scientisté proto místo historických a právních přístupů používají metody matematiky, statistiky a ekonomie. Tato **debata** vedla ke konstituci studia mezinárodních vztahů jako samostatné vědní disciplíny, na druhé straně se však nenaplnily přehnané scientistické ambice počátku 60. let 20. století (DRULÁK 2003: 48–49).

V 70. letech 20. století začala třetí debata, která je charakterizovaná střetem tří paradigmat – odtud plyne její označení: **debata mezi paradigmaty**. Paradigma je vzorec nebo model, který zdůrazňuje podstatné rysy nějakého jevu. Je to jakýsi intelektuální rámec, tvořený vzájemně spjatými hodnotami, teoriemi a předpoklady, ve kterém se usiluje o poznání. Jinými slovy řečeno, paradigma označuje skupinu **přijímaných předpokladů, které vytvářejí rámec poznání v určitém oboru**.

V 70. letech 20. století převládla skepse vůči scientismu a jeho víře v jednu jedinou – vědecky podloženou – cestu k poznání pravdy. Z tohoto přesvědčení o mnohosti cest k poznání vyplývá mnohost paradigmat. Za nejdůležitější považujeme tři paradigmata – **realismus, liberalismus (pluralismus) a marxismus**. Každé paradigma charakterizuje zvláštní soubor předpokladů. Shrnuje je následující tabulka.

Paradigmata

	REALISMUS	LIBERALISMUS (PLURALISMUS)	MARXISMUS
Základní obraz	Kulečnicková koule	Sít, pavučina	Mnohohlavá chobotnice
Aktéři	Státy	Státy a ostatní	Třídy
Dynamika	Síla, moc	Komplexní sociální hnutí, všechny světové události	Ekonomika
Závislé proměnné, tj. co je vysvětlováno	Jednání států	Všechny hlavní světové události	Nerovnost a chudoba
Předmět teorie	Mezistátní vztahy	Vztahy mezi všemi aktéry, trhy atd.	Mezinárodní vztahy jako vyjádření souhrnu sociálních vztahů a výrobních způsobů

Mezinárodní politická ekonomie

V 70. letech 20. století se také objevuje (staro)nový přístup k výzkumu mezinárodních vztahů – tzv. **mezinárodní politická ekonomie**. Obecným cílem **politické**

ekonomie je studium vztahu, který v moderní společnosti váže ekonomiku a politiku (viz oddíl 1.6). **Mezinárodní politická ekonomie** v rámci studia mezinárodních vztahů upozorňuje na to, že ekonomické fenomény hrají důležitou roli nejen v domácí, ale také v mezinárodní politice. Mezinárodní politická ekonomie se snaží skloubit dohromady výzkum mezinárodní politiky a světové ekonomiky. Kořeny této disciplíny sahají až do 17. a 18. století, za „klasiku“ oboru ve 20. století je považována Keynesova práce *Ekonomické důsledky míru*, v níž kritizuje výsledky Versailleské smlouvy, která na Německo po I. světové válce uvalila reparace a zbavila jej obrovského množství výrobních prostředků a produktivních aktiv (odebrání území, kolonií, loďstva atd.). Podle Keynesa tak bylo Německo politickou dohodou postaveno do ekonomicky zoufalé situace, která může vést jen k tomu, že se vytvoří podmínky pro další válečný konflikt. (CABADA, KUBÁT 2004: 392)

V 70. letech 20. století pak došlo k důležitým ekonomickým událostem – ropné šoky, rozpad systému pevných měnových kursů (tzv. Brettonwoodského systému), liberalizace kapitálových toků. V této souvislosti se ukázalo, že exkluzivní orientace realismu na velmocenskou politiku přehlíží důležitou dimenzi mezinárodních vztahů. Jednoduše řečeno, mezinárodní politika není určována jen „národními zájmy“ jednotlivých států, ale také rozhodováním důležitých **ekonomických aktérů**. Výsledkem byla formulace **teorie vzájemné závislosti** (v rámci liberálně-pluralistického paradigmatu – viz tabulka výše).

Liberalismus (pluralismus)

Podle realismu byly jedinými skutečně relevantními politickými aktéry státy. Státy byly chápány jako koherentní jednotky, reprezentované nejvyššími politickými představiteli, kteří prosazují jeden **národní zájem**. Realismus dále předpokládal, že užití otevřené síly je legitimním prostředkem politického boje a že politické problémy jsou uspořádány hierarchickým způsobem – nejdůležitějším problémem je zajištění vojenské bezpečnosti. Tyto předpoklady se během 70. let 20. století staly terčem kritiky ze strany zastánců **teorie vzájemné závislosti**, podle níž realistická reprezentace mezinárodní politiky nemůže vyčerpat všechny možnosti uspořádání mezinárodních vztahů. Teorie vzájemné závislosti naopak představila takový model, který byl v přímém protikladu k realistické teorii. Situace vzájemné závislosti byla podle jejích obhájců charakterizována třemi vlastnostmi: (1) mezi jednotlivými společnostmi existuje mnohost kanálů interakce, (2) mezi politickými tématy neexistuje hierarchie korunovaná otázkami vojenské bezpečnosti, (3) v těch politických otázkách, které charakterizuje vzájemná závislost, je užívání vojenské síly efektivně vyloučeno (KEOHANE, NYE 2001).

Teorie vzájemné závislosti tak upozornila na to, že mezi společnostmi existuje více kanálů, skrze které mohou různí aktéři z různých zemí vstupovat do různých typů interakce. Tyto **transnacionální vztahy** – tj. přeshraniční vazby mezi aktéry, z nichž alespoň jeden je aktérem nestátním – zpochybnily realistický předpoklad výlučnosti postavení státu v mezinárodní politice. Změna perspektivy spojená s teorií vzájemné závislosti tak umožnila vidět mezinárodní politiku jako sféru, v níž se vedle států potýkají také subjekty nestátní. Tvůrci teorie vzájemné závislosti, Keohane a Nye, přitom upozornili na význam transnacionálních aktérů již na počátku 70. let. Tehdy transnacionální vztahy vymezili jako „kontakty, koalice a interakce skrze

Vzájemná
závislost

státní hranice, které nejsou kontrolovány centrálními orgány zahraniční politiky vlád“ (NYE, KEOHANE 1970). Později toto široké vymezení specifikovali a označení transnacionální vztahy rezervovali jen pro přeshraniční interakce nestátních aktérů. Vedle transnacionálních vztahů tak odlišili **vztahy transvládní**, které jsou navazovány mezi ministerstvy a jejich jednotkami nezávisle na postoji státních exekutiv. Transnacionální vztahy tak začaly být chápány jako pravidelné přeshraniční interakce, v nichž figuruje alespoň jeden nestátní aktér nebo aktér, který nejedná ve jménu vlády nebo mezivládní organizace. Tato definice byla, i při vědomí toho, že zahrnuje obrovskou škálu rozdílných aktérů (vedle multinárodních korporací a aktivistických nevládních organizací také například teroristické sítě), využívána i dále.

Transvládní vztahy

Důležitým příspěvkem teorie vzájemné závislosti byla také redefinice postavení **mezinárodních organizací** v mezinárodní politice. Ty přestaly být viděny jako periferní fenomén (tak jako v realismu), ale získaly v této teorii centrální postavení. Ve světě propojeném transnacionálními a transvládními vztahy jejich význam podle Keohanea a Nye výrazně vzrostl. Staly se platformami, které umožňují vzájemnou interakci jak státních, tak nestátních aktérů a takto zvyšují pravděpodobnost formování přeshraničních koalic mezi těmito aktéry (více k mezinárodním organizacím v oddíle 9.4).

Mezinárodní organizace

Následný posun liberálního paradigmatu (na přelomu 70. a 80. let 20. století) výše popsaný důraz na transnacionální aktéry opustil ve prospěch států. Navázal přitom na teorii vzájemné závislosti a pod označením **neoliberální institucionalismus** argumentoval, že „jednání státu závisí do značné míry na převažujících institucionálních uspořádáních“, tj. mezinárodních institucích. Mezinárodní instituce upravují toky informací mezi státy, umožňují kontrolovat, zdali dodržují své zahraničněpolitické závazky a celkově ovlivňují možnosti vzájemné komunikace.

Neoliberální institucionalismus

Do centra zájmu liberální teorie se postavily důvody ochoty států k **mezinárodní kooperaci a budování mezinárodních režimů**, tj. systémů pravidel, která regulují jejich jednání. Tyto důvody podle neoliberálního institucionalismu leží v redukci transakčních nákladů (neboli nákladů na provoz mezinárodního systému): „Instituce dávají státům schopnost kooperovat vzájemně prospěšnými způsoby tím, že redukují náklady přijímání a vymáhání dohod – to, co ekonomové označují jako „transakční náklady“.“ Lapidárně řečeno, instituce umožňují závazné dohody mezi státy. V tomto bodu liberální teorie 80. let přistoupila na státostředné premisy realismu a zaměřila se primárně na mezistátní kooperaci.

Režimy

Reformulace realismu – neorealismus

To souviselo s redefinicí samotného realistického paradigmatu – na konci 70. let 20. století nabídl americký realista **Kenneth Waltz** scientistickou verzi realismu (*Teorie mezinárodní politiky*, 1979), kterou označujeme jako **neorealismus**. Toto „zvědečtění“ se neopíralo přímo o aplikaci přírodních věd, ale mikroekonomického přístupu. Státy byly modelovány jako jednotky sledující svůj vlastní zájem jako **firmy na trhu**. Namísto toho, aby (v hobbesovském duchu) zdůrazňoval špatnou lidskou přirozenost, Waltz vychází z faktu **anarchie**, která vládne mezinárodním vztahům. Právě anarchie je příčinou válečných konfliktů. Ve sféře mezinárodních vztahů chybí jeden suverén, který by zajišťoval právo a pořádek (pravidla, na něž by se aktéři – státy – mohly spolehnout). V takovém anarchickém systému jsou

K. Waltz

všichni ponechání jen sami sobě a nikdo nemůže nikomu důvěřovat. V takovém prostředí je racionální předpokládat, že druzí mají vůči nám ty nejhorší úmysly, a je proto nutné se připravit na to, že se je budou snažit uskutečnit. Spolupráce mezi státy je jen omezená – státy spolupracují jen tehdy, když se objeví nějaká společná hrozba. Když hrozba zmizí, zmizí i spolupráce. V anarchickém systému funguje mechanismus **mocenské rovnováhy** – pokud jeden stát výrazně posílí, ostatní státy uzavřou protialianci a nespolehají se na sliby onoho silného státu, že na ně nezaútočí. Posledním argumentem je v tomto pohledu **vojenská síla** (DRULÁK 2003: 62).

Marxismus

Marxistické přístupy nepovažují za svou hlavní otázku vztahy mezi státy, ale mezi společenskými třídami (DRULÁK 2003: 112–117). Tyto přístupy tak převádějí problémy mezistátní spolupráce a konfliktu na spolupráci a konflikt mezi třídami. Určujícím principem mezinárodních vztahů není fakt anarchie (realismus), ale **kapitalismus** a **imperialismus**. Imperialismus je vyjádřením expanzivní tendence kapitalismu a jeho snahy získávat nová odbytíště – v metropolích klesá poptávka po vyráběných produktech, kapitalismus proto musí expandovat na jiné trhy. Podle tohoto vysvětlení stojí za kolonialismem evropských zemí právě požadavky kapitalistického podnikání.

I. Wallerstein

Z tohoto zdroje vychází tzv. **teorie závislosti**, která kritizuje liberální představu volného trhu jako výhodného pro všechny státy. Teorie závislosti vidí světovou ekonomiku jako systém rozdělený na **centrum** a **periferii**. Vztah mezi centrem a periferií je vztahem mezi vykořisťujícím a vykořisťovaným. Centrum bohatne na úkor periferie – to je příčina současných globální nerovností a chudoby. Nerovný vztah mezi centrem a periferií přetrvává a stále se upevňuje. K postupnému rozvoji periferních oblastí nedochází. Podle jednoho z představitelů této teorie – **I. Wallersteina** – tak byl rozvoj metropolitního (britského a amerického) kapitalismu založen na vykořisťování periferie.

Teorie závislosti představuje jedno z východisek pro tzv. **rozvojová studia** (CABADA, KUBÁT 2004: 396–398). Ta se však vyznačují vekou rozrůzněností, neznámá to tedy, že bychom je měli ztotožňovat s marxismem. Rozvojová studia vznikla v debatě mezi několika různými teoriemi, marxismus však při jejich konstituci jako disciplíny sehrál významnou roli. Problémy, které rozvojová studia řeší, se týkají problematiky sociálně-ekonomického rozvoje bývalého „třetího světa“, efektivity a opodstatněnosti rozvojové pomoci a diskuse o nerovnosti distribuce světového bohatství. Rozvojová studia prodělala v 80. letech 20. století krizi. Otázky, které byly v jejich rámci vznášeny, se však opět dostávají do centra výzkumného zájmu a to především v souvislosti s problematikou spravedlnosti **globalizace** a uspořádání struktury mezinárodních institucí (viz oddíl 9.5).

8.4 Čtvrtá debata

První debata byla vedena o povahu mezinárodních vztahů, druhá debata byla metodologická, třetí se opět dostala k problematice obsahu mezinárodních vztahů. Čtvrtá debata se pak týká základních **filosofických východisek** zkoumání mezinárodních vztahů. Nezaměřuje se jen na metodu, ale týká se také povahy mezinárodních vztahů

(ontologie) a způsobu jejího poznávání (epistemologie). Tato debata se vede mezi pozitivisty (racionalisty) a postpozitivisty (tzv. reflektivisty či konstruktivisty). Není úplně možné charakterizovat jednotlivé pozice v této debatě na tak malém prostoru, i samotná označení pozitivisté/postpozitivisté zachycují jen jednu dimenzi sporu. Zjednodušeně lze říci, že racionalisté věří v existenci **objektivně existující sociální reality**, kterou můžeme poznávat empirickými metodami přírodních věd. Sociální fakta mohou být studována stejně jako fakta přírodní. Z toho plyne to, že racionalisté vyzdvihují význam **materiálních faktorů** (realisté se při vysvětlování mezinárodních vztahů uchylují k vojenské moci, marxisté k ekonomické základně a liberálové k faktu postupného propojování národních ekonomik), reflektivisté zdůrazňují **sociální konstruovanost** fakt mezinárodních vztahů. Jinými slovy řečeno, mezinárodní politika a její problémy neexistují „objektivně“, ale jsou **konstituovány v hlavách** jejích aktérů. Z toho plyne důraz, který tato skupina přístupů klade na myšlenkové (**nemateriální**) aspekty mezinárodních vztahů – normy, myšlenková schémata, ideologie. Tyto faktory vysvětlují jednání aktérů stejně jako materiální faktory.

Důležitá role, kterou normy v mezinárodních vztazích hrají, se zdá být široce uznávána. Podstatný rozdíl však panuje ve významu, jaký jim jednotliví autoři přiřítají. Zatímco racionalističtí autoři (např. výše citovaní Keohane a Nye) je chápou jako součást vnějšího kontextu, na nějž političtí aktéři reagují, konstruktivisté (např. A. Wendt, J. Checkel) v 90. letech 20. století upozornili na omezení racionalistického chápání a zdůraznili **konstitutivní charakter** mezinárodních norem. Podle konstruktivistů normy nejen vytyčují hřiště, na němž se hraje, ale **formují také identity** samotných účastníků hry. Pokud se například stát zaváže k dodržování nějaké normy, tato norma může v konečném důsledku rekonstituovat identitu a takto také zájem daného státu (příklad evropských států v EU). Normy jsou pak dodržovány ne proto, že by byly primárně chápány jako výhodné, ale kvůli tomu, že jsou „správné“.

Díky konstruktivismu tak dochází k zásadnímu posunu v ontologii disciplíny směrem od materiálních zájmů a externě daných preferencí k symbolicky konstruovaným identitám a sociálně konstituovaným zájmům. Podle konstruktivistů je mezinárodní kontext, do něhož jsou státní a nestátní aktéři zapuštěni, do značné míry **kulturně a institucionálně formován** a jeho vlivy přesahují míru akceptovanou racionalistickými přístupy. Podle konstruktivismu není kulturní a institucionální kontext pouze zdrojem podnětů a omezení, které ovlivňují strategické interakce aktérů jednajících v souladu se svým sebezájmem, ale je také zdrojem **identit** politických aktérů. Takto konstruktivismus vnáší do mezinárodních studií, které byly doposud ovládnuty materialistickou ontologií a teorií racionální volby, sociologickou perspektivu zdůrazňující konstitutivní efekt institucionálních a symbolických struktur.

V poslední dekádě 20. století se o mezinárodních normách začalo hovořit více také v souvislosti s jejich globálním rozptylem. Nejpatrnějším příkladem významu globálních norem jsou lidská práva, která se v průběhu druhé poloviny 20. století ustavila jako mocný normativní systém. Dalším příkladem mohou být environmentální normy, práva původních obyvatel nebo konsensus o boji proti korupci. Těmto globálním normám začala být věnována pozornost v rámci tzv. **debaty o globalizaci** (viz kapitola 9).

8.5 Evropská studia

Pokusy teoreticky uchopit proces evropské integrace byly na počátku intimně provázány s integrací samotnou (CÍSAŘ 2002). Evropská integrace se tak stala atraktivním materiálem pro všechny ty, které zajímaly příčiny nadnárodních integračních pokusů a jejich důsledky pro mezinárodní vztahy. Po několik prvních dekád byla teoretická diskuse rozprostřena mezi **neofunkcionalisty** a **intergovernmentalisty**. Zatímco neofunkcionalisté přistupovali k integraci jako postupnému a sama sebe udržujícímu procesu, intergovernmentalisté zdůrazňovali stěžejní roli národních států, které si podle nich stále udržovaly bezpečnou kontrolu nad integračním procesem.

Neofunkcionalismus

Pro neofunkcionalisty byla integrace procesem taženým sebezájmem pluralitních politicko-ekonomických aktérů. Neofunkcionalismus viděl politiku integrace jako pragmatickou politiku postupující ve spodních patrech politického procesu. Podle této perspektivy se technokraté oddaní myšlence integrace **vzdávají vysoké politiky národních zájmů a teritoriální expanze** a místo toho zaměřují svou pozornost na ekonomická očekávání podnikatelských subjektů a masy konzumentů. Válka a expanze tak přestávají být hlavním politickým problémem, aby byly vystřídány blahobytem a ekonomickými výhodami tržně kooperujících aktérů.

Neofunkcionalismus tak klade důraz na politiku jako interakci plurality různých zájmů a zájmových skupin a spolu s tím zdůrazňuje význam politiky blahobytu a materiálních potřeb na úkor „vysoké politiky“ teritoriální expanze a národních zájmů. Je to pak právě sebezájem rozličných skupin v pluralitním prostředí západních demokracií, který by měl udržovat integrační proces v chodu. Protože integrace je chápána jako **všem prospěšná hra**, očekává se, že zainteresovaní aktéři postupně přeměrují své jednání z národní na nadnárodní úroveň a spolu s tím redefinují svou identitu a politickou lojalitu. Proto také neofunkcionalisté podtrhují důležitost nadnárodních evropských institucí (k nim více viz kapitola 9), neboť právě jejich jednání motivuje posuny ve směru další integrace. Takto tedy **evropské instituce společně s evropskými zájmovými skupinami** představují hlavní aktéry úspěšně pokračujícího integračního procesu.

Spillover

Neofunkcionalismus přišel s koncepcí „přelévání“ (*spillover*) integrace mezi funkcionálně blízkými politickými oblastmi. Tato koncepce měla zajistit, že posun v integraci v jedné oblasti automaticky povede k obdobným krokům ve funkčně provázaných oblastech. Nicméně, jak bylo mnohokrát zdůrazněno, tato mechanistická perspektiva se neprokázala být dlouhodobě nosnou. Teoretické problémy paradigmatu společně s reálnou „euro-sklerózou“ 70. let vedly k tomu, že nadvláda neofunkcionalismu se zdála být provždy ukončena a na uprázdněném trůně dominantní teoretické perspektivy se začal potýkat přístup vycházející z realistické tradice v teorii mezinárodních vztahů – intergovernmentalismus – s teoriemi mezinárodní vzájemné závislosti (viz výše).

Intergovernmentalismus

Intergovernmentalismus v sobě zahrnuje několik verzí státostředných přístupů. Neorealistická verze intergovernmentalismu zachovává základní východiska neorealismu a argumentuje ve prospěch takové perspektivy, podle které jsou to **národní**

státy, které si v posledku udržují kontrolu nad integračním procesem. Takto je tedy integrace kontrolována národními zájmy největších evropských zemí a žádný jiný aktér v tomto procesu nemůže zaujmout významnější místo. Nejdůležitějším politickým motivem a zároveň i teoretickým nástrojem je *národní zájem* žárlivě střežený vládami jednotlivých států. Stát zůstává v této perspektivě konečnou jednotkou analýzy a je prezentován jako unitární aktér charakterizovaný jediným zájmem (sadou preferencí). Procesu, kterým jsou národní zájmy (preference) jednotlivých států formovány, není v této verzi intergovernmentalismu věnována patřičná pozornost. To vedlo k pokusům otevřít „černou skříňku“ státu a je to mezi jinými právě tato inovace, která je prezentována jedním z dnes dominujících přístupů k evropské integraci – **liberálním intergovernmentalismem (LI)**.

Liberální
intergovern-
mentalismus

LI prezentuje jakousi „sekvenční analýzu“, která předpokládá, že národní zájmy jsou nejprve formovány na národní úrovni a poté tyto zájmy vstupují do mezinárodní arény jako **vyjednávací pozice národních vlád** při mezinárodních jednáních. Národní vlády jsou proto podle LI nejdůležitějšími aktéry mezinárodní politiky a jedinými „shromažďovateli“ preferencí domácích politických aktérů. Státy nejsou jen „shromažďovateli“ preferencí, ale také základními analytickými jednotkami LI, který vidí mezinárodní kooperaci jako výsledek úsilí vlád **maximalizovat svou kontrolu nad domácí politikou**. K mezinárodní spolupráci tak může dojít jen tehdy, pokud jsou v důsledku rostoucí mezinárodní závislosti státům vnuceny náklady jinými státy. Kooperace by však neměla být chápána jako výsledek mezistátní nebo mezivládní interakce, neboť skutečně rozhodujícím faktorem je podle LI kalkulace nákladů a výnosů různými zájmovými skupinami v daném státě. Vládní pozice je dána v průběhu konfliktu zájmů uvnitř daného státu.

Otázka postavení vlády v domácím politickém konfliktu je pak rozhodující pro ochotu vlád participovat v evropském integračním procesu. Podle LI je institucionální struktura EU pro národní vlády akceptovatelná jen do té míry, do níž posiluje jejich moc v domácí politické aréně. Podle LI **posilují národní vlády svou pozici na domácím hřišti** skrze mezinárodní spolupráci: „Národní vlády využívají evropských institucí jako součásti dvouúrovňové strategie s tím cílem, aby s větším úspěchem překonaly domácí opozici.“

Model víceúrovňového vládnutí

Státostředný intergovernmentalismus a do značné míry mechanistický neofunkcionalismus nejsou jedinými pokusy vysvětlit evropskou integraci. Jedním z alternativních přístupů je tzv. **paradigma víceúrovňového vládnutí (VUV)**. Na rozdíl od intergovernmentalismu VUV přistupuje k evropské integraci jako k procesu, v němž je politická autorita sdílena mezi několika úrovněmi organizace vlády. Národní vláda ztrácí své výlučné postavení nejdůležitějšího aktéra integrace – do modelu jsou přidány subnárodní a nadnárodní úrovně vlády. V porovnání s intergovernmentalismem VUV tvrdí, že evropské instituce mají relativní institucionální autonomii, což v důsledku znamená, že musejí být chápány jako aktéři, kteří v integračním procesu hrají nezávislou roli. Podle VUV **ztrácí národní stát v EU kontrolu nad politickým procesem**. Striktní rozdělení mezi domácí a mezinárodní politikou je zrušeno.

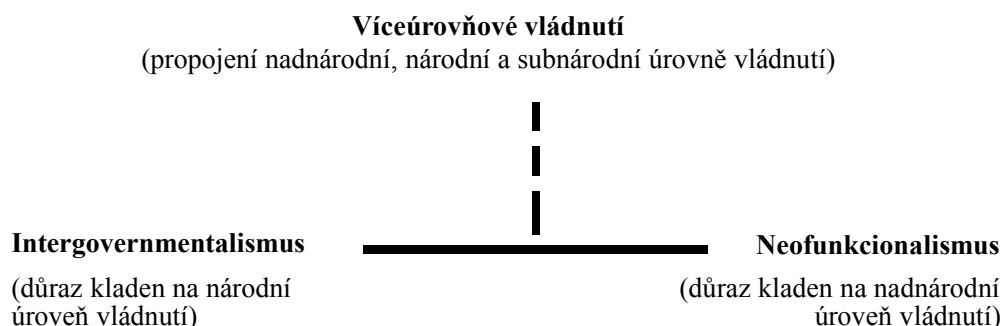
Jak je však možné, že politici jsou ochotni vzdát se státní suverenity, když například podle intergovernmentalismu je to právě státní suverenity, která je politiky ceněna

Více
úrovni
vládnutí

nejvýše? Podle VUV suverenita není hlavním zájmem politické reprezentace volené jen na několik let. V politické úvaze politika nehraje státní suverenita úlohu tak významnou jako jiné bezprostřednější úkoly a požadavky. Ty pak mohou být často úspěšně řešeny právě delegací rozhodovací autority na nadnárodní úroveň. Taková rozhodovací delegace vyrůstá buď ze snahy **vyhnout se politické odpovědnosti nebo z úsilí zabránit určitým zájmovým skupinám účastnit se rozhodovacího procesu**. To je něco, co by LI dokázal popsat a vysvětlit také. Avšak základní rozdíl mezi oběma přístupy spočívá v tom, že na rozdíl od intergovernmentalismu podle VUV taková delegace oslabuje státní (vládní) aktéry a umocňuje aktéry nevládní. Politický proces v EU je charakterizován vzájemným propojením národních, regionálních a nadnárodních institucí, které umožňují různým politickým aktérům na různých úrovních interagovat a „obejít“ národní (státní) úroveň tak, jak to dokládá příklad přímé spolupráce mezi různými eurolobyistickými skupinami a evropskými institucemi.

VUV představuje specifický způsob znázornění EU a integračního procesu, který podle tohoto přístupu nezůstává ani pod plnou kontrolou národních vlád, ani nesměřuje k nastolení nadnárodního (kvazi)státního útvaru. Podle přístupu VUV nelze současný útvar EU popsat pomocí kategorií, které lze získat na základě **analogie s domácí politikou**. Právě naopak – politika a vládnutí v EU vyžadují na prakticko-politické úrovni inovativní řešení, která nebyla nikdy před tím odzkoušena. Stejně tak na úrovni teoretické reflexe je třeba najít inovativní slovník a nové koncepty, které by nový útvar mohly zachytit. To je právě ambicí paradigmatu VUV, které mluví o EU jako o **víceúrovňovém politickém zřízení**.

Schéma: Tři přístupy k integraci

Úkol

Vedle diskuse o nejvhodnější teoretické perspektivě ke studiu EU probíhá také **debata politická**. V jejím rámci nejde o vysvětlení integrace, ale o prezentaci argumentů buď v její prospěch nebo naopak proti jejímu pokračování (HEYWOOD 2004: 172). K argumentům **pro** integraci patří:

1. Podpora internacionalismu vede evropské národy k tomu, aby se zbavily izolacionismu a nacionalismu.
2. Evropská integrace vytváří takovou úroveň vzájemné závislosti mezi státy, která činí velký konflikt v Evropě nemyslitelným.
3. Vytvoření trhu, který zahrnuje celý kontinent, se stává oporou prosperity a skýtá Evropě významné postavení v rámci světové ekonomiky.

4. EU umožňuje evropským státům, aby měly ve světové politice určitý vliv.
5. Evropské občanství nabízí jednotlivcům širší a někdy lépe zajištěný soubor práv a svobod.

K argumentům **proti** EU naopak patří:

1. Eroze národní suverenity znamená, že při rozhodování se nepřihlíží ke specifickým národním potřebám a zájmům.
2. Oslabuje se národní identita, což může někdy vyvolávat nacionalistickou reakci.
3. Vzhledem k národním, jazykovým a kulturním rozdílům nemohou instituce EU probouzet skutečnou politickou loajalitu.
4. Vzhledem ke vzdálenosti mezi evropskými institucemi a „lidem“ v jednotlivých zemích je nemožné zajistit skutečně demokratické fungování EU (tzv. „demokratický deficit“).
5. Integrace nahrává velkým firmám a ekonomickým zájmům na jedné straně a velkým státům na straně druhé. Malí producenti stejně jako malé státy nemají šanci cokoli v EU ovlivnit.

Zamyslete se nad uvedenými argumenty, případně přidejte vlastní. Se kterými z nich se ztotožňujete a proč? Vaše názory budou diskutovány během druhého přednáškového bloku.

Shrnutí kapitoly

1. Vývoj disciplíny mezinárodních vztahů ve 20. století znázorňujeme ve formě čtyř po sobě jdoucích „debat“.
2. První debata proběhla mezi idealisty (internacionalisty) a realisty, kteří se postavili proti normativní orientaci idealismu. „Krédo“ realismu shrnul Morgenthau do šesti principů.
3. Druhá debata byla metodologická. Realismus v ní byl napaden z pozic scientismu jako nevědecká doktrína.
4. Třetí debata probíhala mezi paradigmaty – realismem, liberalismem (pluralismem) a marxismem. Každé paradigma představuje zvláštní soubor předpokladů o fungování mezinárodního systému.
5. Čtvrtá debata proběhla kolem filosofických předpokladů studia mezinárodních vztahů a střetli se v ní racionalisté s postpozitivisty. Zatímco první věří v „objektivní realitu“, druzí upozorňují na konstruovanost sociálních fakt.
6. Studium evropské integrace bylo zpočátku rozštěpeno mezi neofunkcionalismus a intergovernmentalismus. Důležitou perspektivu přináší model víceúrovňového vládnutí.

Otázky k zamyšlení

1. Čím se zabývá disciplína mezinárodní vztahy?
2. Kteří aktéři jednají ve sféře mezinárodní politiky?
3. Popište východiska realismu.

4. Jaké typy etiky rozlišuje M. Weber?
5. Co je debata mezi paradigmaty?
6. Charakterizujte liberální přístup ke studiu mezinárodních vztahů.
7. Co tvrdí o mezinárodním systému marxisté?
8. Jak vidí evropskou integraci model víceúrovňového vládnutí?

Literatura použítá při zpracování textu kapitoly

- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- DRULÁK, P.: *Teorie mezinárodních vztahů*. Portál, Praha 2003
- ČISAŘ, O.: „Teorie mezinárodních vztahů a evropská studia.“ *Politologický časopis* 9, č. 1 (2002): 50–67
- ČISAŘ, O.: *Transnacionální politické sítě. Jak mezinárodní instituce ovlivňují činnost nevládních organizací*. MPÚ, Brno 2004
- ČISAŘ, O., FIALA, P., EDS.: *Obhajoba zájmů a transnacionální vztahy*. MPÚ, Brno 2004
- MORGENTHAU, H.: *Politics among Nations*. 6th edition. 1986 (pův. 1948)
- KEOHANE, R., NYE, J.: *Power and Interdependence*. 3rd edition. Longman, New York 2001 (pův. 1977)
- WEBER, M.: „Politika jako povolání.“ In: *Metodologie, sociologie a politika*, ed. Miloš Havelka. OIKOYMENH, Praha 1998, s. 246–296
- NYE, J., KEOHANE, R.: „Transnational Relations and World Politics: An Introduction.“ In: *Transnational Relations and World Politics*, eds. Robert Keohane a Joseph Nye. Harvard University Press, Cambridge and London 1970, ix–xxix

- Co je **globalizace**?
- Globalizace a **protichůdné** pohledy na ni
- Periodizace debaty o globalizaci
- **Globální** politické instituce a **globální** vládnutí
- Kritika globalizace a **globálních** organizací

9.

Globalizace a globální politika

Cíl kapitoly

V této kapitole se seznámíte s důsledky eroze moderního politického modelu v důsledku globalizace. Pochopíte politickou dimenzi globalizace, kterou tvoří existující mezinárodní instituce. Podobně jako národní politické instituce (politický systém) poskytují kontext pro jednání domácích aktérů, mezinárodní instituce poskytují prostředí pro akce transnacionálních aktérů. Kapitola vás uvede i do současné debaty některých kontroverzních fenoménů (např. tzv. antiglobalizačního hnutí). Studium kapitoly vám objasní základní aspekty globalizace a vybaví vás pro diskusi o ní.

- 4 hodiny

Způsob studia

Text distanční studijní opory pro vás představuje primární studijní materiál. Musíte proto nejprve detailně nastudovat tuto kapitolu a následně se zběžně seznámit s textem povinné literatury, který rozšiřuje základní informace distanční studijní opory. Doporučená literatura je určena jen těm z vás, kteří mají hlubší zájem o studium politologie.

Povinná literatura

- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 147–178

Doporučená literatura

- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 378–403

9.1 Co je globalizace?

Obecně platí, že **moderní politika** byla založena na jednotě politického prostoru (stát), kulturního prostoru (národ) a ekonomiky (národní ekonomika). Společně s příchodem **ekonomické a kulturní globalizace** byla podle některých výkladů tato korespondence zrušena. Argument o globalizaci se nejčastěji opíral o rostoucí čísla popisující mezinárodní obchod a investice. Mezinárodní obchod rostl v posledních desetiletích 20. století rychleji než průmyslová produkce, přímé zahraniční investice rostly třikrát rychleji než obchodní toky a téměř čtyřikrát rychleji než produkce. Většina velkých průmyslových korporací se proměnila v **nadnárodní podniky** ovládající nějaká produktivní aktiva mimo zemi svého původu. Na počátku devadesátých let se odhadovalo, že nadnárodní korporace vlastnily třetinu světové produkce. Spolu s tím se zvyšoval podíl vnitřofiremního obchodu na celkovém podílu světového obchodu.

Avšak nevýrazněji se globalizace ekonomické činnosti projevila ve změnách, jež poznamenaly

Dimenze
globalizace

finanční trh. Peněžní obchody ovlivňující postavení měn po celém světě narostly nebyvalou měrou, což se projevilo ve snížené schopnosti národních ekonomik udržet si nad svými měnami plnou kontrolu. Za těmito posuny bylo možno pozorovat **technologické změny** propůjčující soukromým subjektům moc, jež byla před tím monopolizována národními vládami. Celkovým výsledkem byla rostoucí

mezinárodní konkurence a proměna mezinárodní dělby práce, která ohrozila velké množství zaměstnanců v průmyslově vyspělých zemích. Globalizace produkčních a finančních trhů byla chápána jako hybná síla současných politických a sociálních proměn. K tomu se přidal globální rozptyl západní **konzumní kultury** ve formě satelitního vysílání, distribuce filmové a literární produkce.

9.2 Globalizace a protichůdné pohledy na ni

Rostoucí mobilita kapitálu a transnacionalizace ekonomické aktivity postavily stát do nové pozice – vystavily jej tlakům, kterým dříve nemusel čelit. Jak tento proces vidí jednotlivá paradigmatata teorie mezinárodních vztahů? (viz oddíl 8.3)

Podle **marxistické interpretace** tato proměna vedla k radikálnímu posunu v globálním mocenském uspořádání. Namísto starých moderních států jsou to **nadnárodní korporace** a jejich vše prostupující sítě, které udávají rytmus současnému politickému rozhodování, které je více a více podřizováno požadavkům konkurenceschopnosti na světových trzích. Reorganizace národních hierarchicky organizovaných podniků do flexibilních sítí – globální infrastruktury mobilního kapitálu – dalo korporacím moc, které teritoriálně vázaný stát může jen stěží vzdorovat. Místo mezinárodních vztahů je pomalu uprazdňováno ve prospěch **transnacionálních ekonomických vztahů** a rostoucí vědomí tohoto posunu vedlo některé teoretiky k názoru, že proto, abychom pochopili míru současných změn, je třeba věnovat patřičnou pozornost „nové diplomacii“. Ta zahrnuje i nové mocné hráče světové politiky – nadnárodní korporace. Podle této interpretace ekonomická reorganizace spolu s rostoucí integrací finančních trhů potlačuje schopnost státu podílet se na politicky relevantních rozhodnutích a činí z něj bezmocného aktéra, z něhož jsou sloupávány všechny atributy státní suverenity (viz oddíl 2.2). Stát ztratil hodně ze své autonomie a tváří v tvář požadavkům globální ekonomické výměny může jen stěží získat své ztracené regulační schopnosti zpět. Byl redukován na servisní organizaci globálního kapitálu.

Marxisté

Podle **(neo)realistů** je však výše uvedená interpretace nepřesná. Svět je ve skutečnosti propojen mnohem méně, než by se mohlo zdát. Podle neorealismu bylo dvacáté století stoletím národních států a dvacáté první bude také. Státy a jejich rozhodnutí hrají v současném světě stále nejdůležitější roli. O povaze mezinárodního systému tak nerozhoduje ani robustnost kapitálových a informačních toků, ani interakce transnacionálních aktérů, ale rozdíly v materiální moci mezi jednotlivými státy. Podle neorealismu došlo během studené války k militarizaci mezinárodní politiky. Ve skutečnosti byly mezinárodní vztahy redukovány na jedinou dimenzi, totiž vojenskou. Ze studenoválečnického soupeření vyšly jako nepopiratelný vítěz USA, jejichž vojenská moc paradoxně získala s koncem studené války na významu. V situaci konce 20. století to byly jen USA, které byly schopny organizovat a vést vojenskou koalici, jak to učinili v roce 1991 v Iráku a v roce 1999 na Balkáně.

Neorealisté

ture kapitálu a důraz byl položen na její **politickou dimenzi**. Globalizace kapitálu

neorealismu se mění výzvy, s nimiž se musejí státy vyrovnávat, ony samotné však přetrvávají.

Liberálové

Liberální perspektiva se neztotožňuje ani s jedním z předchozích výkladů. Ty se primárně zaměřují na vzájemný vztah globální ekonomiky a mezinárodního systému států a redukují tak diskusi na neproduktivní spor o prvotnost trhu, resp. státu v současném světě. Podle levicových kritiků ohrožují globální tržní síly sociální stát, podle konzervativních realistů mocné státy zůstávají určujícími silami. Obě pozice se tak nacházejí v rámci první fáze diskuse o globalizaci, která oscillovala kolem poloviny 90. let 20. století a byla lapena v dichotomii „stát“ versus „trh“ (pro periodizaci viz oddíl 9.3). Liberálové naopak chápou globalizaci jako ve své podstatě sociální proces a zaměřují se na popis a analýzu **institucionální proměny, která je s tímto procesem spojena**. V tomto smyslu překračují omezení první fáze diskuse o globalizaci. Místo toho, aby identifikovali jeden „princip“ globalizace (ekonomickou, resp. vojenskou moc), snaží se o zachycení proměny institucí zajišťujících mezinárodní řád. Obrací se tak ke studiu struktury „globálního vládnutí“ – mezinárodních organizací, norem a dohod, které strukturují globální politický prostor a upravují pravidla globální politiky (viz oddíl 9.4). Podobně jako domácí instituce poskytují institucionální prostředí pro jednání domácích aktérů (stran, zájmových skupin, sociálních hnutí – viz kapitola 3), poskytují mezinárodní instituce bázi pro jednání transnacionálních politických aktérů.

9.3 Periodizace debaty o globalizaci

V minulé kapitole jsme řekli, že počátkem sedmdesátých let minulého století došlo díky proměnám v mezinárodní politice a díky transnacionalizaci ekonomických interakcí k obnovení zájmu o mezinárodní ekonomické vztahy. Tato zvýšená pozornost věnovaná nestátním aktérům ve světové politice reagovala na proměnu mezinárodní politické situace, v níž klesal význam velmocenské politiky a rostla role transnacionálních korporací. Obrat výzkumného zájmu našel svůj výraz ve vypracování **teorie vzájemné závislosti**, která byla formulována jako doplněk k převládající realistické teorii mezinárodních vztahů (viz oddíl 8.3). Došlo k obnovení zájmu o mezinárodní politickou ekonomii.

První fáze

Koncem 80. let 20. století se disciplína mezinárodní politické ekonomie stala uzlovým bodem **diskuse o globalizaci**, která reflektovala rostoucí význam nestátních aktérů v globální politice a s tím provázanou proměnu mocenských vztahů. Následující debata měla dvě fáze. V první polovině 90. let se soustředila na **napětí mezi globalizující se světovou ekonomikou a systémem národních států**. Stát byl chápán jako charakteristicky moderní jednotka sociální organizace, která si díky poválečnému kompromisu mezi ekonomickými a politickými silami držela nad tržními silami kontrolu. To se s příchodem globalizace údajně změnilo. Debata tak byla zaměřena na dichotomii stát versus trh, a byly to převážně **tržní subjekty** (transnacionální korporace), které byly chápány jako hlavní vyzyvatel státní moci. Od poloviny 90. let vstoupila debata do **druhé fáze**. Došlo k posunu perspektivy: globalizace přestala být chápána jako výsledek spontánní tržní expanze a konjunk-

Jelikož vojenská moc představuje klíč k současnému mezinárodnímu uspořádání, existence a stabilita globalizovaného světa závisí na jedinečném **postavení světového hegemonu**. Neorealismus upozorňuje, že tato situace je zjevně dlouhodobě neudržitelná již kvůli omezeným zdrojům, které mají USA k dispozici, to však nic nemění na tom, že politika i v budoucnu zůstane v rukou suverénních států. Podle

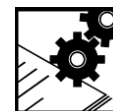
totíž vyžaduje liberální politická rozhodnutí, která ustavují právně-politický prostor nutný pro kapitálovou mobilitu a kalkulaci zisku.

V první fázi debaty mluvili **hyperglobalisté** o příchodu kvalitativně nové situace, v níž síly globální ekonomiky nezvratně narušují mocenské postavení států. Naopak **skeptici** na základě odlišné interpretace dat o mezinárodním obchodu a přímých zahraničních investicích zpochybňovali, že by docházelo k nějaké významné změně. Podle tohoto tábora se postavení států téměř nezměnilo a o homogenním globálním trhu nemohlo být řeči. Ve druhé fázi opustila debata argumenty „pro“ a „proti“ existenci globalizace chápané v ekonomických pojmech, a zaměřila se na globalizaci jako sociální proces. Díky tomu přestala být globalizace interpretována pouze na základě kvantitativních dat o růstu světového obchodu, investic a množství spekulativního kapitálu. Pojem globalizace se rozšířil i na další oblasti. Začal zachycovat fenomény spojené se **zhuštěním a zrychlením transnacionálních a mezikontinentálních interakcí ve všech sférách lidské činnosti** a dopady tohoto zhuštění a zrychlení na dosavadní instituce a strategie politických a sociálních aktérů. Debata o globalizaci se vedle transnacionálních korporací otevřela také jiným aktérům, a spolu s tím také jinému typu otázek než jen tomu, zdali je stát globalizací ohrožen nebo ne. Stala se otevřeným a interdisciplinárním výzkumným polem. V současnosti se proto diskutuje o transnacionálních nevládních organizacích, transnacionálních a potenciálně globálních sociálních hnutích, mezinárodně aktivních nadacích a humanitárních organizacích, církvích, politických stranách, sítích teroristů, odborářů a médií. Tito aktéři jednájí ve **struktuře mezinárodních organizací a norem**, které v mnoha oblastech strukturují současnou globální politiku více než kdy v minulosti. Právě v této souvislosti se hovoří o **politickém rozměru globalizace**.

Druhá
fáze

Příklad

Příkladem mezinárodních institucí (organizací a norem) jsou Světová obchodní organizace (WTO), Smlouva o nešíření jaderných zbraní (NPT) nebo Vzdělávací, vědecká a kulturní organizace Spojených národů (UNESCO). Blíže se k nim dostaneme v následujícím oddíle.

9.4 Globální politické instituce a globální vládnutí

Připomeňme, že podle realismu je mezinárodní politika ničím neregulovanou sférou anarchie, která je ovládána mocenským kalkulem jednotlivých států. Podle marxismu je zase podřízena diktátu kapitalismu. Liberální autoři pak upozorňují na to, že tato paradigma podstatu současné globální politiky adekvátně nepostihují. Ta v sobě vedle států a transnacionálních korporací zahrnuje celou řadu jiných aktérů. Činnost všech těchto aktérů (včetně států) vedla k prohloubení institucionalizace politického jednání na globální úrovni – řada sektorů je upravena systémy pravidel ve formě „mezinárodních režimů“ (systémů pravidel), jakými jsou například režim lidských práv či režimy upravující mezinárodní obchod, mezinárodní leteckou dopravu, nešíření jaderných zbraní a korupční chování.

Také globální sféra je tak úrovní, na níž existuje řada **institucí organizujících globální prostor** do určitého tvaru. Neexistence globální vlády proto neznamená

Globální
vládnutí

neexistenci globálního výkonu vládnutí a správy. Globální úroveň je vysoce institucionalizovanou sférou, v níž se formální vztahy mezivládních organizací doplňují s neformálními uspořádáními nevládních a privátních aktérů. Pro označení tohoto systému se užívá pojem **globální vládnutí**.

OSN

Koncept **globálního vládnutí** se v průběhu 90. let 20. století stal velmi užívaným nástrojem sloužícím jak pro popis současné situace, tak také pro vyjádření určitých normativně orientovaných představ o způsobech řešení globálních problémů. Jak už bylo naznačeno, globální vládnutí je relativně široký koncept, který nepopisuje jen formální instituce a organizace. Jeho jádrem je **systém Organizace spojených národů (OSN)**. Ten je vedle samotné OSN tvořen řadou speciálních organizací, které se zabývají bezpečností, životním prostředím, humanitární problematikou, zdravím, kulturou a regulací mezinárodní ekonomiky. Na orbitu těchto organizací se pak pohybuje řada **nevládních organizací**. Globální vládnutí tak nemusí být nutně vykonáváno exkluzivně vládami nebo mezinárodními organizacemi, jimž vlády delegují autoritu. Soukromé firmy, asociace firem, nevládní organizace (NGOs) a sdružení NGOs, všichni se zapojují, často ve spojení s vládními orgány, aby dali vzniknout globálnímu vládnutí.

Příklad

Globální vládnutí tedy tvoří multilaterální instituce, skrze které státy konstruují mezinárodní režimy a vzdávají se určité porce své suverenity. V oblasti **regulace světové ekonomiky** je to především Světová obchodní organizace, Světová banka a Mezinárodní měnový fond. Dále sem patří bilaterální a minilaterální spolupráce a **regionální integrační pokusy**. Zde můžeme jmenovat například Severoamerickou dohodu o volném obchodu, Evropskou unii (která je z nich nejvýznamnější), Sdružení národů jihovýchodní Asie, Mercosur atd. A nakonec nelze zapomenout na různé **nestátní aktéry** (korporace, nevládní organizace atd.). Z nevládních organizací připomeňme například Greenpeace, Friends of the Earth (životní prostředí), Amnesty International, Human Rights Watch (lidská práva), Oxfam (rozvoj).

Globální organizace

Nejdůležitější globální mezivládní organizací je bezesporu OSN. Organizace byla založena 24. října 1945 a jejími zakládajícími členy bylo 51 států. V současnosti jsou jejími členy téměř všechny státy, počet nyní přesahuje číslo 190. Základní činností organizace poskytuje Charta OSN, která vymezuje její základní cíle: udržovat mezinárodní mír a bezpečnost, podporovat přátelské vztahy mezi státy, podporovat mezinárodní kooperaci s cílem řešit mezinárodní problémy a dodržovat lidská práva. OSN má tyto základní orgány:

1. **Valné shromáždění**, které sdružuje všechny státy. Každý stát má ve Valném shromáždění jeden hlas. Důležitá rozhodnutí vyžadují dvoutřetinovou většinu.
2. **Rada bezpečnosti** je primárně zodpovědná za mezinárodní mír a bezpečnost. Rada se schází, kdykoli je potřeba. Má 15 členů, z nichž pět – Čína, Francie, Ruská federace, Velká Británie a USA – jsou stálí členové. Dalších 10 je voleno Valným shromážděním vždy na dva roky. Rozhodnutí Rady vyžadují 9 hlasů pro. Vyjma procedurálních otázek vyžaduje každé rozhodnutí, aby

nikdo z permanentních členů nehlasoval proti. Stálí členové tak mají právo veta.

- 3. Ekonomická a sociální rada** koordinuje ekonomické a sociální aktivity OSN a s ní spojených organizací. Rada tak představuje důležité fórum pro diskusi otázek spojených s mezinárodním ekonomickým a sociálním rozvojem. Rada široce konzultuje s nevládními organizacemi. Má 54 členů, které volí Valné shromáždění vždy na tři roky.
- 4. Sekretariát** vykonává administrativní práce OSN a řídí Valné shromáždění, Radu bezpečnosti a další orgány. V jeho čele stojí generální tajemník.
- 5. Mezinárodní trestní soud** představuje hlavní soudní orgán OSN. Jeho sídlem je Haag v Nizozemí.

Mezinárodní měnový fond, Světová banka a 12 dalších organizací jsou spojeny s OSN skrze vztahy vzájemné spolupráce. Tyto organizace (mezi nimi Světová zdravotnická organizace, Mezinárodní organizace práce atd.) jsou samostatnými jednotkami, které jsou založeny mezivládními dohodami. Dohromady tvoří tzv. **systém (či rodinu) OSN**. Řekli jsme již, že mezi nejvýznamnější mezinárodní ekonomické organizace patří Světová obchodní organizace, Světová banka a Mezinárodní měnový fond.

Světová obchodní organizace (*World Trade Organization* – WTO) byla založena v roce 1995. Nahradila Všeobecnou dohodu o clech a obchodu (GATT). Vznik WTO byl výsledkem jednání v rámci tzv. Uruguayského kola (1986–1994). Pravomoci WTO jsou širší než pravomoci GATT. Posláním WTO je liberalizovat mezinárodní obchod a vytvořit tak otevřený systém světového obchodování. V současnosti probíhá další kolo jednání (tzv. agenda z Doha), v jehož rámci se jedná o celé řadě kontroverzních otázek. Mezi nimi zaujímá zvláštní místo problém liberalizace zemědělských sektorů v USA a EU. Zemědělské dotace vnášejí do mezinárodního obchodu umělé deformace, které neumožňují producentům ze zemí, které nemají dotovanou výrobu, soutěžit za rovných podmínek. WTO má přes 150 členů a dalších asi 30 jedná o členství. Sídlem WTO je Ženeva.

WTO

Světová banka (*The World Bank*) je ve skutečnosti tvořena dvěma organizacemi – **Mezinárodní bankou pro obnovu a rozvoj** (*The International Bank for Reconstruction and Development*) a **Mezinárodní rozvojovou asociací** (*The International Development Association*). Tyto dvě organizace jsou součástí širší Skupiny Světové banky, kterou tvoří ještě další tři organizace. Světová banka není bankou v běžném smyslu tohoto slova. Je tvořena 184 členskými zeměmi, které přispívají do jejího rozpočtu proporčně k velikosti jejich ekonomik. Jejich váha při rozhodování je odvozena z jejich příspěvků. Největší slovo ve Světové bance proto mají průmyslově vyspělé země a mezi nimi USA. Hlavním dnešním cílem organizace je poskytovat půjčky, bezúročné úvěry a granty na projekty, jejichž cílem je ekonomický rozvoj v nerozvinutých zemích. Činnost Světové banky (podobně jako WTO) se během posledních asi 15 let dostala do palby kritiky kvůli tomu, že se snaží rozvojovým zemím vnutit tzv. **neoliberální model** ekonomického rozvoje, který údajně dále prohlubuje jejich chudobu (viz oddíl 9.5). Tato kritika však není sdílena všemi. Sídlo organizace je ve Washingtonu.

WB

IMF

Mezinárodní měnový fond (*International Monetary Fund* – IMF) byl zřízen s cílem dozírat nad globálními finančními pravidly a udržovat měnovou stabilitu. Tento cíl i nadále organizace deklaruje jako jeden z úkolů, které plní v současném globalizovaném světě. Dalšími cíli IMF jsou podpora mezinárodní spolupráce na poli monetární politiky, rovnovážný růst mezinárodního obchodu a poskytování půjček zemím, které se ocitnou v platební neschopnosti. Stejně jako Světová banka, také IMF je nejméně posledních 15 let obviňován z toho, že se snaží svým klientům vnucovat neoliberalní model ekonomického rozvoje (liberalizaci, privatizaci – viz oddíl 9.5). Způsob rozhodování je stejný jako ve Světové bance. Členy IMF je 184 zemí a jeho sídlo je ve Washingtonu.

Evropská unie

EU

Nejdůležitější regionální organizací je **Evropská unie**. Na počátku tvořilo unii šest států: Belgie, Německo, Francie, Itálie, Lucembursko a Nizozemsko. Dánsko, Irsko a Velká Británie přistoupily v roce 1973, Řecko v roce 1981, Španělsko a Portugalsko v roce 1986, Rakousko, Finsko a Švédsko v roce 1995. V roce 2004 došlo k dosud největšímu rozšíření, kdy do EU vstoupilo 10 nových států: Polsko, Česko, Slovensko, Maďarsko, Slovinsko, Estonsko, Lotyšsko, Litva, Malta a Kypr.

Evropský projekt se od počátku zaměřil na **ekonomickou spolupráci**, ve které státy spatřovaly nejméně spornou, zato nejpotřebnější formu integrace. Z iniciativy Jeana Monneta, poradce francouzského ministra zahraničních věcí Roberta Schumana, bylo v roce 1951 založeno **Evropské společenství uhlí a oceli** (ESUO). Na základě Římské smlouvy (1957) vzniklo později **Evropské hospodářské společenství** (EHS) a **Evropské společenství pro atomovou energii** (Euroatom). Cílem bylo vytvořit společný evropský trh. V roce 1967 došlo k formálnímu splynutí ESUO, EHS a Euroatom a k vytvoření toho, čemu se pak dostalo názvu Evropské společenství (ES). 70. léta 20. století byla obdobím stagnace, tzv. „eurosklerózy“. Teprve podpisem Jednotného evropského aktu (1986), který předpokládal, že do roku 1993 se zavede volný pohyb zboží, osob a služeb po celé Evropě („jednotný trh“), byl integrační proces znovu uveden do pohybu. Smlouva o Evropské unii (Maastrichtská smlouva), která byla podepsána v roce 1992, znamenala vytvoření **Evropské unie**.

Evropská unie je politická organizace, kterou není jednoduché zařadit do nějaké jednoznačné kategorie. V minulé kapitole jsme viděli, že různé přístupy vidí EU velmi rozdílnou optikou. EU má rysy jak mezivládní spolupráce (které zvýrazňují intergovernmentalisté), tak také nadstátnosti (ty zase zdůrazňují neofunkcionalisté). Mezivládní spolupráce se zřetelně projevuje v Radě ministrů, nadstátnost především v Evropské komisi a v Evropském soudním dvoru. Tím se dostáváme k jednotlivým **institucím EU** (viz EU).

Evropská komise (EK) je politicky nezávislou institucí, která reprezentuje a brání zájmy EU jako celku. Je chápána jako exekutivně-byrokratická větev EU. Je hnací silou institucionálního systému EU. Jejími základními úkoly jsou: navrhnout legislativu Parlamentu a Radě, řídit a realizovat politiky EU a rozpočet, dohlížet nad dodržováním evropského práva a reprezentovat EU na mezinárodní scéně, např. vyjednávat dohody mezi EU a ostatními zeměmi. Podle smlouvy má Komise „právo iniciativy“. To znamená, že je sama odpovědná za sestavování návrhů nové evropské legislativy, kterou předkládá ke schválení Parlamentu a Radě. Jejich rozhodnutí

je pak povinna vykonávat. Vedle toho působí také jako „strážkyně smluv“. To znamená, že společně se Soudním dvorem odpovídá za správné aplikování práva EU ve všech členských státech. V neposlední řadě je EK důležitou mluvčí EU na mezinárodní scéně. Umožňuje členským státům hovořit „jedním hlasem“ v mezinárodních fórech, jakým je třeba Světová obchodní organizace.

Rada Evropské unie (Rada) je hlavním rozhodovacím orgánem. Reprezentuje členské státy a jejich schůzek se účastní jeden ministr z každé národní vlády EU. Kterí ministři se účastní jaké schůzky, záleží na předmětu jednání. Pokud například Rada projednává otázky týkající se životního prostředí, pak se schůzky účastní ministři životního prostředí každého členského státu EU a schůzka se nazývá „Rada ministrů životního prostředí“. Mezi další rady patří například všeobecné záležitosti a vnější vztahy, hospodářství a finance, justice a vnitřní věci, zemědělství a rybolov. Rada má **šest hlavních úkolů**:

1. Schvalovat evropské zákony. V mnoha oblastech sdílí legislativní pravomoc s Evropským parlamentem.
2. Koordinovat základní rysy hospodářské politiky členských států.
3. Uzavírat mezinárodní smlouvy mezi EU a jedním či více dalšími státy nebo mezinárodními organizacemi.
4. Schvalovat rozpočet EU, společně s Evropským parlamentem.
5. Rozvíjet společnou zahraniční a bezpečnostní politiku založenou na principech stanovených Evropskou radou.
6. Koordinovat spolupráci národních soudů a policejních složek v trestních věcech.

Předsednictví Rady se mění v šestiměsíčních intervalech. Každá země EU tedy střídavě, po dobu šesti měsíců, zodpovídá za program jednání Rady a předsedá všem schůzkám. Rozhodnutí Rady jsou přijímána na základě hlasování. Čím větší je populace státu, tím více hlasů tomuto státu připadá. Tento počet však není přesně úměrný, je upraven ve prospěch zemí s menším počtem obyvatel. Nejvíce používanou hlasovací procedurou v Radě je „**hlasování kvalifikovanou většinou**“. Znamená to, že návrh může být přijat jen za podpory určitého minimálního počtu hlasů. V některých citlivých oblastech, jakými jsou například společná zahraniční a bezpečnostní politika, daně, azylová a imigrační politika, však rozhodnutí Rady musí být **jednomyslná**. Každý členský stát má tedy v těchto oblastech právo veta.

Evropská rada do určité míry operuje vně formální struktury evropských institucí. Jedná se o fórum na nejvyšší úrovni. Delegace členských států tvoří jen šéfové vlád, případně hlavy států, doprovázení ministry zahraničních věcí. Evropská rada debatuje o celkovém zaměření EU a rozhoduje tak o jejích strategických otázkách. Schází se nejméně dvakrát ročně.

Evropský parlament (EP) je tvořen poslanci volenými na pět let v přímých volbách. Členové Evropského parlamentu nezasedají v rámci národních bloků, ale v rámci celoevropských politických frakcí, které sdružují všechny hlavní politické strany působící v členských státech EU. Pracoviště EP se nacházejí ve Francii, Belgii a Lucembursku. Měsíční plenární zasedání, jichž se účastní všichni členové parlamentu,

se konají se Štrasburku (Francie), který je „sídlem“ EP. Schůze parlamentních výborů a všechna dodatečná plenární zasedání se konají v Bruselu (Belgie), zatímco v Lucembursku sídlí administrativní složky. EP má hlavní tři úkoly:

1. Společně s Radou sdílí legislativní pravomoc. Skutečnost, že se jedná o přímo volený orgán, pomáhá garantovat demokratickou legitimitu evropského práva.
2. Vykonává demokratický dohled nad všemi institucemi EU, zvláště pak nad EK. Disponuje pravomocí schválit nebo zamítnout jmenování komisařů a má také právo odvolat EK jako celek.
3. S Radou se dělí o rozpočtovou pravomoc, může tedy ovlivňovat výdaje EU. V poslední fázi přijímá nebo odmítá celkový rozpočet.

Evropský soudní dvůr vykládá právo EU a rozhoduje podle něj. Jeho úkolem je zajišťovat, že legislativa EU (známá jako „komunitární právo“) je interpretována a uplatňována ve všech členských státech stejně, tj. že je vždy stejná pro všechny strany a za všech okolností. Soudní dvůr má pravomoc řešit právní spory mezi členskými státy, institucemi EU, podniky i fyzickými osobami. Soudní dvůr se skládá z jednoho soudce z každého členského státu, jsou zde tedy reprezentovány všechny národní právní systémy EU. Soudnímu dvoru v jeho činnosti napomáhá osm „generálních advokátů“. Jejich úkolem je prezentovat odůvodněná stanoviska k případům projednávaným před soudem. Musí tak činit veřejně a nestranně.

9.5 Kritika globalizace a globálních organizací

Antiglobalizační hnutí

Proti globalizaci a roli mezinárodních institucí (především **mezinárodních finančních institucí**: Světové banky, Mezinárodního měnového fondu a Světové obchodní organizace) v ní se v posledních deseti letech postavilo tzv. „hnutí proti ekonomické globalizaci“ či „antiglobalizační hnutí“ (AH). AH se staví proti takové globalizaci, z níž mohou profitovat jen silné ekonomické subjekty a která je vedena kapitálem vyvázaným ze všech omezení sociální odpovědnosti. Taková globalizace je podle AH charakterizovaná neomezenou spekulací – ničím nespoutanými finančními transakcemi – a je formována rozhodnutími úzké třídy manažerů transnacionálního kapitálu, jehož jménem jsou liberalizovány a rozpouštěny všechny překážky, které by mohly brzdit kapitálový zisk. Ideologické ospravedlnění a zdroj politických doporučení, která kapitálu umožňují rozšiřovat svou globální moc, poskytuje **neoliberalismus** – ideologie volného trhu, privatizace, deregulace a atomizovaného individualismu – který na konci 70. let vystřídal s příchodem Nové pravice keynesianismus v pozici dominantního ekonomického paradigmatu.

Washingtonský konsensus

Neoliberalismus se vtělil do tzv. **washingtonského konsensu**, jenž definoval podmínky, které tvořily součást rozvojových a strukturálních programů mezinárodních finančních institucí na konci 80. a počátku 90. let 20. století. Tento konsensus stál například za „šokovou terapií“ ekonomické transformace, která byla aplikována v některých východoevropských zemích po pádu komunismu. V rovině praktické politiky se washingtonský konsensus projevoval jako **obchodní liberalizace, finanční deregulace, privatizace veřejného majetku a protiinflační opatření**

(makroekonomická stabilizace). Tato opatření posilovala globalizaci a zároveň vyjímala vznikající globální ekonomické hřiště z jakýchkoliv omezení, která by mu mohla stanovovat distribuční spravedlnost. Podle odpůrců neoliberální globalizace vedly politiky washingtonského konsensu k prohloubení bída ve třetím světě, k zadluženosti chudých zemí a ke všeobecnému přehlížení nejchudších skupin světové populace.

Ve druhé polovině 90. let 20. století však řada problémů a krizí globálního kapitalismu **narušila významným způsobem hegemonii neoliberální ideologie**. Jejich nositelem se mimo jiné stalo právě AH, jehož vystoupení bylo součástí celkové „proměny nálady“ v postoji ke globalizaci v neoliberální podobě. V důsledku rozsáhlých finančních krizí 90. let (východní Asie, Mexiko, Rusko) se přesvědčení o neomylnosti neoliberálního konsensus začalo zachvívat v základech. Krize a reakce na ně ze strany administrativy USA a mezinárodních finančních organizací vyvolala bouřlivé diskuse a vedla na konci minulého století k rozpoutání personálních pŕetek na nejvyšších úrovních. Tyto dramatické události uvnitř globální elity poskytly odpůrcům globalizace nové argumenty, přinesly jim informace z nejvyšších míst a přivedly až téměř do jejich řad globální celebrity, mimo jiných také bývalého hlavního ekonoma Světové banky, Josepha Stiglitze. Další významnou událostí signalizující „změnu nálady“ byl kolaps jednání OECD o Mnohostranné dohodě o investicích, k němuž podle některých interpretací přispěl v roce 1998 globálně koordinovaný odpor nevládních organizací prostřednictvím internetu. Třetím momentem pak byla působivá mobilizace proti WTO v Seattlu v roce 1999, která symbolizuje počátek koordinovaného odporu ne vůči jednotlivým problémům spojených s globalizací, ale proti kapitalistickému globálnímu řádu jako takovému. Čtvrtým a posledním „kritickým momentem“ neoliberální hegemonie bylo posilování vědomí o rostoucí nerovnosti mezi nejvíce a nejméně vyspělými částmi světa.

Tyto procesy posilovaly přesvědčení o nutnosti **reformy systému globálního vládnutí** tvořeného mezinárodními organizacemi a normami. Tato reforma měla zajistit větší regulaci globálních ekonomických výměn a snížit pravděpodobnost nepředvídatelných zvratů. V souvislosti s tím došlo k posunu od ekonomického (tj. washingtonského) k více sociálně orientovanému (tzv. post-washingtonskému) paradigmatu, jehož centrálními pojmy jsou transparentnost, nová mezinárodní ekonomická architektura a budování sociálních záchranných sítí. Globální vládnutí má dbát na snižování globálních nerovností a omezování poškozování životního prostředí a jedním z deklarovaných cílů je i zahrnutí nestátních aktérů do globálního politického procesu.

Toho se výrazným způsobem podařilo dosáhnout například na setkání skupiny G8 ve skotském Gleneagles v červenci 2005. Na tomto summitu slavila relativní úspěch ta část AH, která se zaměřila na reformu současného mezinárodněpolitického uspořádání. Tyto organizace (tvořící globální hnutí *Make Poverty History* – Učinime chudobu věcí historie) nebrojí proti globalizaci jako takové, ale snaží se o její reformu ve směru, který by byl prospěšný i méně rozvinutým částem světa. Aby se vyjádřilo, že tato část hnutí není proti globalizaci, ale „za jinou globalizaci“, označuje se jako „alterglobalizační hnutí“. Označení antiglobalizační hnutí se pak používá pro popis radikálních anarchistických skupin, které se nesnaží o reformu struktury globálních institucí, ale o jejich likvidaci. Tyto skupiny tak stojí ke globalizaci v přímé opozici.

Rozvojové
cíle
tisíciletí

Alterglobalizační hnutí se v současné době (2005) zaměřuje především na kampaň za splnění tzv. **Rozvojových cílů tisíciletí**, k jejichž naplnění se v rámci *Summitu tisíciletí OSN* v září 2000 zavázaly všechny členské země. Rozvojové cíle tisíciletí jsou tvořeny těmito body (IC OSN):

1. Odstranit extrémní chudobu a hlad

- snížit na polovinu počet extrémně chudých lidí (žijících z prostředků, které se rovnají nebo jsou nižší než jeden dolar na den)
- snížit na polovinu podíl lidí trpících hladem

2. Zpřístupnit základní vzdělání pro všechny

- zajistit, aby všechny děti, chlapci i dívky, absolvovaly plné základní vzdělání

3. Prosazovat rovnost pohlaví a posílit postavení žen

- do roku 2005 odstranit rozdíly v přístupu mužů a žen k základnímu a vyššímu vzdělání a do roku 2015 dosáhnout téhož na všech úrovních vzdělání

4. Omezit dětskou úmrtnost

- snížit o dvě třetiny míru úmrtnosti u dětí mladších 5 let

5. Zlepšit zdraví matek

- snížit o tři čtvrtiny míru úmrtnosti matek

6. Bojovat proti HIV/AIDS, malárii a jiným nemocem

- zastavit šíření HIV/AIDS a snižovat procento nově nakažených
- zastavit šíření malárie a dalších závažných chorob a snížit míru jejich výskytu

7. Zajistit udržitelný stav životního prostředí

- začlenit principy trvale udržitelného rozvoje do národních politik a programů; zvrátit proces ubývání přírodních zdrojů
- snížit na polovinu podíl lidí, kteří nemají trvalý přístup k nezávadné pitné vodě
- do roku 2020 dosáhnout výrazného zlepšení životních podmínek alespoň 100 milionů lidí přebývajících v chudinských předměstích velkoměst (slumech)

8. Vytvořit globální partnerství pro rozvoj

- rozvíjet otevřený obchodní a finanční systém založený na pravidlech, zajistit jeho předvídatelnost a nediskriminační charakter. To zahrnuje i dobré způsoby výkonu vlády a správy, rozvoj a snižování chudoby na úrovni států i na mezinárodní úrovni.
- zabývat se otázkou zvláštních potřeb nejméně rozvinutých zemí. To zahrnuje odstranění cel a kvót pro jejich export, rozsáhlé oddlužení vysoce zadlužených zemí a navýšení rozvojové pomoci zemím, které prokázaly svou odhodlanost řešit problém chudoby
- zabývat se zvláštními potřebami vnitrozemských a malých ostrovních rozvojových zemí

- prostřednictvím opatření na úrovni států i na mezinárodní úrovni komplexně přistupovat k problémům zadlužených zemí a vytvořit dlouhodobou perspektivu jejich řešení
- ve spolupráci s rozvojovými zeměmi vytvořit solidní pracovní příležitosti pro mladé
- ve spolupráci s farmaceutickými společnostmi zajistit dostupnost základních léků v rozvojových zemích
- ve spolupráci se soukromým sektorem zajistit, aby všichni lidé mohli využívat přínosů nových technologií, zejména technologií informačních a komunikačních

Shrnutí kapitoly

1. Argument o globalizaci se nejčastěji opírá o rostoucí čísla popisující mezinárodní obchod, investice a finanční transakce.
2. Globalizace s sebou přinesla narušení základního vzorce moderní politiky, podle něhož se politický prostor (stát), kulturní prostor (národ) a ekonomický prostor do značné míry překrývaly.
3. Rozdílná paradigmata se na globalizaci dívají rozdílným způsobem.
4. Debata o globalizaci probíhala ve dvou fázích.
5. Politickou dimenzi globalizace tvoří struktura mezinárodních institucí, kterou označujeme jako strukturu globálního vládnutí.
6. V posledních letech se proti neregulované globalizaci vymezilo široké hnutí, které upozornilo na její negativní efekty. Jeho umírněná část se v současné době snaží o splnění tzv. Rozvojových cílů tisíciletí.

Otázky k zamyšlení

1. Co je globalizace?
2. Jak se v náhledu na globalizaci liší marxisté a neorealisté?
3. Popište koncept globálního vládnutí.
4. Uveďte příklady významných mezinárodních organizací s globálním dosahem.
5. Jaké funkce plní Evropská komise?
6. O co jde tzv. alterglobalizačnímu hnutí?

Literatura použitá při zpracování textu kapitoly

- BARŠA, P., CÍSAŘ, O.: *Levice v postrevoluční době. Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*. CDK, Brno 2004
- CÍSAŘ, O.: *Transnacionální politické sítě. Jak mezinárodní instituce ovlivňují činnost nevládních organizací*. MPU, Brno 2004
- EU. *Oficiální stránka EU*.
<http://europa.eu.int/>
- HELD, D., MCGREW, A., GOLDBLATT D., PERRATON, J.: *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press, 1999

- textscHeywood, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- IC OSN. *Informační centrum OSN v Praze*.
www.unicprague.cz/zpravodajstvi/zaber/?i=205

- **Změna politických režimů – úvod**
- Ukončení **nedemokratických režimů**
- Procesy **nastolování** demokracie
- Dimenze **tranzice**

10.

Teorie přechodů (tranzice)

Cíl kapitoly

V této kapitole se seznámíte se základními přístupy ke studiu přeměny politických režimů. Kapitulu uvádí stručná informace o nedemokratických režimech, na ni navazují typologie ukončení režimů a přehled předpokladů demokratizace. Kapitulu uzavírá oddíl o postkomunistických přechodech ve východní Evropě. Díky tomu získáte lepší přehled o podstatě událostí, k nimž docházelo v našem regionu od konce 80. let 20. století.

Časová zátěž

- 3 hodiny

Způsob studia

Text distanční studijní opory pro vás představuje primární studijní materiál. Musíte proto nejprve detailně nastudovat tuto kapitolu a následně se zběžně seznámit s textem povinné literatury, který rozšiřuje základní informace distanční studijní opory. Doporučená literatura je určena jen těm z vás, kteří mají hlubší zájem o studium politologie.

Povinná literatura

- HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004, s. 50–60, 116–119

Doporučená literatura

- ŘÍCHOVÁ, B.: *Přehled moderních politologických teorií*. Portál, Praha 2000, s. 225–256

10.1 Změna politických režimů – úvod

Tranzice

V 70. letech 20. století došlo k rozvoji výzkumu proměn politických režimů (text kapitoly převážně sleduje výklad v ŘÍCHOVÁ 2000, DVOŘÁKOVÁ, KUNC 1994). Do odborné diskuse toto téma vstoupilo pod označením **teorie přechodů**, resp. tranzitologie. Počátky těchto studií čerpaly z tehdejšího politického vývoje latinskoamerických zemí a byly zaměřeny na procesy rozpadu demokratických politických režimů a nastolení autoritářských režimů a různých typů diktatur. Teprve později se zájem politologie obrátil k procesům, které vedou k vytvoření **podmínek demokracie**, tedy procesům, jejichž cílem je ukončení nedemokratické vlády a nastolení fungujícího demokratického režimu.

Podle Dvořákové a Kunce je **přechodem myšlen interval mezi jedním a druhým politickým režimem**. Pro tuto fázi je charakteristické, že nejsou jasně definovaná a všeobecně uznaná pravidla hry. Politický konflikt v této chvíli neprobíhá jen v souvislosti s uspokojením bezprostředních zájmů politických aktérů, ale také v souvislosti s **ustavením pravidel a procedur**, jejichž tvar bude upravovat politické konflikty v budoucnu. Největší laboratoří pro teoretické úvahy i empirická studia byly v 90. letech 20. století transformační procesy, kterými procházely postkomunistické země střední a východní Evropy.

Platón

První pokus o vypracování teorie změny politických režimů však podal již Platón.

V osmé knize *Ústavy* vypracovává originální a pravděpodobně první popis režimních

10. Teorie přechodů (tranzice)

transformací. Platón ukazuje, jakým způsobem dojde po narušení stability ideální aristokracie založené na moudrosti a ctnosti k ustavení jiných typů zřízení. Prvním stupněm degenerace ideální obce je režim **tímokracie** – vláda cti. Tento režim je nastolen tehdy, když vládci zamění touhu po poznání a moudrosti za touhu po uznání a cti – místo lásky k moudrosti je to ctižádost a z ní pramenící řevnivost, které charakterizují tento režim. V důsledku obecně panující ctižádosti je tento režim rozpolcen mezi sváříci se jednotlivce usilující ve vzájemných konfliktech o to, aby vynikli nad druhými. Takové zřízení bude podle Platóna do úřadů místo moudrých a ctnostných mužů uvádět mnohem prostší a vznětlivé jedince, „protože ti jsou rostlí více pro válku než pro mír“. Tento druh vládců je podle Platóna také nakloněn k tajnému hromadění majetku, jehož význam nakonec v obci převáží nad významem přisuzovaným uznání a cti a dochází k proměně režimu – tímokracie se transformuje do oligarchie.

Oligarchie je režimem, který je, jak říká Platón, založen „na odhadu majetku, ve kterém jsou u vlády boháči, kdežto chudák se v něm na vládě nepodílí“. Toto zřízení je podle Platóna rozerváno konfliktem dvou skupin – boháčů a chudáků. Proto Platón říká, že se v tomto případě obec ve skutečnosti skládá ze dvou obcí, které neustále jedna druhé strojí úklady. Jednota obce je tak zcela zrušena a obecní život je utopen ve víru shromažďování peněz. Majetek se stává všeobecně uznávanou modlou. Zatímco v Platónově ideální obci je každému občanu stanoveno jeho přirozené místo, v této obci se postavení jedince odvíjí od jeho bohatství. Díky tomu v tomto zřízení existují obrovské majetkové nerovnosti – zatímco úzká skupina vládců vlastní vše, zbídačeným chudákům nepatří nic. Svým chováním však vrstva bohatých připravuje půdu pro pád tohoto režimu. Vládnoucí vrstvy totiž podporují rozchazovnost mezi nižšími vrstvami, „a to proto, aby sami mohli majetky takovýchto lidí zakupovat, půjčovat na ně peníze, a tak ještě více bohatnout a stoupat ve vážnosti“. Tím však dohání k chudobě stále více lidí a dále polarizují společnost. Skupina chudých se pak při určité příležitosti vzbouří a nastolí demokracii.

O **demokracii** jsme obšírně hovořili v kapitole 7. Připomeňme, že přemíra svobody, která podle Platóna demokracii charakterizuje, ji dříve nebo později uvrhne do tyranidy. V demokracii totiž dochází k rozvoji zvláštní třídy zahalečů, které Platón označuje jako „trubce“. Ti se sice vyskytovali již v oligarchii, ale v demokracii nabývají na významu, dravosti a dostávají se do politických úřadů. Vedle nich se rýsuje skupina boháčů, kteří hromadí majetek, na němž pak trubci parazitují a část kořisti rozdělují také mezi nejpočetnější skupinu v obci – chudinu. Tím, že se boháči okrádání ze strany trubců snaží bránit, si znepřátelují nejen trubce, ale také lid. V obci propuká chaos a do čela lidu se staví tyran, který se neštítí žádných prostředků k tomu, aby uchopil moc. Je nastolena nejhorší vláda – **tyranida**. Ta je založena na holé síle tyrana a v typologii Platónovy Ústavy představuje nejudadnější a nejnespravedlivější režim – protipól ideální aristokracie.

10.2 Ukončení nedemokratických režimů

Ve 20. století se v souvislosti s proměnou režimů studovaly především mecha-

Totalitní a

nismy charakterizující konec a přerod totalitárních a autoritářských režimů (tzv. nedemokratických režimů) v režimy jiného typu. Za totalitní bývají v klasickém

pojetí považovány režimy fašistické a komunistické. Za **znaky totalitarismu** se považují:

1. **Oficiální ideologie**, která je přijímána celou společností.
2. **Jediná masová politická strana** ve většině případů v čele s jediným vůdcem. Tato strana je hierarchicky organizovaná a je nadřizena státní byrokracii.
3. Absolutní **monopol** na kontrolu všech prostředků ozbrojené moci.
4. Úplná **kontrola prostředků masové komunikace**.
5. Systém fyzické a psychologické kontroly společnosti prostřednictvím **policie**, která využívá teroristických postupů.
6. **Centrální řízení** a kontrola ekonomiky.

Další diskuse o vymezení totalitních režimů přišly s upřesněními a specifikacemi, které zde není nutné prezentovat. Zjednodušeně lze říci, že v totalitním režimu kontroluje **politická sféra společnost neomezenou měrou**. To se projevuje i v tom, že totalitní režimy se snaží likvidovat své potenciální odpůrce, zatímco netotalitní nedemokratické (tj. autoritářské) režimy se spokojí s jejich vyloučením na periferii společnosti.

Míra penetrace společnosti politickou sférou je tak v **autoritářském režimu** nižší. Dále platí, že autoritářské režimy nejsou schopny vytvořit a prosadit náboženství podobnou oficiální ideologii, která by jim zaručila legitimitu. Oficiální ideologie není dostatečná, neboť sice poskytuje diktátorovi moc, ale jeho postavení je výhradně vázáno na jeho sílu uchovat si jej. Autoritářský diktátor není schopen ovlivňovat společnost jako celek, tzn. kontrolovat plně všechny sféry společnosti včetně nepolitického života členů společnosti. Naopak totalitní diktatura spojuje svou legitimitu s projektem zdokonalení světa a staví tak své oprávnění na službě nejvyššímu absolutnímu dobru. Totalitarismus stojí na tom, že jeho oficiální ideologie ztělesňuje absolutní pravdu a to nejen o politické organizaci společnosti, ale o celku života každého jednotlivce.

Autoritářské režimy lze charakterizovat jako režimy, které:

1. Povolují vyjadřování **omezeného společenského pluralismu**.
2. **Nemají** vypracovanou **jednotnou ideologii**.
3. **Nepraktikují** intenzivní **politickou mobilizaci**.
4. Moc, vykonávaná vůdcem, má sice nejasné, ale **omezené hranice**.

Autoritářský režim tak omezuje autonomii politického života, kterou vyjadřuje pluralita politických stran a zájmových sdružení. **Není schopen kontrolovat celou společnost** a je tak pro něj typické, že ponechává prostor pro autonomní působení určitých subkultur, např. církví na okraji společnosti.

Klasifikace ukončování režimů

Jednu z prvních obsáhlých klasifikací zahrnujících procesy, jimiž jsou ukončovány nedemokratické režimy, navrhl A. Stepan. Podle Stepana existuje osm typů ukončení nedemokratických režimů. První tři kategorie se liší vnitřními podmínkami a podílem místního obyvatelstva na nedemokratickém režimu (který je ukončen). Následující kategorie (4–8) lze rozdělit na dva typy. V prvním typu (4) hrají rozhodující autoritářské režimy

roli při ukončení autoritářského režimu samotní nositelé předchozího režimu. Při

10. Teorie přechodů (tranzice)

přechodech druhého typu (5–8) dochází k transformaci pod vlivem opozičních sil. Následuje Stepanova typologie:

1. **Vnitřní restaurace po dobytí zvnějšku.** Tento typ vystihuje případy, kdy spolupráce obyvatelstva s diktaturou byla minimální. Sem patří případy Belgie, Dánska či Nizozemska po druhé světové válce.
2. **Vnitřní přeformulování.** V tomto případě je třeba se vypořádat s kolaborací a těmi skupinami obyvatel, které se podílely na nastolení diktatury. Obyvatelstvo je tak vnitřně rozpolcené a politický systém je náchylný ke konfliktům. Sem patří poválečné Řecko a Francie.
3. **Zvnějšku kontrolované nastolení.** Týká se zemí, v nichž je demokracie prosazena pod přímou kontrolou a silným tlakem vítězných sil. Přímý tlak je schopen demokratický proces urychlit a nasměrovat, může však zpochybnit jeho legitimitu v očích domácí populace. Příkladem jsou poválečné změny v Japonsku a Německu.
4. **Redemokratizace zahájená zevnitř autoritářských režimů.** Ukončení procesu demokratizace nastolením fungující demokracie je v tomto případě velmi nejisté. Záleží na schopnosti iniciátorů změn navázat a posilovat kontakty se společnostmi a jejich představiteli (opozičními představiteli či politickými stranami) a dokončit proces předávání moci nově vytvořeným reprezentantům.
5. **Ukončení režimu tlakem společnosti.** Jeho slabou stránkou je často neschopnost nespokojených opozičních skupin vytvořit jednotnou platformu boje proti předchozímu režimu. Pokud nejsou akce koordinované, výsledkem je pouhá změna vlády, nikoli změna režimu.
6. **Pakt mezi politickými stranami.** Účastníci se spojují s cílem dosáhnout porážky autoritářského režimu a vytvořit východisko budoucí demokracie.
7. **Organizovaná násilná revolta koordinovaná reformistickými silami.** Tento způsob změny umožňuje výraznou restrukturalizaci státního aparátu, zásadní sociálně ekonomické změny a zároveň umožňuje určovat politický směr na stranickém základě.
8. **Revoluční válka vedená marxisty.** Tato cesta s sebou nejčastěji nese radikální sociálně ekonomické změny a úplné odstranění předchozích nedemokratických struktur. Vystávají zde však zásadní otázky s pojmáním demokracie.

Jiný přístup ke klasifikaci volí Terry Karlová a Phillippe Schmitter. Vycházejí z toho, že rozhodující pro průběh i výsledky přechodu jsou především konkrétní aktéři a strategie, které užívají. Kombinace těchto dvou faktorů ústí do **čtyř odlišných typů ukončení režimů**: pakt, vnucení, reforma a revoluce (viz tabulka).

Typy přechodů

Strategie

	Kompromis (multilaterální)	Síla (jednostranná)
Aktéři	Elity PAKT	VNUCENÍ
Masy	REFORMA	REVOLUCE

Pakt představuje takovou variantu přechodu, v němž jsou iniciátorem změny elity, které se shodnou na kompromisu, jenž vyhovuje všem zúčastněným silám (příklady: Venezuela 1958, Kolumbie 1957, Španělsko 1975, Maďarsko 1989). Jedná se o nejúspěšnější způsob, jak dosáhnout demokratizace. **Vnucení** znamená, že se elity rozhodnou k prosazení změn použít síly. Cílem tohoto silového nátlaku jsou představitelé dosavadní mocenské sféry (příklady: Turecko, Brazílie). Jedná se tedy o přechod vnucený shora. **Reforma** je takovým typem přechodu, kdy iniciativa vychází zdola. Tato iniciativa se přitom setkává u vládnoucích skupin s ochotou ke kompromisu. Násilné řešení konfliktu tak není na pořadu dne. Naopak **revoluce** představuje násilný přechod, kdy masy zasáhnou proti etablované moci a jejím představitelům. Režim je tak poražen v otevřeném střetu. V současnosti nepatří k často se vyskytujícím postupům (nejnověji se mu do určité míry blíží jen Rumunsko). Podle Karlové a Schmittera se jedná o případy, které mají malou šanci k tomu, aby dospěly ke skutečné demokracii.

Takto vymezená typologie představuje především **ideální typy přechodů**. Empirické případy dokládají různou míru přítomnosti zvolených kritérií. Existují tak případy, které kombinace kritérií charakteru aktérů a jejich strategií řadí do prostoru někde mezi těmito ideálními typy.

Za ideální způsob přechodu bývá považována jakási **konsensuální cesta** (v typologii Karlové a Schmittera tedy pakt). Její základní charakteristikou je rovnovážný průběh dílčích přeměn směřující ke změně režimu. Důležitým předpokladem takové cesty je určitá účast či dokonce počáteční iniciativa elit starého režimu na odstartování celého procesu. Důležitou roli mohou hrát i akce domácí opozice, tlak ze zahraničí či lidová mobilizace spojená s ekonomickou či jinou krizí, ale to pro nastartování přechodu nestačí. V jeho průběhu klesá schopnost elit starého režimu kontrolovat dosah změn a stává se tak druhotným faktorem.

10.3 Procesy nastolování demokracie

Hlavní zájem se v rámci tohoto tématu věnuje aspektům a problémům, které mohou uspišit proces nastolování demokracie, či mu naopak klást překážky. Hlavním problémem je snaha stanovit etapy, v nichž se celý proces odehrává. První pokus o vymezení hlavních etap přechodu podal D. Rustow na přelomu 60. a 70. let 20. století. Na rozdíl od autorů, kteří zdůrazňovali význam ekonomických, sociálních nebo vzdělanostních podmínek jako předpokladu úspěšného budování demokracie, Rustow pokládá za **jedinou podmínku přechodu** shodu rozhodujících aktérů transformace na zachování stávající politické komunity. Aby demokratizační proces úspěšně proběhl, je nutná **ochota ke kompromisům**, která plyne z neschopnosti kteréhokoli z aktérů dosáhnout v rámci transformace rozhodující převahy nad ostatními. Pokud by některý aktér měl takovou schopnost, proces postupné demokratizace by byl zastaven, protože pocit převahy u momentálního vítěze posiluje neochotu jednat s dalšími aktéry. Začne si prosazovat svá rozhodnutí, uplatňuje se většinová logika řešení problémů, kdy vítěz bere vše a poraženému nezůstává nic. Poražený se tak dostává do nevýhodného postavení a má obavu, že současný vítěz nastaví pravidla

Zdroj: Dvořáková, Kunc 1994: 64.

hry tak, aby mu zabránil stávající poměr sil změnit. Právě proto se Rustow domnívá,

10. Teorie přechodů (tranzice)

že demokracie má největší šanci na prosazení tehdy, když se během demokrati-
zace **neobjeví žádná skupina, která by mohla ve snaze zajistit si trvalé vítězství
demokratizaci zvrátit.**

Rustow vymezil tři fáze, v jejichž průběhu se transformace odehrává. Rozlišil fázi
přípravnou, rozhodující a uvykací. Ve **fázi přípravné** se objevuje skupina aktérů,
kteří jsou ochotni postavit se proti stávajícímu nedemokratickému režimu a jsou
schopni koordinovat své akce. Tyto aktivní elity nemusejí sdílet touhu po budování
demokracie, nemusejí mít dokonce žádný společný program budování určitého spo-
lečenského systému. Vše, co musí sdílet, je nespokojenost s existujícím režimem,
díky čemuž budou schopny přehlížet vzájemné rozdíly a potlačovat antagonismy.
Typickým příkladem takových vnitřně nesourodých skupin jsou nejrůznější jed-
notné fronty bojující proti koloniálním mocnostem nebo například české Občanské
 fórum, které obsahovalo velmi heterogenní politické síly, jejichž jediným společ-
ným jmenovatelem byl odpor vůči komunistickému režimu. Důležité je, jak již
víme, aby se v této fázi neobjevil žádný subjekt, který by byl schopen proces
samostatně ovládnout. Fáze končí rozhodnutím alespoň části aktivních bojovníků
proti režimu institucionalizovat některé demokratické formy řešení konfliktů (např.
volební právo, volby, postavení opozice).

Tři fáze
transformace

Pro **fázi rozhodující** je charakteristické, že se demokratické metody řešení konfliktů
rozšiřují na stále větší množství otázek. Zároveň to však neznamená, že se v této fázi
jednoznačně prosadily jen ty skupiny a jednotlivci, kteří cíleně budují demokracii.
Stále existují spory a odlišné názory na cíle transformace a cesty k jejich dosažení.
Převažuje však tzv. **uvážlivý konsensus**, tj. ochota k jednání a hledání shod a
kompromisních řešení, z nichž mohou něco získat všichni zúčastnění.

Lidé, kteří se identifikují s demokratickým ideálem, se objevují až ve třetí – zá-
věrečné – fázi přechodu. Teprve v této **uvykací fázi** jsou pragmatici nahrazeni
„přesvědčenými demokraty“. Důležité je, jak rychle se v tomto období rozšíří de-
mokratické procedury řešení konfliktů ze sféry politické do sféry občanské. Čím více
lidí je do tohoto politického a kulturního rámce začleněno, čím více se jich podílí na
uchování a prosazování konsensuálních forem řešení konfliktů, tím je demokracie
stabilnější.

Rustowovým cílem je teoreticky vymezit proces, který by učinil demokratizaci
úspěšnou. Celý proces je popsán dynamicky a je zdůrazněno, že nemusí nutně vést
k demokracii. Upozorňuje na překážky a nástrahy, které číhají na cestě demokrati-
zace. Zároveň s tím poukázal na to, že demokracie nemusí být nutně spojena s de-
mokratickým přesvědčením aktérů demokratizačního procesu. Skutečně přesvěd-
čení demokraté nejsou motorem tohoto procesu, ale jeho výsledkem. Jiný způsob
periodizace transformačního procesu navrhl A. Przeworski, který jej rozdělil na dvě
fáze – liberalizaci a demokratizaci. **Liberalizace** je počáteční fází přechodu. Jedná
se o otevírání prostoru ovládaného autoritářskou mocí vnitřním reformám. Snaha
určité části autoritářské elity navázat spolupráci s opozicí je ospravedlňována potře-
bou nalézt spojence proti zastáncům tzv. tvrdé linie mezi příslušníky vládnoucích sil.
Toto otevření tak může být motivováno zájmy některých příslušníků mocenské elity
nebo vycházet z tlaku veřejnosti, což je však mnohem méně časté. **Liberalizace je**

Liberalizace

To vytváří příležitosti pro činnost **autonomních opozičních sdružení**, aby „prostor svobody“ dále rozšiřovala. Díky tomu je symptomem této etapy jakási nestabilita a nejistota ohledně budoucího vývoje. Nelze proto přesně určit, jakými cestami se liberalizovaný systém bude ubírat, ani jaký bude výsledek liberalizace. Nelze však od liberalizace automaticky očekávat, že otevřená cesta i projevená ochota měnit režim bude mít za následek jeho skutečnou proměnu, tzn. že liberalizace bude následována demokratizací. Podle Przeworského je ve skutečnosti úspěšnost přechodu z fáze liberalizace do fáze demokratizace podstatně omezena. Mnohem pravděpodobnějšími variantami vývoje jsou buď uchování počátečního stavu nebo přechod do jiné varianty stejné kategorie nedemokratického režimu.

Demokratizace Na úspěšnou liberalizaci navazuje **demokratizace**. Z odpůrců autoritářského procesu se v této fázi stávají aktivní účastníci politického procesu, mění se na autonomní, samostatné subjekty, jejichž vliv na rozhodování se zvyšuje. V této fázi dochází k budování demokratických institucí, k široké **akceptaci demokratických pravidel hry**. Systém se stává stabilizovanější. Začátek demokratizace spadá v jedno s okamžikem, kdy začínají vznikat na základě vzájemných jednání mezi částí autoritářské elity a opozičními skupinami dohody o nových pravidlech hry. V rámci tohoto „dialogu o pravidlech“ Przeworski rozlišuje další dvě fáze, v nichž se hledá odpověď na dvě otázky. Jak se vyvázat z předchozího nedemokratického režimu? A jak vybudovat nové demokratické instituce? V rámci první fáze se vytvářejí vnitřně nediferencovaná hnutí, zatímco ve fázi druhé dochází k postupné diferenciaci, jejímž nejdůležitějším projevem je vznik velkého počtu politických stran a skupin nabízejících specifické politické programy. Vnitřní diferenciaci je spojena s ustavením pluralitního systému odpovídajícího demokracii.

10.4 Dimenze tranzice

Transformace politického režimu tvořila jen jednu dimenzi proměn, kterými po pádu komunismu na konci 80. let 20. století procházely východoevropské země. V jejich případě se transformace **netýkala pouze politické moci**, ale také otázek teritoriálních a především pak **ekonomického řádu a vlastnických práv**. Claus Offe v této souvislosti hovořil o „trojím charakteru“ tranzice ve východní Evropě. Zatímco v dimenzi **politické** šlo o demokratizaci a v dimenzi **teritoriální** o vymezení státního národa (viz rozpad komunistických federací – Jugoslávie, Československo, Sovětský svaz), **ekonomický rozměr** tranzice spočíval v nastolení fungující tržní ekonomiky a jejích institucí.

Offe a další v počátečních fázích přechodu upozorňovali na potenciální **konflikt** mezi jednotlivými rozměry tranzice. Pokud je jejím cílem nastolit tržní hospodářství, nevyhne se sociálním nákladům, které se však – díky demokratizaci, resp. zavedení instituce svobodných voleb – mohou reformátorům vrátit ve formě volebního neúspěchu. Podle některých názorů proto úspěchu ekonomické tranzice nahrával relativně nedemokratický politický systém, což však byl předpoklad, který se nejméně v kontextu střední Evropy nepotvrdil. Vrací se však stále v diskusích o relativní úspěšnosti tzv. ruské a čínské cesty k trhu. Čína bývá vydávána za **tak úzce spojená s otevřením mocenské sféry** – mezi členy elity se objevují trhliny úspěšnější model přechodu než Rusko, které procházelo po celá devadesátá léta

10. Teorie přechodů (tranzice)

nepřetržitou ekonomickou krizí a nakonec instalovalo do svého čela vůdce, který v žádném případě nemůže být vydáván za prototyp demokratického vládce.

Politické volby, které stály před reformními silami na počátku přechodu k demokratickému státu a fungující tržní ekonomice, by se daly shrnout do tří odlišných pozic. První z nich – **neoliberální vize** – vtělená do tzv. „washingtonského konsensu“ (viz oddíl 9.5) věřila v sílu spontánních tržních sil nastolit fungující ekonomický řád. Neoliberální program věřil v tzv. „šokovou terapii“, která spočívala v současném provedení tří kroků: liberalizaci, privatizaci a stabilizaci ekonomiky. Osvobození jednotlivců ze sevření kontroly komunistického státu mělo vytvořit svobodný prostor k tomu, aby mohla začít fungovat tržní ekonomika. K tomu bylo dále nutno převést majetek z rukou státu do soukromého vlastnictví (privatizovat) a kontrolovat peněžní zásobu v ekonomice, aby se předešlo inflaci (stabilizace). Tato strategie nezaznamenala velký úspěch. Ostatně ve své čisté podobě nebyla masověji aplikována.

Politické
volby

Neoliberální program podcenil institucionální předpoklady fungující tržní ekonomiky. Nebyl schopen docenit to, že tržní vztahy potřebují kompetentní stát, který je schopen ekonomickým aktérům poskytnout podmínky pro jejich interakce (viz oddíl 1.6). Na to reagovala druhá vize – **vize rozvojového státu** – která čerpala ze skutečnosti některých východoasijských ekonomik (viz oddíl 2.2). V představě těchto teoretiků neměla být iniciativa přenechána tržním silám, ale vzdělaným a kompetentním úředníkům státu. Stát tak měl sehrát **aktivní transformační a rozvojovou roli**. Problémem tohoto programu bylo špatné hodnocení stavu státní správy v postkomunistických zemích. Systémy státní správy se vyznačovaly mnoha charakteristikami, nikoli však vzdělaností či kompetencí. Jednoduše řečeno, zatímco země jihovýchodní Asie se mohly spolehnout na fungující vzdělávací systém i morální kodex úřednictva, ve východní Evropě to nebylo možné.

Výsledkem byl jakýsi kompromis, který se snažil v konkrétních podmínkách spojit vhledy obou předchozích pozic. V protikladu k neoliberálnímu přesvědčení o tom, že kolaps komunismu ve východní Evropě nastolil jakési „institucionální vakuum“, které vyžadovalo, aby byly nové instituce vybudovány „na zeleném drnu“, bylo nutné vzít v úvahu fakt existence institucí, organizací a mechanismů zděděných z minulosti. Nebylo tedy možné jen strhnout stavbu komunistického státu a vystavět „novou společnost“. Stejně tak však nebylo možné přeceňovat schopnosti těchto zděděných institucí, návyků a mechanismů, jak činili zastánci rozvojového státu. Ve skutečnosti bylo nutné **vyvážit možnosti politické regulace ze strany státních institucí a aktivity ekonomických jednotek**. V každém případě se však stalo zřejmým, že tržní směna vyžaduje základní regulační rámec poskytovaný transparentními politickými institucemi. Jejich funkce se ve východoevropských státech postupně zlepšovaly v průběhu transformačních let. Tři výše představené pozice znázorňuje následující tabulka.

Politické pozice	Neoliberální	Kompromisní pozice	Rozvojový stát
Politická doporučení	Tržní aktivita	Státní regulace a tržní aktivita	Aktivita státu

Shrnutí kapitoly

1. Přechodem rozumíme období proměny politického režimu.
2. Politologie se zabývá především přechody nedemokratických režimů k demokracii.
3. Rozlišujeme dva základní typy nedemokratických režimů – autoritářské a totalitní.
4. A. Stepan rozlišuje osm způsobů ukončení nedemokratického režimu, Karlová a Schmitter představují čtyřmístnou typologii přechodů.
5. Podle Rustowa tvoří podmínku přechodu k demokracii ochota ke kompromisům, která plyne z neschopnosti politických aktérů dosáhnout v rámci transformace rozhodující převahy nad ostatními.
6. Rustow vymezil tři fáze, v jejichž průběhu se transformace odehrává. Rozlišil fázi přípravnou, rozhodující a uvykací. Przeworski rozlišil dvě – liberalizaci a demokratizaci.
7. Transformace ve východní Evropě se netýkala pouze politické moci, ale také otázek teritoriálních a především pak ekonomického řádu a vlastnických práv.
8. Existují nejméně tři politické perspektivy na transformaci ve východní Evropě – neoliberální, etatistická a kompromisní.

Otázky k zamyšlení

1. Co se myslí přechodem politického režimu?
2. Jak se liší autoritářský režim od svého totalitního protějšku?
3. Jaké typy tranzice rozlišili Karlová a Schmitter?
4. Jaké fáze přechodu rozlišil Rustow?
5. Co je liberalizace?
6. Jaký charakter měla tranzice ve východní Evropě, týkala se jen politického režimu?

Literatura použitá při zpracování textu kapitoly

- CABADA, L., KUBÁT, M. A KOL.: *Úvod do studia politické vědy*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Eurolex Bohemia, Praha 2004
- DVOŘÁKOVÁ, V., KUNC, J.: *O přechodech k demokracii*. Slon, Praha 1994
- ŘÍCHOVÁ, B.: *Přehled moderních politologických teorií*. Portál, Praha 2000

Shrnutí

Cílem studia kurzu Základy politologie bylo seznámit vás s problémy a otázkami, které studuje politologie jako samostatná společenskovední disciplína. Pokud jste nastudovali všechny kapitoly studijní opory, získali jste poměrně široký přehled o tématech a problémech, jimiž se politologie zabývá. Měli byste být schopni porozumět základním mechanismům fungování politického procesu, jeho aktérům i institucionálnímu rámci. Získali jste přehled o ideových východiscích politických pozic, které formují současnou politiku. Spolu s tím jste nastudovali základní informace o trendech, které dnešní politiku proměňují. Naučili jste se základy politické analýzy, které vám mohou pomoci do politického procesu promluvit. Jste schopni orientovat se a věcně argumentovat při diskusích týkajících se obecných politických témat. Kurz tak rozšířil znalosti, které jste získali v kurzech s ekonomickým zaměřením, a umožnil vám nahlédnout do podstaty politických podmínek existence tržní ekonomiky.

Glosář

Poznámka – Většina hesel se drží výkladu v HEYWOOD, A.: *Politologie*. Eurolex Bohemia, Praha 2004 – viz obsah na s. 12–14. Zde lze najít i některé jiné termíny.

A

Antisemitismus – předsudky nebo nenávisť vůči Židům. Ve své první systematické podobě měl antisemitismus náboženský charakter. Odrážel se v něm nepřátelský postoj křesťanů k Židům, zakládající se na údajné spoluvinně Židů na popravě Ježíše. Ekonomický antisemitismus se začal projevovat ve středověku jako nechuť vůči Židům jako profesionálním lichvářům a zastaváříkům. V 19. století se zrodil rasový antisemitismus, který odsuzoval Židy jako ve své podstatě zlé a nebezpečné lidi.

Antropocentrismus – „člověkostředný“ pohled, který si cení přírodu jen kvůli tomu, co může přinést lidem. Jedná se o instrumentální pohled na přírodu a její zdroje.

Autonomie – doslova znamená samospráva a označuje „zákon, který člověk dává sám sobě“. O státech, institucích nebo skupinách lze říci, že jsou autonomní, pokud se těší nezávislosti. Aplikujeme-li ji na jednotlivce, je autonomie těsně spjata se svobodou. Soukromou autonomii spojujeme se svobodou negativní, která je založena na přesvědčení o tom, že člověk má být nechán na pokoji do té míry, do níž neškodí druhým. Veřejnou autonomii pak spojujeme se svobodou pozitivní, která vychází z toho, že člověk je svobodný, jen pokud je „svým vlastním pánem“.

Autorita – legitimní moc. Zatímco moc je schopnost ovlivňovat chování jiných lidí, autorita je právo ho ovlivňovat. Autorita se tak zakládá spíše na uznané povinnosti poslouchat než na jakémkoli donucování nebo manipulaci. Autorita je tak moc oděná do oprávněnosti.

Autoritářství (autoritarismus) – víra ve vládnutí „shora“. Autorita se zde uplatňuje bez ohledu na souhlas lidí. Autoritářství je tak něco jiného než autorita, která vychází z konsensu ovládaných. Autoritářské režimy proto zdůrazňují, že autorita má přednost před svobodou jednotlivce. Tyto režimy však obvykle odlišujeme od režimů totalitních. V autoritářských režimech jde spíše o potlačení politické opozice než o realizaci nějakého absolutního cíle, o které usilují totalitní režimy.

D

Dělbá moci – teorie dělby moci, resp. oddělení mocí, znamená, že každá ze tří mocí (zákonodárná, výkonná, soudní) je svěřena zvláštní, od ostatních oddělené „větvi“ vládnutí (shromáždění, exekutiva, soudní systém). Smyslem je státní moc rozdrobit, aby byla chráněna svoboda a zabráněno se tyranii. Dělbá moci je nejdůsledněji uplatňována v USA. V určité formě se však uplatňuje ve všech demokratických režimech.

Demokracie liberální – forma demokratického vládnutí, ve které je princip omezeného státu vyvažován ideálem souhlasu lidu s politickou reprezentací. Její liberální charakter se manifestuje v existenci vnitřních i vnějších brzd vůči státu, které jsou vytvořeny k tomu, aby zajišťovaly svobodu a občanům skýtaly ochranu před státem.

Demokracie parlamentní – je jednou z forem demokratického vládnutí, která funguje prostřednictvím lidem voleného shromáždění, které vytváří nepřímé spojení mezi vládou a ovládanými. Demokracie v tomto pojetí znamená odpovědnou a reprezentativní vládu. Participaci veřejnosti tak parlamentní demokracie vyvažuje vládou elity: vláda není odpovědná přímo lidu, ale lidem voleným zástupcům.

Demokracie pluralitní – tento termín se občas používá jako synonymum liberální demokracie, tedy na označení demokratického systému založeného na volební soutěži více politických stran. V užším smyslu je označením formy demokracie, která funguje díky tomu, že organizované skupiny a zájmy mohou tlumočit požadavky veřejnosti a zajišťovat tak odpovědnost vlády.

Demokratizace – je přechod od autoritarismu k liberální demokracii. K nejdůležitějším rysům tohoto procesu patří poskytnutí základních svobod, zejména politických práv, konání všeobecných konkurenčních voleb.

Diktatura – v úzkém slova smyslu je forma vlády, kde je jednomu člověku svěřena absolutní moc. V tomto smyslu je diktatura synonymem autokracie. Původně se toto slovo spojovalo s neomezenými pravomocemi, které se v prvních stoletích římské republiky udělovaly nejvyššímu úředníkovi. V moderní době se za diktátory považují osoby, které jsou „nad zákonem“ a jednají mimo rámec platné ústavy.

E

Ekocentrismus – snaží se o uchování přírody ne z instrumentálních důvodů (viz antropocentrismus), ale kvůli její inherentní hodnotě.

Elita – termín, který označuje menšinu, v jejíž rukou se soustřeďuje moc, bohatství nebo privilegia, ať již

odůvodněně nebo ne. Elitismus je pak názor, že tím, kdo vládne, je elita nebo menšina.

Etatismus – názor, podle něhož nejhodnější cestou jak řešit politické problémy nebo stimulovat ekonomický a sociální rozvoj jsou státní zásahy.

Exekutiva – ta část státního mechanismu, která odpovídá za realizaci schválených zákonů a politických opatření. Sáhá od hlavy státu až k příslušníkům donucovacích složek, jakými jsou armáda a policie. Patří k ní ministři i úředníci státní správy. V užším smyslu se užívá k označení uskupení těch, kdo rozhodují a odpovídají za celkové řízení a koordinaci vládní, resp. státní politiky. V tomto smyslu je exekutiva synonymem vlády.

F

Frakce – označuje část nebo skupinu v rámci nějakého širšího útvaru, obvykle politické strany.

Fundamentalismus – styl myšlení, podle něhož se určité principy považují za zcela zásadní „pravdy“, jejichž autorita je nezpochybnitelná a nade vše povýšená. Jednotlivé fundamentalismy mají tudíž jen málo co společného, pokud nepočítáme to, že jejich stoupenci se vyznačují smrtelnou vážností a zápalem, který pramení z jejich doktrinární jistoty.

G

Gender – označuje sociální a kulturní rozdíly mezi osobami mužského a ženského pohlaví, zatímco slovem pohlaví se označují biologické, a proto neodstranitelné rozdíly. Gender je sociální konstrukt, který se obvykle opírá o stereotypy „feminního“ a „maskulinního“ chování.

Globalizace – pojem popisuje vznikání složitějšího předělu vzájemné provázanosti, která znamená, že naše životy jsou ve stále větší míře ovlivňovány událostmi, ke kterým dochází, a rozhodnutími, která jsou přijímána daleko od nás. Rysem globalizace tak je to, že zeměpisné vzdálenosti ztrácejí na významu a že hranice mezi státy se stávají z politického hlediska málo důležité. Globalizace však neznamená, že lokální a národní jsou podřízeny globálnímu, spíše jde o zdůraznění jejich vzájemných vztahů – domněle národní (státní) rozhodnutí mohou mít globální dosah a naopak.

H

Hnutí sociální – zvláštní forma kolektivního jednání motivovaného převážně postoji a aspiracemi členů. K tomu, aby se člověk stal součástí sociálního hnutí, je zapotřebí spíše jisté míry oddanosti věci a politického aktivismu než členské legitimace. Hnutí chápeme jako sítě spojující různé organizace a jednotlivce, kteří jsou stmeleni společnou identitou, resp. zájmem, který prosazují (příkladem může být environmentální hnutí).

Holocaust – cílené a racionálně plánované vyvražďování židů nacisty během 2. světové války.

CH

Charisma – jako politický fenomén označuje určitý šarm nebo sílu osobnosti, schopnost zajistit si vedení jakýmsi psychologickým ovládnutím druhých.

I

Ideální typ – myšlenková konstrukce, pomocí které se snažíme dobrat poznání komplexní skutečnosti. Ideální typy zdůrazněním některých rysů empirické reality pomáhají jejímu lepšímu porozumění. Jedná se tedy o určité vysvětlující nástroje.

Imperialismus – politika rozšiřování moci státu za jeho hranice s cílem ovládnout – politicky nebo ekonomicky – jiná území.

Individualismus – vychází z přednosti individua před jakoukoli sociální skupinou nebo kolektivem. Podle individualismu musí každá politická teorie vycházet z jednotlivce.

Internacionalismus – politická teorie nebo praxe založená na mezinárodní nebo celosvětové spolupráci. Vychází z univerzalistických předpokladů o lidské přirozenosti, jimž odporuje politický nacionalismus, který tvrdí, že lidská identita je do značné míry utvářena příslušností k národu. Hlavní internacionalistické tradice vycházejí z liberalismu a socialismu.

K

Kohabitace – spolužití. Uspořádání, kdy v poloprezidentském systému prezident spolupracuje s vládou a parlamentem ovládanými konkurující stranou.

Kolektivismus – zdůrazňuje schopnost lidí jednat kolektivně. Vychází tedy z toho, že lidé jsou schopni a ochotni dosahovat svých cílů spíše společně než jen individuálním úsilím. Základem je přesvědčení o tom, že lidská přirozenost má jakési „společenské jádro“, z čehož plyne, že člověk je společenská bytost a jeho přináležitost k různým typům kolektivů je součástí jeho identity.

Kolonialismus – teorie nebo praxe ovládnutí cizího území, které se tak stává „kolonií“. Kolonialismus je tak jednou z forem imperialismu. Obvykle se vyznačuje zakládáním osad a ekonomickým panstvím.

Komunitarismus – názor, podle něhož je individuální identita formována pospolitostí, která má tudíž ve vztahu k jednotlivcům nezavislý morální význam. Zatímco podle liberálů je základní morální jednotkou jednatel, podle komunitaristů je to sociální skupina. Liberálové vyžadují dodržování individuálních práv, komunitaristé jsou schopni argumentovat ve prospěch uznání skupinových nároků (práv).

Korporatismus – v nejšířším slova smyslu jde o zapojování organizovaných skupin do procesu vládnutí. Existuje ve dvou podobách. Autoritářský korporatismus je ideologie či ekonomické uspořádání těsně spjaté s italským fašismem. Tato forma korporatismu je etatistická a jejím hlavním cílem je zajistit státu kontrolu nad průmyslovou sférou i odbory. Liberální korporatismus (neokorporatismus) spočívá v zajištění institucionalizovaného přístupu k formulování důležitých politik pro zástupce sociálně-ekonomických zájmů – zaměstnavatele a odbory.

L

Laissez-faire – doslova „nechte věcem volný průběh“ (z francouzštiny). Je to zásada nezasahování do ekonomiky. Jedná se o jádro doktríny, podle které ekonomika nejlépe funguje tehdy, když si jí vláda nevšmává.

Legitimita – znamená zhruba oprávněnost nebo ospravedlnitelnost. Legitimita tudíž určitému řádu propůjčuje autoritativní neboli závaznou povahu, a tak proměňuje moc v legitimní autoritu.

Lobby – termín je odvozen z anglického označení parlamentních prostor (kuloárů, před síní atd.), kde se veřejnost může setkávat se zákonodárci a obracet se na ně se svými žádostmi. V angličtině dnes toto slovo figuruje jako podstatné jméno i sloveso. Lobovat znamená přicházet do styku s politikem, argumentovat a přesvědčovat. Jako podstatné jméno je lobby přibližně totéž co zájmová skupina.

M

Mandát – je pokyn nebo příkaz nějakého vyššího subjektu, kterému je třeba vyhovět. Idea lidového mandátu má svůj původ v tvrzení strany, která zvítězila ve volbách, že tomu, co ve svém programu slíbila, se dostalo podpory a že tato skutečnost ji opravňuje, aby tyto sliby promítla do vládního programu.

Meritokracie – vláda nadaných. Zásada, že odměny a funkce by se měly rozdělovat podle schopností.

Moc – schopnost dosáhnout nějakého žádoucího výsledku. V politice se chápe jako vztah, tj. jako schopnost ovlivnit chování jiných lidí a docílit, aby se chovali jinak, než zamýšleli. Pak se hovoří o „moci nad lidmi“.

Multikulturalismus – tento pojem se užívá jak ve smyslu deskriptivním, tak normativním. Ve smyslu deskriptivním označuje kulturní rozrůzněnost, která vyplývá z toho, že ve společnosti existují skupiny, jejichž názory a praktické postupy dávají vzniknout pocitu zvláštní kolektivní identity. Ve smyslu normativním vyplývá z multikulturalismu kladný postoj ke skupinové rozrůzněnosti a její podpora, vycházející buď z práva rozmanitých skupin na úctu a uznání nebo z očekávaného prospěchu, který z morální a kulturní rozrůzněnosti má celek společnosti.

N

Národ – jedná se o složité jevy, které jsou utvářeny celým souborem kulturních, politických a psychologických faktorů. Kulturně je národ skupina, která je spjata společnou řečí, náboženstvím, historií, tradicemi. Národy však mohou být v různé míře i kulturně heterogenní. Politicky je národ skupina lidí, kteří se považují za přirozené politické společenství.

Nastolování agendy – schopnost strukturovat politickou diskusi vykonáváním kontroly nad tím, o kterých problémech se bude jednat nebo stanovením priorit mezi nimi.

Nová levice – významná v 60. a počátkem 70. let 20. století. Snažila se oživit socialistické myšlení vypracováním radikální kritiky vyspělé industriální společnosti. Nová levice odmítla obě „starolevicové“ alternativy – státní socialismus sovětského typu i západní sociální demokracii, která údajně ztratila svůj radikální náboj.

O

Občanská společnost – popisuje sféru svobodného sdružování, která je nezávislá na státu. Původně se tento pojem používal k vymezení státu jako protikladu „přirozeného stavu“, dnes se však chápe jako sféra společenské plurality, která staví hranice státní moci. Občanskou společností se tedy myslí sféra autonomních skupin a sdružení.

Občanství – jedná se o vztah mezi jednotlivcem a státem, ve kterém jsou obě strany spjaty vzájemnými právy a povinnostmi. Od poddaných a cizinců se občané odlišují tím, že jsou plnoprávními členy svého politického společenství nebo státu, a to díky tomu, že jsou nositeli základních práv.

Obecná vůle – skutečné zájmy určitého kolektivu, ekvivalent obecného dobra. Vůle všech, pokud nejednají sobecky.

Omezená vláda – stát fungující v rámci omezení daných právem, ústavou nebo soustavou institucionálních brzd a vyvážení.

P

Paradigma – intelektuální rámec tvořený vzájemně spjatými hodnotami, teoriemi a předpoklady, ve kterém se usiluje o poznání.

Patriarchát – používá se k popisu vlády mužů ve společnosti.

Pluralismus – v širším smyslu znamená rozmanitost či mnohost a respektování této rozmanitosti. Jako deskriptivní termín může pluralismus znamenat existenci soutěže politických stran (politický pluralismus), mnohost etických hodnot (morální pluralismus) nebo četnost kulturních norem (kulturní pluralismus). Jako normativní termín znamená přitakání mnohosti a to zpravidla proto, že zabezpečuje individuální svobodu a podněcuje diskusi, polemiku a porozumění. V užším slova smyslu je pluralismus teorií distribuce moci. Podle ní je moc ve společnosti spíše rovnoměrně rozptýlena než koncentrována v ruce nějaké elity nebo vládnoucí třídy.

Politická síť – uspořádaný soubor vztahů mezi politickými aktéry, kteří mají v určité oblasti společný zájem nebo orientaci. Tyto vztahy se zpravidla vyznačují tím, že jdou skrze formální institucionální uspořádání a dělicí čáry mezi vládními a nevládními orgány. Součástí politické sítě tak mohou být státní úředníci, významní poslanci, lobisté, univerzitní pracovníci, žurnalisté atp. Uznání existence politických sítí poukazuje na význam, který při tvorbě politiky mají neformální vztahy.

Politická strana – skupina lidí organizovaných s cílem získat vládní moc a to volbami či jinak. Politickým stranám jde o získání politických funkcí, jsou organizovanými útvary s formálním a exkluzivním členstvím, mají komplexní program politických opatření, které chtějí realizovat, a jsou sjednoceny společnými preferencemi a zájmy.

Polyarchie – označuje instituce a politické procesy moderní zastupitelské demokracie. Polyarchii lze chápat jako nejbližší možné přiblížení se demokracii.

Pospolitost – označuje sociální skupiny, které se vyznačují silnou kolektivní identitou, jejímž základem jsou pouta přátelství, loajality a vzájemné závaznosti. Ferdinand Tönnies (1855–1936) rozlišoval *Gemeinschaft*, tj. pospolitost, se kterou se typicky setkáváme v tradičních společnostech a která se vyznačuje přirozenou náklonností a vzájemnou úctou, a *Gesellschaft*, tj. společnost, která je podle něj volnější a založena na smluvních vztazích, se kterými se setkáváme v industrializovaných a urbanizovaných společnostech.

Pragmatismus – teorie nebo praxe, která zdůrazňuje především praktické okolnosti a cíle. Nese s sebou nedůvěru k abstraktním ideálům.

Práva lidská – práva, na která mají lidé nárok, protože jsou lidmi. Jsou moderní a sekulární verzí práv přirozených. Lidská práva jsou univerzální v tom smyslu, že patří všem lidem, nikoli jen příslušníkům určitého státu nebo těm, kdo patří k nějaké rase, náboženství či jinak vymezené skupině.

Právo božské – doktrína, podle níž jsou pozemšťáci vládnoucí vyvoleni bohem, a tudíž nadáří nezpochybnitelnou autoritou. Jde o obhajobu monarchického absolutismu.

Primárky – vnitrostranické volby, v nichž se vybírají kandidáti, kteří budou nasazeni do následných „oficiálních“ voleb. Ve 20. století se primárky staly primárním nominačním mechanismem v USA.

R

Racionalismus – přesvědčení, že svět je možno pochopit a vysvětlit lidským rozumem, založené na předpokladu racionální struktury světa.

Rasismus – pseudovědecká ideologie zneužívající biologické teorie. Zdůrazňuje význam rasových znaků a rozdílů a spatřuje podstatu člověka především v těchto (rasových) znacích. Hlásá nadřazenost, resp. podřadnost některých ras.

Reprezentace – vztah, pomocí něhož určitý jednotlivec nebo skupina představuje, zastupuje nějaký větší kolektiv lidí nebo jedná jeho jménem.

Rovnost – zásada rovného rozdělování. Termín má různé významy v závislosti na tom, co se rozděljuje. Formální rovnost znamená rovnou distribuci osobních a politických práv a obvykle se opírá o předpoklad, že všichni lidé „se rodí rovni“. V tomto smyslu se jedná o morální rovnost – přesvědčení o tom, že každý člověk „se počítá“ rovným způsobem.

S

Scientismus – názor, podle něhož (přírodo)vědná metoda je jediným zdrojem spolehlivého poznání, a měla by se tudíž aplikovat nejen v přírodních vědách, ale také ve vědách sociálních.

Sekularizace – zesvětšování, zbavování světa zakotvení v božském základu.

Skupina zájmová – organizované sdružení, které se snaží ovlivnit politiku vlády. Od politických stran se zájmové skupiny liší tím, že se spíše snaží „zvnějšku“ ovlivňovat vládní moc než ji získat nebo uplatňovat. Zájmové skupiny se dále obvykle zaměřují na úzkou problémovou oblast: zpravidla jim jde o nějakou konkrétní věc nebo o zájmy nějaké společenské skupiny, zřídka mají širší programový záběr, který naopak spojujeme s činností politických stran.

Společnost moderní – je produktem průmyslové revoluce ve spojení s centralizací moci v rámci národních států. Její podobu určují procesy, které doprovázely rozvoj průmyslové revoluce (dělná práce, urbanizace, rozvoj komunikace). Mocenský rámec je poskytován moderním státem.

Společnost tradiční – označuje typ sociální organizace, který byl rozbit nástupem průmyslové revoluce a doprovodnými procesy. Tradiční společnost se liší od společnosti moderní způsobem uspořádání moci, typem ekonomiky, typem sociální struktury, způsobem výkladu světa i celkovou mentalitou. Existující moc má k dispozici jen omezené prostředky, takže s výjimkou městských států není schopna systematicky kontrolovat celé území. Úlohu základní sociální jednotky tvoří opevněná domácnost.

Správa – spočívá v koordinaci a provádění politických opatření. Veřejná správa znamená mechanismy a instituce, prostřednictvím nichž se uvádí v život veřejná politika.

Stát – jedná se o politickou organizaci, která vykonává svrchovanou jurisdikci uvnitř přesně stanovených územních hranic a prostřednictvím soustavy stále fungujících institucí vykonává autoritu. Tyto instituce jsou jasně a zřetelně „veřejné“ v tom smyslu, že odpovídají za kolektivní organizaci života společnosti a jsou financovány z veřejných zdrojů.

Stát národní – je forma politické organizace a politický ideál. V první případě je to autonomní společenství spjaté vzájemně se překrývajícími pouty občanství a příslušnosti k národu. Ve druhém případě je národní stát, resp. jeho ustavení cílem nacionalismu.

Suverenita – neboli svrchovanost je princip absolutní a neomezené moci.

Suverenita lidu – princip, podle něhož je jediným zdrojem politické moci „lid“.

Svoboda – schopnost myslet nebo jednat podle vlastní vůle. Často se rozlišuje mezi svobodou „negativní“ a „pozitivní“, tj. mezi tím, kdy je člověk svoboden od něčeho a tím, kdy je svoboden k něčemu. Negativní svoboda znamená nezasahování – nepřítomnost vnějších omezení jednotlivce. Pozitivní svoboda souvisí s dosahováním určitého identifikovatelného cíle, jímž je obvykle rozvoj osobnosti, seberealizace nebo vláda člověka nad sebou samým.

Systém – představuje množinu na sebe vzájemně působících prvků, které lze vymezit vzhledem k vnějšímu prostředí. Vazby mezi prvky systému jsou proto mnohem silnější než vztahy těchto prvků k vnějšímu prostředí (ty mohou někdy úplně chybět).

Š

Šovinismus – jednostranný nacionalismus, který vidí zájmy jen svého národa a hlásá odpor k národům jiným.

T

Totalitarismus – všezahrnující systém politického vládnutí, který je typicky nastolovaný masivní ideologickou manipulací a neskrývaným terorem a brutalitou. Od autoritarismu se odlišuje tím, že usiluje o „totální“ (naprostou) moc ve všech sférách společnosti i života jednotlivců.

Trh – systém obchodní směny, který kupující, kteří chtějí určité zboží nebo službu získat, uvádí ve styk s prodávajícími, kteří toto zboží nebo službu nabízejí. Na všech trzích, kromě nejprimitivnějších, se při směně používá spíše platidla (peněz) než jiného zboží nebo služeb. Trhy jsou neosobní mechanismy v tom smyslu, že jsou regulovány pohyby cen, ve kterých se odráží vyváženost nabídky a poptávky, tj. tržními silami.

Tripartita – orgán zastupující vládu, podnikatele a odbory, který má institucionalizovat konzultace mezi nimi.

U

Utilitarismus – filosofie morálky, kterou vypracoval Jeremy Bentham (1748–1832). Tato teorie prohlašovala, že našla spolehlivou, dokonce vědeckou etiku, jelikož klade rovnítko mezi „dobrem a blahem“ čili štěstím a mezi „zlem a bolestí“ čili neštěstím. O jednotlivcích se tudíž má za to, že jednají tak, aby maximalizovali blaho a minimalizovali bolest. Bolest i blaho se vypočítávají pomocí užítku neboli užité hodnoty, obvykle chápané jako uspokojení vyplývající z materiální spotřeby. Princip obecného užítku lze užít k hodnocení zákonů, institucí a politických systémů v podobě co největšího štěstí pro co největší počet lidí.

V

Vláda práva – zásada, podle níž musí právo „vládnout“ a to tak, že vytvoří rámec, jemuž se musí přizpůsobit veškeré jednání a chování. Tento rámec se přitom stejnou měrou vztahuje na všechny členy společnosti. Vláda práva je tak klíčový liberálně demokratický princip, který v sobě zahrnuje i ideje konstitucionalismu a omezené vlády.

Rejstřík

A

agregace, 27, 43, 44, 48
Amnesty International, 158
anarchismus, 101
 individualistický, 101
 kolektivistický, 102
Anderson, B., 111
antiglobalizační hnutí, 162
antropocentrismus, 106
Arendtová, H., 91
aristokracie, 77, 169
Aristotelés, 14, 72, 76–78, 118
artikulace, 27, 43, 44, 48
autonomie, 81
 individuální, 82
 soukromá, 80
 veřejná, 80
autoritářský režim, 170
autorita, 18, 97
autoritářský režim, 169

B

Barša, P., 142
Bentham, J., 124
Berlin, I., 79
bikameralismus, 31
bipartismus, 46, 47

D

Dahl, R., 129
demokracie, 77, 118–136, 169, 172
 deliberativní, 126
 elektronická, 127
 jako ochrana, 124
 klasická, 123
 přímá, 120, 121
 radikální, 122
 rozvojová, 125
 zastupitelská, 30, 120, 121
demokratizace, 174
dělbá moci, 29, 34
Downs, A., 131
důvěra, 33, 34
Dworkin, R., 82, 85

E

ekocentrismus, 106
Ekonomická a sociální rada, 159
ekonomie, 22, 143
 politická, 22
 mezinárodní, 22
elitismus, 129, 130
environmentalismus, 105
eticky neutrální stát, 74, 82, 85
etika
 smýšlení, 141
 zodpovědnosti, 141
evaluace, 60, 62
Evropská komise, 160
Evropská rada, 161
Evropská unie, 158, 160
Evropské hospodářské společenství (EHS), 160
Evropské společenství pro atomovou energii (Euroatom), 160
Evropské společenství uhlí a oceli (ESUO), 160
Evropský parlament, 161
Evropský soudní dvůr, 162
exekutiva, 29–31

F

falešné vědomí, 90
fašismus, 108–110
 italský, 109
 německý, 109
feminismus, 102
 liberální, 104
 radikální, 105
 socialistický, 105
Friends of the Earth, 158

G

Gellner, E., 110
globalizace, 100, 147, 154–166
globální vládnutí, 157, 158
Greenpeace, 158

H

Habermas, J., 82, 127
Hayek, F. A., 28, 84, 95
hierarchie, 96
historický materialismus, 97
Hobbes, T., 18, 73, 78–79, 139
Human Rights Watch, 158

Ch

Checkel, J., 147

I

idealismus, 139, 142
ideologie, 90–115
implementace, 31, 60, 62
iniciace, 60
instituce, 26–37
intergovernmentalismus, 148
internacionalismus, 139

K

Kagan, R., 142
Kant, I., 73, 81, 139
Karlová, T., 171
Keohane, R., 144, 147
keynesianismus, 94
keynesiánská ekonomická politika, 29
kompromis, 18
komunitarismus, 85, 86
konstruktivismus, 147
konzervatismus, 94
 kontinentální, 94
 paternalistický, 95
korporatismus, 51, 129, 131
království, 77

L

laissez-faire, 92
legislativa, 29, 30
leninismus, 98
liberalismus, 86, 92, 143, 144
 klasický, 92, 93
 moderní, 92, 93
 politický, 86
 rovnostářský, 82
liberalizace, 173
libertarianismus, 84
Locke, J., 78–79, 92, 125, 129

M,

MacIntyre, A., 85
Madison, J., 129
Machiavelli, N., 139
Marx, K., 90, 97
marxismus, 90, 97, 129, 132, 143, 146
západní, 99
Mercosur, 158
Mezinárodní měnový fond, 158, 160
mezinárodní organizace, 145, 157
Mezinárodní trestní soud, 159
mezivládní organizace, 158
Michels, R., 130
Mill, J., 124
Mill, J. S., 126
moc, 18
model víceúrovňového vládnutí, 149
Montesquieu, Ch. L., 29
Morgenthau, H., 140
Mosca, G., 130
multikulturalismus, 114
multipartismus
bez dominující strany, 46, 47
s dominující stranou, 46

N,

nacionalismus, 110
konzervativní, 112
liberální, 112
protikoloniální, 113
rozpínavý, 113
nadhodnota, 98
nastolování agendy, 60
národ, 110, 111
národní zájem, 140, 144, 149
nedemokratické režimy, 35
neofunkcionalismus, 148
neokonzervatismus, 96
neokorporatismus, 51
neoliberalismus, 95, 162, 175
neoliberalní institucionalismus, 145
neoliberalní vize, 175 neorealismus, 145
nevládní organizace, 17, 158
Nová pravice, 28, 92, 95, 129, 132
Nozick, R., 28, 84, 95
Nye, J., 144, 147

O,

Oakeshott, M., 91
občanská společnost, 17
oligarchie, 77, 169
Organizace spojených národů (OSN), 158
Oxfam, 158

P,

panství, 18
paradigma, 143
Pareto, V., 130
parlamentní režim, 33, 36
Platón, 14, 72, 74, 75, 118
pluralismus, 51, 129, 143, 144
policy, 56
policy paper, 63, 64
politická filosofie, 72–88
klasická, 74
moderní, 78
současná, 79
politická teorie, 72–88

politické strany, 30, 40, 43, 44
politický cyklus, 60
politický systém, 26
politeia, 77
poloprezidentský režim, 33, 35, 36
Popper, K., 91
pragmatismus, 96
pravidlo univerzalizace, 73
prezidentský režim, 33, 34, 36
princip diference, 82
Przeworski, A., 173

R,

racionalismus, 147
Rada bezpečnosti, 158
Rada Evropské unie, 161
Rawls, J., 78, 82–86
realismus, 139–143
realisté, 18
referendum, 120
relevance politických stran, 45
reprezentace, 30
rod, 103
Rousseau, J. J., 78, 125–126, 131
rovnost, 84
Rozvojové cíle tisíciletí, 164
Rustow, D., 172, 173

S,

Sandel, M., 85
Sdružení národů jihovýchodní Asie, 158
Severoamerická dohoda o volném obchodu, 158
shromáždění, 30
Schmitter, P., 171
Schumpeter, J., 131
Smith, A., 92
Smlouva o nešíření jaderných zbraní (NPT), 157
socialismus, 97, 99
sociální demokracie, 99
sociální hnutí, 52
soudní moc, 29, 32
společenství, 85
spravedlnost, 82
stalinismus, 98
stát, 18, 27–29
Stepan, A., 170
strana
antisystémová, 45
kartelu, 41
masová, 41
„pro všechny“, 41, 42
suverenita, 27
Světová banka, 158, 159
Světová obchodní organizace (WTO), 157–159
svoboda, 84, 124
formální, 81
negativní, 79
pozitivní, 79
účinná, 81
systém dvou a půl strany, 46

T,

Talmon, J. L., 91
Taylor, Ch., 85
teorie vzájemné závislosti, 144
think tank, 57–59
tímokracie, 169
Tocqueville, A., 126
totalitní režim, 169

tradice, 96
tranzice, 168
třetí cesta, 100
třídní boj, 98
tyranida, 77, 119

V,

Valné shromáždění, 158
veřejná politika, 56
volby, 133
volební systémy, 134
Vzdělávací, vědecká a kulturní organizace Spojených
národů (UNESCO), 157

W,

Wallerstein, I., 146
Walzer, M., 85
washingtonský konsensus, 162, 175
Weber, M., 18
Wendt, A., 147
Wilson, W., 139

Z,

zájmové skupiny, 48–52